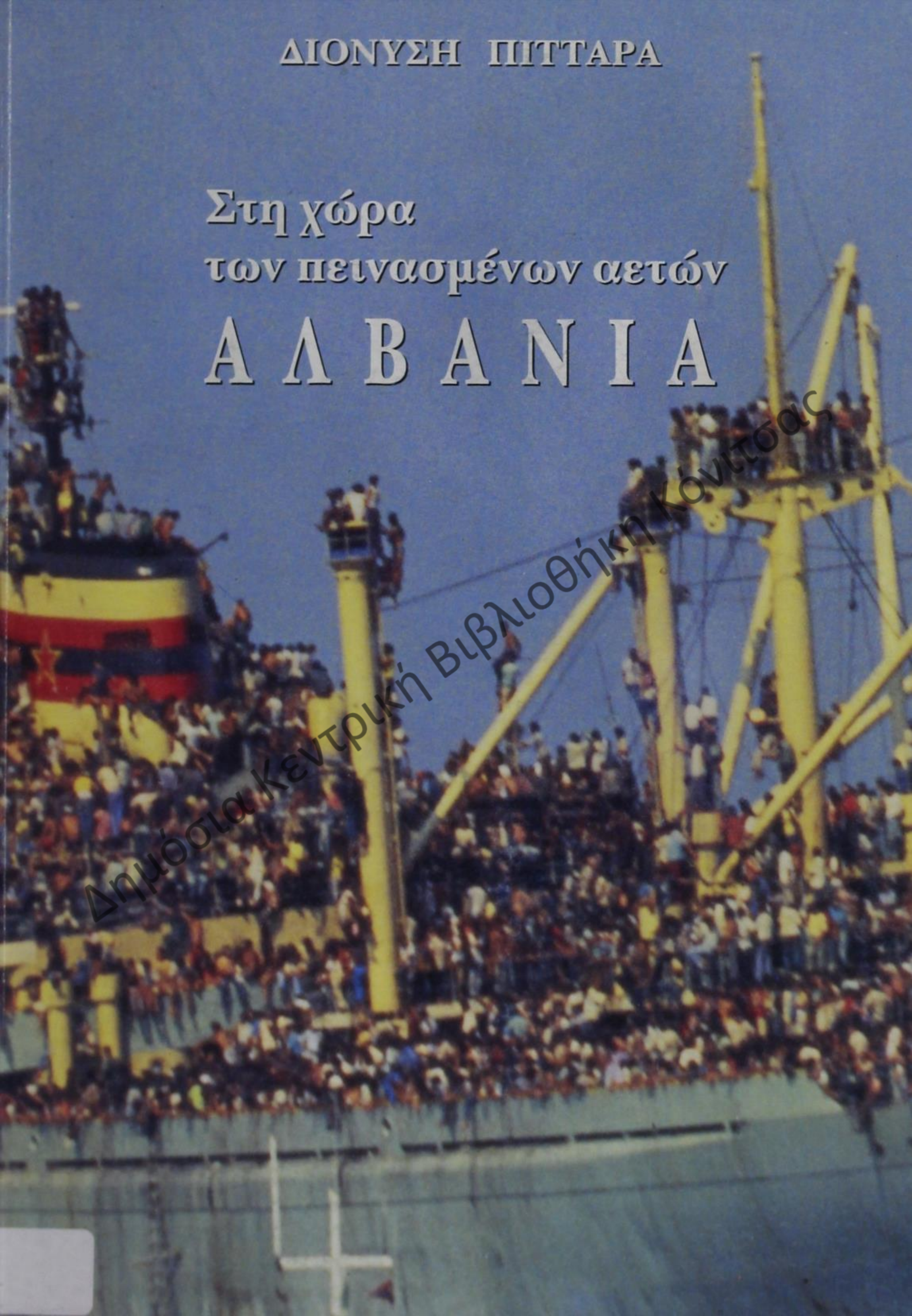

ΔΙΟΝΥΣΗ ΠΙΤΤΑΡΑ

Στη χώρα
των πεινασμένων αετών

ΑΛΒΑΝΙΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΔΙΟΝΥΣΗ ΒΕΤΤΑΡΑ

Στη χώρα των πεινασμένων αετών

α λ β α γ ι α

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Έργα του ίδιου:

Ο ΑΙΝΕΙΑΣ ΣΤΑ ΠΑΡΑΛΙΑ ΤΗΣ ΑΥΓΗΣ	(Ποιήματα)	1959
ΥΠΑΙΝΥΓΜΟΙ ΤΟΥ ΑΝΕΚΦΡΑΣΤΟΥ ΠΑΘΟΥΣ	»	1960
ΛΕΗΛΑΣΙΑ ΤΗΣ ΥΠΟΜΟΝΗΣ	»	1965
ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΗ ΠΥΛΗ	»	1974
ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ	(Σύνθεση)	1974
ΠΡΟΠΥΛΑΙΑ	(Ποιήματα)	1975
...ΚΑΙ, ΘΥΜΑΜΑΙ	»	1988
ΣΤΙΣ ΕΡΗΜΕΣ ΑΥΛΕΣ ΤΟΥ ΙΟΥΛΙΟΥ	»	1988
ΑΠΟ ΤΟ ΧΤΕΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΣΗΜΕΡΑ	(Σύνθεση)	1991
«ΕΣ ΓΗΝ ΕΝΑΛΙΑΝ ΚΥΠΡΟΝ...»	(Ποιήματα)	1991

Ανέκδοτα

ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΑ ΒΟΡΕΙΝΑ ΒΟΥΝΑ	(Διηγήματα)
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ	(Μελέτη)
ΜΕΣΣΗΝΙΟΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ	(Μελέτη)
ΤΟ ΠΡΟΔΟΜΕΝΟ 21 - ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΓΚΡΙΤΖΑΛΗΣ	(Ιστορία)

ΔΙΟΝΥΣΗ ΠΙΤΤΑΡΑ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 55933
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 10/9/2014
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.

Στη χώρα των πεινασμένων αετών

Α Λ Β Α Ν Ι Α

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΑΘΗΝΑ 1992

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Φωτογραφία εξωφύλλου:

Το Vlora δε βυθίστηκε!..

Χιλιάδες Αλβανοί φυγάδες
κατέκλυσαν

τα λιμάνια της νότιας Ιταλίας

το καλοκαίρι του 1991

για ένα κομμάτι ψωμί...

(Από το περ. ΕΙΚΟΝΕΣ, τ. 356-28.8.91)

ΦΩΤΟΣΥΝ ΑΒΕΕ

Σόλωνος 68 - 6ος Τηλ. 361.00.35 - 361.70.51

Copyright: Διονύση Πιτταρά
Φλέμιγκ 91 - 16233 - ΒΥΡΩΝΑΣ - Τηλ.: 76.69.817

Ο αληθινός πόθος των Σκιπετάρων
(Απόσπασμα υποθήκης)

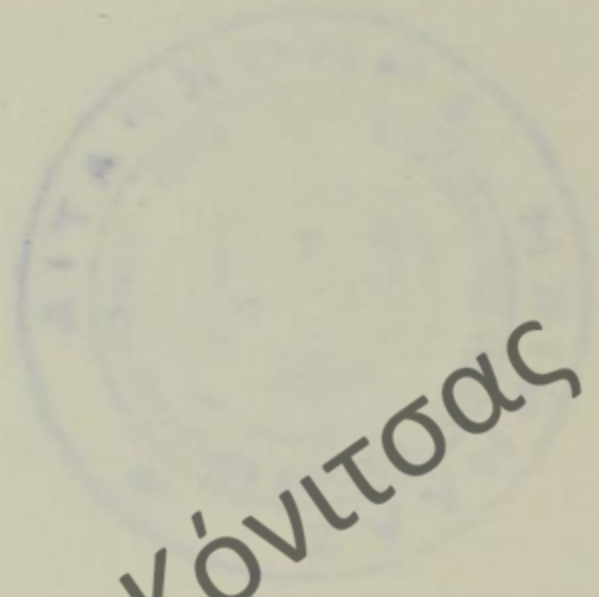
.....
Εμείς με τους γειτόγους μας, μ' Έλληνες και με Σλαύους,
μ' όλους να ζούμε θέλουμε σε πλέρια ομόνοια πάντα,
σε πλέρια συναδερφή, σε τάξη και σε ειρήνη,
αλλά, ο καθείς να σέβεται και τ' αλλουνού το δίκιο...

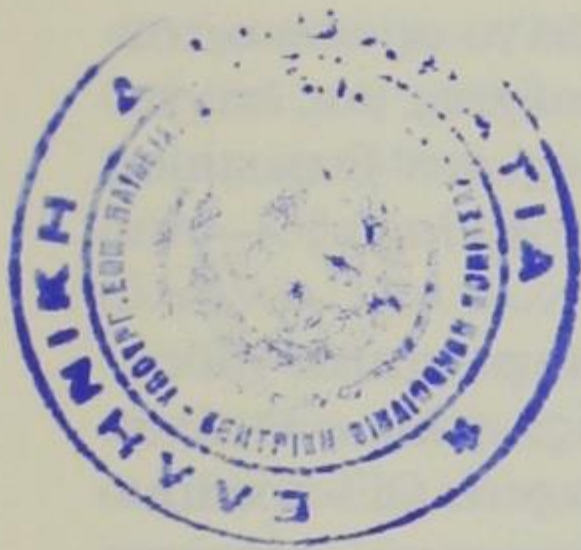
.....
Αν θέλετε για να 'χουμε αγάπη ανάμεσά μας,
να ζήσουμε σαν γείτονες, παντοτινά με ειρήνη
αυτό κι εμείς ειλικρινά πολύ το επιθυμούμε.

Μην βάζετε, αδέρφια, αντί στα λόγια των εχθρών μας
που προσπαθούνε πάντοτε να κάμουν τη θρησκεία
μέσο διχόνοιας μισαρής, μέσο ραδιουργίας,
όργανο του φανατισμού και της καταστροφής μας.
Θέλουν να μας χωρίσουνε για τα συμφέροντά τους.

.....
ΝΑΪΜ ΦΡΑΣΙΕΡΙ
(Εθνικός ποιητής της Αλβανίας)

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΟΙ: ΔΥΟ ΑΥΤΟΧΘΟΝΕΣ ΛΑΟΙ

Το ήθελα από χρόνια. Ήθελα να γνωρίσω την Αλβανία από κοντά. Να δω τον κόσμο της, τα βουνά της, τις παιδιάδες της· να μιλήσω με όλα εκεί. Να μιλήσω με την ψυχή και το πνεύμα αυτού του τόπου.

Ας το πω εξαρχής: Ποτέ δεν είδα τους Αλβανούς με μάτια υπεροψίας: Ότι εγώ είμαι Έλληνας, μορφωμένος, άνθρωπος του καιρού μου — κι ο καιρός μου να 'ναι καιρός της Ευρώπης, της Αμερικής, του πολιτισμένου κόσμου! Ότι εγώ είμαι απόγονος των αρχαίων Ελλήνων. Και των Ελλήνων που σήκωσαν τους γκρεμισμένους θεούς τους πάνω από τα βάραθρα των σκοτεινών αιώνων. Και τους ύψωσαν ως τις ψηλές κορφές του σύγχρονου κόσμου — έτσι και το πιστεύω· άσχετα τι πιστεύουν οι Digozel και Fallmerayer.

Είναι μέγα το θαύμα του νεότερου Ελληνισμού.

Να πω για το 40-41 στην Αλβανία; Ή για το 12-13; Ή για το 20-22, στη Μικρασία; Γι' αυτούς που πολέμησαν για την τιμή της πατρίδας και το ξεσκλάβωμα των υπόδουλων αδερφών μας — και βέβαια εξαιρώντας αυτούς που πρόδωσαν τους επικούς αγώνες του λαού μας· είτε δικοί μας ήταν, είτε ξένοι, είτε φίλοι - σύμμαχοι).

Αυτό όμως είναι το μόλις χτες· το δικό μας χτες. Που άλλοι το ζήσαμε κι άλλοι τ' ακούσαμε από κάποιους δικούς μας, που το 'ζησαν, — ας πούμε ότι είμαστε γνώστες αυτής της ιστορίας μας.

Θα σταθώ εδώ στο 1821. Στο μεγάλο εκείνο ορόσημο του νεοελληνικού κόσμου, που μετά από αιώνες καιρούς, μας δείχνει τους δρόμους που πρέπει ν' ακολουθήσουμε, όχι σαν Ευρωπαίοι ή πανσπερμίτες βαβυλώνιοι, αλλά σαν Έλληνες — αν πραγματικά το εννοούμε.

«Οι Έλληνες είμαστε ικανοί να οργανώσουμε και το χάος». Το ξέρουν αυτό και οι άλλοι· οι μεγάλοι μας «φίλοι». Εκείνοι δηλαδή που καθορίζουν την τύχη και των μικρών. Οι «πρώτοι» του κόσμου. Αλλά και οι πίσω τους καθοδηγητές — είναι κι αυτοί βέβαια. Ποιοι τάχα; Μα μη το ψάχνουμε μακριά. Αυτοί είναι οι πανταχού μέσα! Είναι εκείνοι που πριν το 21 ή και μετά, (επί Ιμπραήμ), έκαναν «τράμπες» και εμπόρια με τους αγάδες και τους Βοεβόδες των καζάδων και των βιλαετιών. Εκείνοι με τα «αργύριά» τους και οι Τούρκοι αγάδες με σκλάβες και σκλαβόπουλα: για το... «ανανέωμα» με καινούργιο «πρόγραμμα» των σκλαβοπάζαρων της Ανατολής. Διαβάστε τον Πούλιο Βερν στο «Αιγαίο ανάστατο» και θα καταλάβετε. Αυτό είναι ένα θέμα έρευνας που θα το δούμε σε άλλο σημείο. Αυτοί είναι οι «φίλοι» μας οι Εβραίοι που έτσι ή έτσι τα καταφέρνουν να κυβερνάνε σήμερα όλο τον κόσμο — αυτοί ήταν και είναι οι άσπονδοι φίλοι μας: για να μη ξεχνάμε τον Κίσιγκερ και την Κύπρο. Και δεν είναι μόνο αυτό.

Εμείς, ε, καλά! Δε βγήκαμε ακόμα στο ξέφωτο της καλής μέρας. Και κυνηγάμε τη μέρα πίσω από τους άλλους. Και πάμε όπου μας πάνε. Οι δικοί μας δρόμοι, οι δρόμοι του οδηγητικού αρχαίου πάθους, έμειναν πίσω απ' τα μεγάλα εμπόδια που σωρεύτηκαν εδώ και εικοσιτρείς τόσους αιώνες. Θα μπορούσαμε τώρα, ελεύτεροι, να τα μεριάσουμε κείθε και να πούμε ότι αρχίζουμε τη ζωή μας αποκεί που μας έταξαν οι δικοί μας άνθρωποι — όσο αρχαίοι κι αν είναι. Ο τόπος, το κλίμα, είναι τα ίδια. Μπορούμε να συνεχίσουμε από 'κει. Αλλά πότε; Πότε θα φιλοσοφήσουν οι άρχοντες; Πότε θα κυβερνήσουν οι σοφοί; Η ιστορία δε διδάσκει τους κενόδοξους και τους φαντασμένους, τους που τα ξέρουν όλα, όμως, από την ανάποδη. Γι' αυτούς σίγουρα δεν έχει λόγο.

Με αυτά, φίλε, για να δούμε τους Αλβανούς και την Αλβανία, όχι από κει που το θέλουν αυτοί ή κι ορισμένοι θερμοκέφαλοι (ή και οι χορευτές «μας» της Δερβίτσανης ή και οι

«μνήμονες» μιας αδικοχαμένης «Ελένης», στον εμφύλιο), αλλά από κει που το θέλει η αληθινή ιστορία. Η ιστορία που γράφεται χωρίς εμπάθεια, χωρίς μίσος, χωρίς δογματισμούς – και όχι μόνο. Κατά τη ρήση του εθνικού ποιητή «εθνικό είναι ό,τι είναι αληθινό». Ό,τι άλλο είναι «εκ του πονηρού».

Το ψέμα κι η διαβολή είναι, θα πω: κατάρα Θεού· δεν το συγχωράει κανένας θεός. Γι' αυτό και δεν βγαίνει ποτέ σε καλό, αντίθετα. Εξάλλου είναι πολύ σωστό να λέμε και να πιστεύουμε αυτό που λέει κι ο λαός: «ο θεός κι ο γείτονας». Το λέμε όμως; Το πιστεύουμε; Ή κάνουμε εκείνο που θέλουν οι ιππεύοντες τα κουφά άλογα της εξουσίας; Και βέβαια δε μιλάμε εδώ για γείτονες με κατακτητικές και λοιπές βλέψεις...

Οι Αλβανοί δεν ήρθαν στον τόπο τους από άλλον τόπο. Είναι γηγενείς όπως και οι Έλληνες. Οι άλλοι, γύρω μας: Βούλγαροι, Σέρβοι, Τούρκοι, «ήρθαν» στις χώρες τους από τα βάθη της μέσα Ασίας· (κατά τους χρόνους της βυζαντινής αυτοκρατορίας). Οι Αλβανοί είναι αυτόχθονες· είναι απόγονοι των Ιλλυριών, φύλου πελασγικού, όπως και οι προέλληνες – άσχετα αν ήρθαν σ' επιμιξία, (πότε με ποιούς), θέλοντας ή μη. Αυτό όμως το «αν» ισχύει και για κάθε λαό επί της γης. Αλλά όπως και να 'χει, είναι το κλίμα κι ο τόπος, που κάνει τον άνθρωπο ν' αλλάζει το χαρακτήρα του. Και να γίνεται αυτό που είναι στον τόπο του. Στον τόπο που έριξε τη νέα «κατούντα» του – αν είναι ξένος. Οι Αλβανοί σήμερα είναι μόνον Αλβανοί. Και είναι όντως απόγονοι των αρχαίων Ιλλυριών. Φτάνει να τους ζήσεις μέσα από τα ήθη τους, τα έθιμά τους, τον τρόπο ζωής τους· με αυτό που είναι. Κι αυτό που πιστεύουν.

Τα λέω έτσι γιατί έτσι είναι· γιατί έτσι το βρήκα στους θρούλους, στις παραδόσεις, αλλά και στις... «γραφές». Γιατί έτσι το είδα στη χώρα των Σκιπετάρ, όπως λέγονται σήμερα οι Αλβανοί. Οι κάτοικοι της Σκιπερίας (της χώρας των αετών· αυτό πάει να πει). Άλλο, ότι δεν υπάρχει σήμερα ούτε σχέση, ούτε επαφή, ούτε συγγένεια με τους δυο αυτόχθονες λαούς της Βαλκανικής, τους Έλληνες και τους Αλβανούς· ή τους απόγονους των δύο αδελφών φύλων του αρχαίου κόσμου, Ιλλυριών και Πελασγών.

Είναι οι αιώνες πίσω μαύροι και δύστυχοι. Οι Αρβανίτες συμπάσχουν μεταξύ τους, αλλά το ίδιο συμπάσχουν και με τους

ντόπιους. Η τουρκοκρατία τους κράτησε και τους δυο στον ίδιο παρονομαστή. Εκείνο όμως που κατάφερε με τους ραγιάδες Αλβανούς δεν το κατάφερε, στον ίδιο βαθμό, με τους Έλληνες ραγιάδες. Εκεί με πολλούς σκληρούς τρόπους, εξανάγκασαν τους Αλβανούς ν' αλλαξοπιστήσουν. Κι από Χριστιανοί (που ήσαν) να γίνουν μουσουλμάνοι. Εδώ, Αρβανίτες και Έλληνες, έγιναν αδερφοποιοί. Μαζί υπόφεραν τα βάσανα της σκλαβιάς. Μαζί ξεσηκώθηκαν ενάντια στον κατακτητή. Το αίμα τους ενώθηκε σε όλες τις μάχες. Σημαντικοί κλέφτες, αρματωλοί, καπετάνιοι, ήταν Αρβανίτες. Από τότε δεν είναι αυτοί και οι άλλοι. Δεν είναι οι φίλοι κι οι αδερφοποιοί. Και δεν είναι οι Έλληνες Αρβανίτες, πια. Είναι οι δικοί μας άνθρωποι, είναι ίσως οι καλύτεροι απ' τους νεοέλληνες. Από το '21 και άθε έχουν αναδειχτεί σε θέσεις και αξιώματα παντού· σε όλους τους χώρους της κοινωνικής, πνευματικής και πολιτικής μας ζωής. Το ίδιο όμως ισχύει και στην Αλβανία με πολλούς δικούς μας – και είναι φυσικό.

Η τραγική αλήθεια για τους «τουρκαλβανούς» του 21

Οι Αλβανοί δεν είναι αυτό που πιστεύουμε. Βέβαια δεν είναι Ευρωπαίοι, δεν είναι οι απλησίαστοι κουλτουριάρηδες, οι «δάσκαλοι της ευγένειας» και της υποκρισίας. Είναι ένας φιλότιμος και περήφανος λαός. Είναι οι καλύτεροι γείτονές μας. Έτσι θα 'πρεπε και να τους βλέπουμε.

Ενάντιοι στο μεγάλο ξεσηκωμό ήρθαν οι μουσουλμάνοι Αλβανοί, οι Τουρκαλβανοί, όπως τους ξέρουμε. Ήρθαν όμως επειδή τους το πρόσταξαν οι Τούρκοι κατακτητές. Κι όχι επειδή το 'θελαν οι ίδιοι. Αυτό που λέω το βρίσκεις σ' ένα αποκαλυπτικό ποίημα του Αλβανού ποιητή Αντόν Ζάκο Τσαγιούπι (1866-1930) που το τιτλοφορεί «Αλβανέ». Και που λέει:

Αλβανέ

*Η Τουρκιά την Αλβανία πήρε, ωιμέ!
Αλβανέ, σηκώσου ολόρθος, Αλβανέ!
Αρκετά δούλεψες γι' άλλους δυστυχή!*

Μην ξεχνάς τον τόπο που έχεις γεννηθεί!
Πολεμάρχου έχεις στα στήθη την καρδιά.
Πώς ακόμα δεν κουράστης στη σκλαβιά;
Ήρθε η μέρα να παλέψεις το χαμό,
με συντρόφους να γυρέψεις λυτρωμό!
Ω μη κάνετε, όπως κάνατε ως τα χτες.
Της πατρίδας γίνετε όλοι μαχητές!
Πεντακόσια χρόνια πάνε, που σκληρά
των τυράννων μας κρατάνε τα δεσμά!
Μαύρα ζούμε, μουσουλμάνοι, χριστιανοί!
Όλοι μπρος! ας σηκωθούμε, γέροι, νιοί!
Μπρος, γενναίοι, στον αγώνα με τιμή.
«Λευτεριά – το σύνθημά μας – ή θανή»!
Πικραμένος, ώ πατρίδα, σε θωρώ,
με το χείλι μου σκασμένο και ξερό.
Αλβανία μου, έρημ' είσαι, σκιάβα εσύ,
γιατί αγάπη, πια, δεν έχουν οι Αλβανοί.
Τα παιδιά που πλάι χαθήκαν μακρυνά!
Για τους Τούρκους σκοτωθήκαν στο Μοριά!
Πέτα, πια, τα μαύρα ρούχα της σκλαβιάς.
Τ' όρματα σου ζώσε κι έχεις, μάνα, εμάς!

Καθρέφτης της Αλβανικής ψυχής τούτο το ποίημα. Αλλά και σύνοψη της Αλβανικής ιστορίας – για τους «τουρκαλβανούς». Μιας αλήθειας ολωσδιόλου άγνωστης σε μας. Να πεις ότι πέρασαν από τότε πολλά χρόνια! Ότι τα πράγματα κάπου έχουν αλλάξει! Ε, δεν είναι λόγος· δεν το μπορείς. Οι καλοθελητές μας δεν ήθελαν ν' αλλάξει τίποτα. Κι ακόμα: είναι φορές που ανοίγουν πληγές πάνω στις παλιές πληγές. Κι άντε να τις κλείσεις μετά.

Σχετικά με τη Β. Ήπειρο και το βορειοηπειρωτικό

Το «βορειοηπειρωτικό» υπάρχει μόνο για να το κουβεντιάσουμε! Για να εξυπηρετεί τα πολιτικά τερτίπια μερικών

ελληνάδων, που καμώνονται τους παθιασμένους με τα εθνικά μας δίκαια. Το τι έπραξαν, οι ίδιοι αυτοί για τη Μικρασία, όπως και για την Κύπρο, δεν είναι να το συζητάει κανείς ούτε και με τον εαυτό του. Το ίδιο πάνε να κάνουν και τώρα. Είθε να μην είναι έτσι. Όμως το βλέπεις: ανακατώνουν τα πράγματα όπως η κότα τα... σκουπίδια. Και μας φταίνε μετά οι Αλβανοί! Ε, όχι. Έχουν κι αυτοί τα δικά τους δίκαια. Είναι κι αυτοί ένας λαός που θέλει να ζήσει. Και να προκόψει. Άσχετα με την τωρινή τους κατάσταση. Μη το πάμε εκεί. Το φαινόμενο της «νέας τάξης πραγμάτων», στο χώρο του υπαρκτού σοσιαλισμού, είναι φαινόμενο που προβληματίζει όλο τον κόσμο. Με ό,τι κι αν πούμε, όπου κι αν το «κολλήσουμε» δεν βρίσκουμε τα αίτια της «ανασκέλωσης» ενός κόσμου, που αντιμετωπίζει από τώρα μια συγκλονιστική τραγωδία. Αλλά πως το είπε κι ο Αισώπος: «Δρυός πεσούσης πας ανήρ ξυλεύεται». Τώρα ο καθένας ξέρει πολλά· είναι σοφός. Κι ας μη ξέρει τι θέλει από τη ζωή του – είναι πολλοί αυτοί...

Το βορειοηπειρωτικό έχει κλείσει από τις 29 Ιουλίου του 1913. Την ημέρα εκείνη η Αλβανία ανακηρύχτηκε αυτόνομη ηγεμονία. Για την αυτονομία της είχαν εγγυηθεί οι έξι μεγάλες δυνάμεις της τότε περιόδου: Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία, Ρωσία, Γερμανία και Αυστρία. (Συνθήκη Λονδίνου). Αυτή είναι η αλήθεια.

Μάταια, θα πεις, είχαν πολεμήσει οι Έλληνες το 1912 στα βορειοηπειρωτικά βουνά για τη «διευθέτηση» των συνόρων μας. Και μάταια είχαν χύσει το αίμα τους για την απελευθέρωση και ένταξη στον Ελλαδικό χώρο των βορειοηπειρωτικών πόλεων και χωριών, από Χειμάρρα, Αργυρόκαστρο, Κλεισούρα, Κορυτσά. Οι τότε μεγάλες δυνάμεις μας υποχρέωσαν να πάρουμε τις δυνάμεις μας, από τις βορειοηπειρωτικές πόλεις, που είχαν καταλάβει το 1912, και να τις φέρουμε πίσω από τη γραμμή που καθόριζε (όπως το θέλησαν οι «φίλοι» μας) τα σύνορα Ελλάδας - Αλβανίας.

Όσο κι αν «κοπήκαμε» τότε για τη «μεροληπτική» στάση της Διεθνούς Επιτροπής Ελέγχου, που οριοθέτησε έτσι τα εθνολογικά και γεωγραφικά όρια Αλβανίας - Ελλάδας, όσο κι αν πονέσαμε για την «διά παντός» καταδίκη του βορειοηπειρωτικού, αυτό δεν είναι κάτι, πιστεύω, που μπορεί ή πρέπει

να μας κάνει εχθρούς εσαεί με τους Αλβανούς. Για ό,τι αποφάσισαν οι έξι μεγάλες δυνάμεις, τότε, δεν θα το ρίξουμε στους Αλβανούς επειδή δε μπορούμε να κάνουμε τίποτα με τους αίτιους. «Αίτιους», όμως, ως προς τις δικές μας απαιτήσεις – αγνοώντας φυσικά τα όσα ισχυρίζονται για μας οι Αλβανοί εθνικιστές και οι όποιοι άλλοι.

Η συνθήκη του Λονδίνου του 1913 δεν μπορεί να παραβιαστεί από κανέναν. Όπως και η συνθήκη της Λωζάνης που καθορίζει τα σύνορα Ελλάδας - Τουρκίας. Όπως κάθε συνθήκη. Η παραβίαση και ενός όρου σημαίνει πόλεμο. Άλλο να είναι κάποιιοι θερμοκέφαλοι και να θέλουν τον πόλεμο. Στην πραγματικότητα οι ίδιοι αυτοί τον φοβούνται όπως ο διάβολος το λιβάνι.

Είναι και τα γεγονότα του 1915. Που οι μεγάλες δυνάμεις έδωσαν εντολή στα Ιταλικά και Ελληνικά στρατεύματα να καταλάβουν οι μεν την Αυλώνα οι δε τη Β. Ήπειρο «διά την αποκατάσταση της τάξεως».

Ο Ιταλοσερβικός ανταγωνισμός για κατοχή Αλβανικών εδαφών είχε δημιουργήσει, εκείνη την περίοδο, σοβαρά ζητήματα στη μέχρι τότε πολιτική εξέλιξη της Αλβανίας. Τελικά «του ζητήματος τούτου είχε επιληφθεί η συνδιάσκεψις ειρήνης. Και πράγματι, αυτή την 9η Νοεμβρίου 1921 εξέδωκε απόφασιν δια της οποίας ανεγνώρισε de zure την Αλβανικήν κυβέρνησιν και καθόρισε επακριβώς τα σύνορα όπως ταύτα είχαν κηρυχθή δια του πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας (17.12.1913) (για τούτο) διέταξε τὰ σερβικά και ελληνικά στρατεύματα να συμμορφωθούν προς την απόφασιν ταύτην...». (Νεότ. εγκ. λεξικό 'Ηλιου»)

Τα λέμε αυτά και τα σημειώνουμε για να μη το «τραβάμε» με προκλητικές ελαφρότητες όπως αυτές της Δερβίτσανης, πρόπερσι, ή του χωριού Λια της Μουργκάνας, ή και της Κακαβιάς λίγο μετά. Γιατί το πρώτο, όπως θυμόμαστε, έφερε και το άλλο της Θράκης, στην Κομοτηνή. Γιατί το ένα φέρνει και τ' άλλο – αυτό σιγά και απαρατήρητα – με την παρεχόμενη «φιλοξενία» μας σε χιλιάδες βορειοηπειρώτες. Μακάρι να 'ναι έτσι. Και να μη συμβεί εκείνο που συνέβη με τους μικρασιάτες Έλληνες. Που σαν κακό, το φοβερότερο του ελληνικού κόσμου από καταβολής του, μας το «φόρεσαν σκουφί» μας, οι τότε

«φίλοι» και σύμμαχοί μας· με πολέμους και καταστροφές ανυπολόγιστες· όπως το 74 και στην Κύπρο. Με τα λίγα αυτά εννοώ τους «εθελοντές» βορειοηπειρώτες πρόσφυγες, αν δεν ξαναγυρίσουν στον τόπο τους.

Και για τη βόρεια Ήπειρο είχαμε πολεμήσει το 1912 στα εδάφη που κατοικούνται από Έλληνες. Τον άλλο χρόνο ορίστηκαν τα σύνορά μας με την Αλβανία όπως το 'θελαν οι Ιταλοί και οι άλλοι. Γυρίσαμε πίσω. Το 1916 «κατ' εντολή» των Μεγάλων Δυνάμεων καταλάβαμε ξανά τις βορειοηπειρώτικες ελληνικές πόλεις. Γιατί τάχα;

Αυτές οι θυσίες μας όμως κι αυτές οι ελπίδες που φέραμε στους βορειοηπειρώτες Έλληνες μας άφησαν πολλές πληγές ανοιχτές στη Β. Ήπειρο. Και σα να μην έφταναν αυτά όλα, μας δημιούργησαν και το Αλβανικό, το 1940 — οι Ιταλοί βέβαια είχαν και τότε το λόγο τους!...

Αυτά όμως από τη δική μας σκοπιά. Και καλή είναι. Οι πολέμιοι δημιουργούν πολλά δεινά. Κι εμείς, είναι αλήθεια, ποτέ δε σκεφτήκαμε τον πόλεμο σα μέσον επιβουλής πάνω σε άλλους λαούς. Ούτε και επιτρέπουμε βέβαια να μας επιβουλεύονται άλλοι. Εκεί, όποιες κι αν είναι οι θυσίες μας, δεν το βάζουμε κάτω — όπως και κάθε λαός, πιστεύω, που σέβεται την ελευθερία του.

Οι Αλβανοί είναι πατριώτες. Αγαπάνε τον τόπο τους, τον λατρεύουν, είναι παιδιά όλοι τους του Σκεντέρμπεη. Έτσι το νιώθουν.

Αλλά ας δούμε εδώ τι λένε οι ίδιοι για τα όσα αναφέραμε πιο πάνω (από δικά μας ιστορικά στοιχεία):

Οι συνεχείς αγώνες και ιδιαίτερα η γενική εξέγερση του 1912, επισφράγισαν τις πολύχρονες προσπάθειες του αλβανικού λαού με την Ανακήρυξη της Ανεξαρτησίας της Αλβανίας και με την ίδρυση του αλβανικού κράτους στις 28 Νοέμβρη 1912.

Ωστόσο ο αλβανικός λαός δεν μπόρεσε να χαρεί την πολιτική ανεξαρτησία. Οι σωβινιστικές βαλκανικές μοναρχίες όρμησαν μανιασμένα ενάντια στην Αλβανία και όχι μόνο απέσπασαν το μισό του εδάφους και του πληθυσμού της, αλλά ήθελαν να εξαφανίσουν ολοκληρωτικά το αλβανικό κράτος και έθνος.

Ο αλβανικός λαός ξεσηκώθηκε με το όπλο στο χέρι για να υπερασπίσει την εδαφική ακεραιότητα, την ανεξαρτησία. Η υψηλότερη έκφραση αυτού του αγώνα ήταν το Εθνικό Αντιιμπεριαλιστικό Συνέδριο της Λιούσνια και προπαντός ο Πόλεμος της Αυλώνας, το 1920, ενάντια στους Ιταλούς κατακτητές. Μ' αυτό τον τρόπο, ο αλβανικός λαός, στηριζόμενος στις δυνάμεις του και στον πατριωτισμό που τον χαρακτήριζε, όχι μόνο πέταξε στη θάλασσα τους Ιταλούς κατακτητές, αλλά ματαίωσε και τα σχέδια των ιμπεριαλιστικών και σωβινιστικών δυνάμεων που επιδίωκαν και πάλι έναν άλλο διαμελισμό της Αλβανίας.

Η φασιστική κατάληψη της Αλβανίας, στις 7 Απρίλη 1939, ήταν άμεση συνέπεια της αντεθνικής πολιτικής που ακολούθησε το καθεστώς του Ζώγου. Η ένοπλη αντίσταση του λαού ενάντια σ' αυτή την κατοχή σημειώνει την αρχή του Εθνικοαπελευθερωτικού Κινήματος στην Αλβανία («Αλβανία — Γεωγραφική άποψη», Αρχ. Μπερτζόλι — Περούλη Κυριαζί).

Αλλά «η φασιστική κατάληψη της Αλβανίας στις 7 Απρίλη (του) 1939» είχε κι έναν άλλο σκοπό. Την κατάληψη και της Ελλάδας τον επόμενο χρόνο. Μόνο ότι δεν τους... «βγήκε» όπως το υπολόγιζαν.

Συνοψίζοντας την ιστορική αυτή αναφορά μας για το Βορειοηπειρωτικό, προσθέσουμε και τις παρακάτω παραγράφους για καλύτερη ενημέρωση.

- Από της 3 Μάρτη του 1912 μέχρι της 5 Μάρτη του 1913 έχουν απελευθερωθεί από τον Ελληνικό στρατό οι βορειοηπειρωτικές περιοχές και πόλεις: Δέλβινο, Χειμάρα, Άγιοι Σαράντα, Κορυτσά, Λεσκοβίκι, Πρεμετή, Αργυρόκαστρο, Κλεισούρα, Τεπελένι.

Ποιό το αποτέλεσμα:

- Στις 17 Δεκέμβρη του 1913 οι έξη Μεγάλες Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Γερμανία, Αυστρία, Ιταλία) υπογράφουν το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας που καθορίζει τα σύνορα Αλβανίας – Ελλάδας – όπως αυτά έχουν από τότε.
- Το Γενάρη του 1914 η Ελλάδα υποχρεώνεται από τις Μεγ.

Δυνάμεις ν' αποσύρει το στρατό της από τη Βόρεια Ήπειρο.

- Στις 3 Ιουνίου ο Ιταλός φρούραρχος Αργυρόκαστρον κηρύσσει την Αλβανική Ανεξαρτησία και ο Γάλλος διοικητής Κορυτσάς την Αλβανική Δημοκρατία.

- Στις 19 Ιουλίου του 1919 έγινε συμφωνία Βενιζέλου-Τιτόνι για καθορισμό συνόρων Ελλάδας-Αλβανίας με παραχώρηση της Β. Ηπείρου στην Ελλάδα.

- Στις 13 Γενάρη του 1920 το Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο αποφάσισε την παραχώρηση της Β. Ηπείρου στην Ελλάδα. Από έλλειψη στρατιωτικών δυνάμεων δεν προέβη σε άμεση ενέργεια. Η Ιταλία πρόλαβε και κατάγγειλε τη Συμφωνία Βενιζέλου-Τιτόνι.

- Στις 5 Μάη του 1920 η Αλβανία αναγνώρισε τα δικαιώματα της Ελλάδας στη Β. Ήπειρο με τη Συμφωνία της Καπετίτσας.

- Στις 21 Οκτώβρη του 1921 η Αλβανία δηλώνει στην ΚΤΕ ότι αναλαμβάνει να σεβαστεί τα δικαιώματα του ελληνικού πληθυσμού στη Β. Ήπειρο.

- Στις 9 Νοέμβρη του 1921 η Ιταλία επανέφερε σε ισχύ το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας (Πρεσβευτική Διάσκεψη των Παρισίων).

- Το 1923 έγινε ο καθορισμός των συνόρων Ελλάδας-Αλβανίας με αυθαίρετη επέμβαση της Ιταλίας.

Συνοψίσαμε μερικές μόνο πτυχές από την ιστορία μας με το βορειοηπειρωτικό για να δούμε ότι το θέμα αυτό το έχουν κλείσει οι Ιταλοί και οι άλλοι από το 1913. Ότι γίνεται από τότε είναι για να διαιωνίζουμε μια κατάσταση που δε συμφέρει κανέναν. Από το 1913 έχουν αλλάξει πολλά. Οι βορειοηπειρώτες έχουν δεχτεί τις νέες συνθήκες ζωής και πραγμάτων, σαν υπόθεση και δική τους – αυτά από τους ίδιους.

Για τους Ιταλούς στην Αλβανία: ας όψονται οι Γερμανοί του Χίτλερ

Τον πόλεμο με τους Ιταλούς το '40, στην Αλβανία, τον είπαμε «έπος». Αν περπατήσει κανείς από την Πίνδο μέχρι το Γράμμο, μέχρι το Αργυρόκαστρο, την Πρεμετή, την Ερσέκα, το Ιβάν, το Μοράβα, την Κορυτσά, το Πόγραδετς κι από κει,

αριστερά κάτω, μέχρι την Κλεισούρα, την Τρεμπεσίνα, το Τεπελένι, τη Χειμάρα, τους Άγιους Σαράντα, όλη τη βόρεια Ήπειρο, τότε θα καταλάβει ότι το Αλβανικό έπος είναι κάτι περισσότερο. Αλλά πως αλλιώς να το πεις; Το αφήνουμε, λοιπόν, «Έπος». Γιατί η νίκη του στρατού μας το '40, στην Αλβανία, ήταν εποποιία ηρώων απέναντι στους «μουσολίνηδες» Ιταλούς.

Οι Ιταλοί πήραν εκεί ένα καλό μάθημα. Έμαθαν ότι αυτά που έκαναν το 1913, στην Αλβανία, και το 1916 ή το 1921-22 στη Μικρασία, ήταν πράγματα εχθρών του ελληνισμού κι όχι συνεχιστών ή φίλων του αρχαιοελληνικού πολιτισμού, όπως υπήρξαν οι Ρωμαίοι πρόγονοί τους, ας πούμε. Και τώρα, στο κατρακύλισμα της αλβανικής ζωής, το ίδιο πάνε να κάνουν. Να μπουν στην Αλβανία ως δήθεν προστάτες και να 'ναι αυτοί οι μοναδικοί· δεδομένου ότι η Αλβανία είναι ένας πλούσιος και παρθένος τόπος για εκμετάλλευση. Εμάς ούτε και τώρα μας βλέπουν με καλό μάτι. Όταν μπορούν και όπου μπορούν θα μας βάνουν τρικλοποδιές. Η Αλβανία τώρα είναι ένας πρώτος στόχος τους. Και γι' αυτό δέχτηκαν με το ντε Μικέλι τους να μας βγάλουν έξω από το... παιχνίδι τους, αναγνωρίζοντας απ' τους πρώτους το ψευτομακεδονικό των Σκοπίων — αν φτάσει ν' ανεξαρτητοποιηθεί από τη Γιουγκοσλαβική Ομοσπονδία.

Δυο λόγια ακόμη για τους «φίλους» μας τους Ιταλούς, για να δούμε ότι και το 1921 αυτοί ήταν εκείνοι που κοβόντανε τάχα για τ' Αλβανικά σύνορα να παραμείνουν όπως ταύτα είχαν χαραχθή διά του πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας την 17.12.1913. Και που οι ίδιοι προκάλεσαν «δι' αιτήσεώς τους τη συνδιάσκεψιν της ειρήνης» να βγάλει απόφαση που κοντά στ' άλλα να λέει ότι: «η ακεραιότης των αλβανικών συνόρων ήτο ζήτημα διεθνές κι ότι οιαδήποτε απειλή αυτών απετέλει κίνδυνον κατά της ασφαλείας του ιταλικού κράτους». Αυτά την 9η Νοεμβρίου 1921. Με την απόφαση αυτή, που edήλωναν τα όμοια και οι δυνάμεις Αγγλίας, Γαλλίας και Ιαπωνίας, έπρεπε να συμμορφωθούν και τα στρατεύματα Σερβίας και Ελλάδας, που στάθμευαν μέχρι τότε σε αλβανικά εδάφη.

Έγινε, δηλαδή, αυτό που ήθελαν κυρίως οι Ιταλοί. Άσχετα αν στις 7.4.1939 και παρά την 20ετή αμυντική συμμαχία που είχαν υπογράψει στα Τίρανα με τους Αλβανούς, (22.11.1927),

αποβιβάζουν στρατεύματά τους στην Αλβανία και την «καταλαμβάνουν σχεδόν χωρίς αντίστασιν».

Είχαν το σκοπό τους, βέβαια. Και, όλ' αυτά, όπως λέγεται, ήταν... μιλημένα με τον Ζώγου. Και όπως προαναφέραμε δεν πέρασε παρά ενάμιση χρόνος, μέχρι τις 28 Οχτώβρη 1940, που οι Ιταλοί επιτέθηκαν κατά της Ελλάδας. Μόνο ότι η Ελλάδα δεν ήταν Αβυσσηνία. Και δεν ήταν αυτή που βρήκαν οι πρόγονοί τους Ρωμαίοι, στους χρόνους της παρακμής του αρχαιοελληνικού κόσμου. Αν άφηναν οι «σιδηρόφρακτοι» Γερμανοί θα μάθαιναν ότι αλλιώςτικά έπρεπε να μας υπολογίσουν. Και τότε – και από τότε μέχρι τώρα. Αυτό είναι που τους κάνει να μας δημιουργούν και σήμερα νέα προβλήματα με την ταχτική τους. Τις πονηριές τους, καλό θα ήταν, να τις γνώριζαν οι ασχολούμενοι με τα θέματα της εξωτερικής μας πολιτικής. Το θέμα λογουχάρη των μουσουλμανικών μειονοτήτων θα πρέπει να βλέπεται από την ίδια σκοπιά. Υπάρχει μεταξύ τους στενή σχέση. Έλληνες, Βούλγαροι, Σκοπιανοί, Αλβανοί, όπου υπάρχουν μουσουλμανικές μειονότητες, είναι σα μια φυλή, έτοιμη ανά πάσα ώρα, να υπερασπιστεί τα θρησκευτικά και φυλετικά της συμφέροντα. Τα ξέρουν αυτά οι ντε Μικέληδες. Και μόνο εμείς, όπως φαίνεται, τα αγνοούμε. Τι φταίει; Ποιος φταίει;

Μα, «εθνικό είναι ότι είναι αληθινό». Αυτά που μας έβαζαν να «τσαμπουνάμε» για τους βορειοηπειρώτες, μέχρι χτες, ήταν αυτά που προέλασαν τα τελείως αντίθετα από εκείνα που επιδιώκαμε. Και, λέγοντας «αυτά», δεν εννοώ το θέμα της... «εισβολής» στη χώρα μας Αλβανών και βορειοηπειρωτών (δεν πειράζει που τους ξεχωρίζουμε).

Αυτό με τους Αλβανούς είναι τωρινό. Αλλά και με τους βορειοηπειρώτες. Το σπουδαίο είναι ότι με κάποιες άλλες ενέργειές μας, αψυχολόγητες, καταφέραμε να ενώσουμε το μουσουλμανικό στοιχείο των μειονοτήτων του ελληνικού βορρά εναντίον μας. Γι' αυτό λέω ότι: άλλο είναι να κάνεις αντικειμενική εξωτερική πολιτική κι άλλο αψυχολόγητη προπαγάνδα. Ούτε η Δερβίτσανη ούτε το χωριό Λια μας βοήθησαν σε τίποτα. Αντίθετα, μας έχουν εκθέσει όχι και λίγο.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΒΑΝΙΤΕΣ ΣΤΥΛΟΒΑΤΕΣ ΤΟΥ 21

Για την Αλβανία λίγοι ήταν εκείνοι που μίλαγαν με καλά λόγια. Αυτοί ήταν κυρίως άνθρωποι με πλατιά γνώση, διαβασμένοι. Οι άλλοι πίστευαν ό,τι τους «βίδωναν» στο μυαλό οι εθνοκάπηλοι κι οι δημαγωγοί της πολιτικής μας ζωής. Μιας πολιτικής που όταν βγαίνει στο φως έχει την έκφραση του πιο χυδαίου ανθελληνισμού. Κι αυτό γιατί προέρχεται από τύπους που είναι στο αίμα τους να διαστρεβλώνουν τα πάντα. Και ιερά και όσια και πάτρια.

Αυτά όλα τα γνώρισα, τα είχα διαβάσει, τα είχα μελετήσει, είχα κάνει τις δικές μου παρατηρήσεις, είχα βγάλει τα δικά μου συμπεράσματα. Οι Έλληνες Αρβανίτες, ήξερα, ήταν ωραίοι άνθρωποι. Πολεμιστές, δυνατοί, στυλοβάτες του '21.

Από το 1358-60 και μέχρι το 1405 οι Αλβανοί όλο και κατέβαιναν προς τα κάτω: «Εκτοτε (μετά από τα γεγονότα του Αμβρακικού με τον Παύλο Μπούα Σπάτα) οι Αλβανοί λαβόντες ήδη νομαδικήν μορφήν κατεβαίνουν εις τα νοτιότερα μέρη και εγκαθίστανται εις την Αττικήν και την Πελοπόννησον. Φαίνεται, όμως, ότι η μετανάστευσις αυτή των Αλβανών είχεν αρχίσει από το τέλος του 14ου αιώνος, ότε η πίεσις κατ' αυτών εκ μέρους των αλβανικών κρατιδίων βορειοτέρων και των δεσποτών των Ιωαννίνων και των Σέρβων ηγεμόνων εγένετο εντονώτερα. Ομαδική όμως εγκατάστασις έγινε κατά την εκ μέρους του Καρόλου Τόκου επίθεσιν (το 1358 κι εδώθε). Οι Αλβανοί αυτοί ελθόντες κατά πατριάς έδωσαν εις τους συνοικισμούς των τα ονόματα των αρχηγών των, όπως είναι τα Λιόσια (από τον Πέτρο Λιόσια και

τους απογόνους του), τα Σπάτα, (από τον Γκίνη Μπούα Σπάτα) κ.λπ., κ.λπ. Έχασαν πάσαν επαφήν με την παλαιάν των πατρίδα και παρά τη διατήρησιν της μητρικής γλώσσης μέχρι σήμερον μετέσχον εις όλους τους αγώνας των άλλων Ελλήνων μη διακρίνοντες εαυτούς από τούτους». (Εγκ. λεξ. «Ηλίου»).

Οδοιπορώ και στην ιστορία – και με την ιστορία. Έτσι είναι καλύτερα. Με την ιστορία βρίσκεσαι πάντα σε καλό δρόμο.

Αν ήταν όπου αλλού δεν θα είχα αυτή την περιέργεια. Αλλά εδώ, στη χώρα που χειμάζεται από τη στέρηση και την πείνα (κι όχι από τώρα, αλλ' από αιώνες κι αιώνες), που έδωσε τη ζωή της για τη ζωή και άλλων λαών, που όπως και σ' άλλους καιρούς σκόρπισε και τώρα το λαό της έξω από τα σύνορά της, για να μη πεθάνει από την πείνα, σ' αυτή τη γειτόνισσα χώρα ήθελε σα φίλος καλός. Θέλω, όσο γίνεται, να τη δω από κάθε πλευρά.

Διαβάζω ακόμη σε μια «πραγματεία ιστορική και φιλολογική» (αριθ. 161 της βιβλιοθήκης ιστορικών μελετών: περί της γλώσσης και του έθνους των Αλβανών, υπό Παναγιώτου Δ. Κουπιτώρη, εν Αθήναις 1879), τα παρακάτω σχετικά με τις μετακινήσεις των Αλβανών κατά τον 14ο αιώνα.

«Και ούτοι μεν δια τον τυραννικόν και μουσοκτόνον τουρκικόν ζυγόν, ον έτι και νυν διατελούσιν, ουδέν συνεβάλλοντο εις τα γράμματα ουδ' εις την λύσιν των περί του εαυτών έθνους ζητημάτων. Αι δύο όμως απόμοιραι του αλβανικού έθνους, αίτινες, ίνα αποφύγωσι το δούλειον ήμαρ της πάλαι πατρίδος αυτών Αλβανίας, μετανέστησαν προ τεσσάρων μάλιστα αιώνων η μεν εις Ιταλίαν και μέρος εις Σικελίαν, η δε εις Ελλάδα, προαχθείσαν εις την παιδείαν και τον πολιτισμόν, έχουσιν ήδη άνδρας λογίους, παρ' ων και εγράφησαν ουκ ευκαταφρόνητα πονήματα, ως κατωτέρω ρηθήσεται, και η τελεία λύσις των περί της αλβανικής γλώσσης και του έθνους ζητημάτων ελπίζεται παρ' αυτών».

Είναι αλήθεια ότι οι Αλβανοί έξω από τη χώρα τους διέπρεψαν σε όλους τους τομείς της κοινωνικής, πολιτικής και πνευματικής ζωής. Δε θ' αναφερθώ ονομαστικά σε πρωθυπουργούς, υπουργούς, βουλευτές, δημάρχους, ακαδημαϊκούς, καθηγητές Πανεπιστημίων κ.ά. Αυτό δεν μπορεί ν' αμφισβητηθεί.

Λέμε μια παροιμία: «Μ' όποιο δάσκαλο καθήσεις τέτοια

γράμματα θα μάθεις». Οι Αλβανοί δεν είχαν ποτέ ένα δάσκαλο με ανθρωπιά. Οι Τούρκοι τους έκαναν όμοιούς τους. Κι έτσι επί τουρκοκρατίας, μας λέει ο Κουπιτόρης: «οι Αλβανοί περί πολλού ποιούνται πανταχού την στασιμότητα, την ολιγάρκειαν και την αναλλοίωτον των πραγμάτων συντήρησιν, όπως εννοεί αυτήν μόνον η αιωνίως εν ακινησία και νάρκη διατελούσα Ανατολή».

Και την παράγραφο αυτή την επεξηγεί με τα παρακάτω:

Τα ελαττώματα ταύτα μετέλαβον οι Αλβανοί, ως φαίνεται, εκ των καταθλιβόντων αυτούς Τούρκων, έθνους χάννου ασιανού. Διότι όσοι των Αλβανών διαφυγόντες την τουρκικήν τυραννίαν προ τεσσάρων αιώνων (σ.σ. έκδοση μελέτης το 1879) είτε εν Ελλάδι είτε εν Ιταλία εγκαταστάθησαν, διαμιλλώνται προς τους Έλληνας και Ιταλούς κατά την πρόοδον εις τε την παιδείαν και τον πολιτισμόν».

Και σε άλλη επεξηγηματική σημείωσή του συμπληρώνει:

Και τούτων των κακών απηλλάγησαν όσοι διέφυγον τη δηλητηριώδη ατμοσφαίραν των τουρκικών ηθών και του Κορανίου. Και τουναντίον διαπρέπουσιν επ' αρεταίς επιξήλοις, φιλόνομοι όντες και φιλότιμοι, πιστοί και ευσταθείς, ευπαθείς και φιλόπονοι, όσοι εν Ελλάδι και Ιταλία επωκισμένοι γεννώνται και ανατρέφονται εν ευνομουμένη πολιτεία και εν τη χριστιανική του Ευαγγελίου αγάπη».

Για την κάθοδο των ορειβίων Αλβανών στον ελληνικό χώρο έχουμε και την άποψη της αλβανικής ιστορίας του Πανεπιστημίου των Τιράνων. (HISTORIA E SKQIPERISE UNIV. SHETETETOR I TIRANES... 1967, έκδ. Β, σ. 212-213, τ. Α).

«Η κάθοδος των ορειβίων που είχε αρχίσει τον περασμένο αιώνα, πήρε μεγάλη έκταση με την κυριαρχία του Στεφάνου Ντουσάν που τους επέτρεψε νόμιμα να φύγουν και να εγκατασταθούν στα ερημωμένα από πληθυσμό σημεία της Ελλάδος. Με δικά τους μέσα οι ορειβίοι, κατέβαιναν από τα όρια του τόπου τους και ζητούσαν εργασία στα αστικά κέντρα. Ένα πλήθος μεγάλο ορειβίων, παρά την αντίθεση της κυβερνητικής τάξεως του τόπου τους, κατέβαιναν στις πεδιάδες. Μαζί με τα ζώα τους, εξαπλώθηκαν στο βοριά μέχρι τις πύλες του Ραγγούζι και την καμπή του Δούναβη, ενώ προς τα Νότια εγκαταστάθηκαν στην Ήπειρο και τα νότια της Θεσσαλίας. Σιγά σιγά έφτασαν έως την Αττική και το Μωρηά, ενώ ξεχύνονταν και σε μερικά νησιά του Αιγαίου όπως στην Εύβοια, Ύδρα, Σπέτσες,

Πόρο κ.λπ. Το μεγαλύτερο μέρος από αυτούς εγκαταστάθηκε στα φέουδα των Ελλήνων και των Φράγκων. Οι Αρβανίτικοι πληθυσμοί, γέμισαν τις ερημωμένες περιοχές της Ελλάδος και βοήθησαν την ανόρθωση της κατεστραμμένης οικονομίας του τόπου. Έως και τον XIV αιώνα, εξακολουθούσαν να ζουν ακόμα σε αυτούς τους τόπους, αλλά με τη μεγάλη καταπίεση του ελληνισμού η πλειοψηφία ξέχασε τη γλώσσα των Σκιπετάρηδων. Εκατοντάδες χωριά της Ελλάδος όπου κατοίκησαν ή κατοικούν ακόμα, έχουν ονόμακτα σκιπετάρικα...».

Να το τονίσω γι' αυτούς που τα ξέρουν μισά. Και «στραβά»: Η ιστορία δεν είναι παραμύθι. Δε λέει εκείνα που βολεύουν κάποιους δημαγωγούς ή ορισμένους εθνοκάπηλους. Το ίδιο είναι κι όταν άλλοι παραποιούν την ιστορία για λόγους που αυτοί γνωρίζουν, πάντως άσχετους με την ιστορική αλήθεια.

Και δεν είναι μόνο ότι η ιστορία διδάσκει, ότι μορφώνει, ότι «κάνει ευτυχή εκείνον που γνωρίζει από ιστορία». Αλλά κι ένα λαό που σέβεται το ιστορικό του γίγνεσθαι, τον οδηγεί πάντοτε σε σωστό δρόμο.

Οι «επαΐοντες» των καιρών, Υπουργοί, Διπλωμάτες, Σύμβουλοι και λοιποί, δε βλάπτει, θα λέγαμε, αν δεν είναι σοφοί, όπως τους θέλει ο Πλάτωνας κι ο Αριστοτέλης, αλλά αν δεν ξέρουν από ιστορία, καλά θα κάνουν ν' ασχοληθούν με κάτι άλλο, γιατί με την πολιτική θα αποτύχουν, σίγουρα. Και όπου τύχει να έχουν ένα λόγο ευρύτερης πολιτικής σημασίας δεν θα εκθέσουν μόνο τον εαυτό τους αλλά και τη χώρα τους ολόκληρη.

Με αυτές τις γνώσεις θα βρεις την Αλβανία χώρα καλή. Και με ιστορία παράλληλη με τη δική σου. Όχι στον πολιτισμό βέβαια, όχι σε Ηράκλειτους και Αισχύλους, αλλά σε ό,τι άλλο διαιώνίζει έναν κόσμο από τη νεολιθική εποχή. Αυτά θα τα δεις στα μουσεία, στη διάθεση των Αλβανών για τη διαφύλαξη της ιστορικής τους παράδοσης, ακόμα και στην πίστη τους για ό,τι συνθέτει το αλβανικό γίγνεσθαι.

Σήμερα οι Αλβανοί ονομάζονται Σκιπετάρ. Και η χώρα τους Σκιπερία, δηλαδή «χώρα των αετών». Και οι βορειοηπειρώτες κι αυτοί είναι Σκιπετάρ. Όλοι τους ξέρουν τ' αλβανικά, τα σκιπετάρικα. Αλλά και τα ελληνικά. Αυτή τη γλώσσα τους την

κράτησαν και χωρίς σκολειά μέχρι τα σήμερα. Σου λένε: «είμαστε Έλληνες εμείς όσο κι εσείς. Άλλο αν είμαστε με τους Αλβανούς. Με αυτούς δεν είχαμε διαφορές· δεν είναι Τούρκοι οι Αλβανοί. Τη γλώσσα μας λέμε και τα μάτια μας... Πιστεύουμε πολύ στην Ελλάδα...».

Είναι κι αυτοί ριζωμένοι στον τόπο τους όπως και οι Ηπειρώτες. Τον αγαπάνε, τον ζουν μέσα στο αίμα τους. Με τους Αλβανούς μοιράζονταν τα πάντα: τη φτώχεια, τη δουλειά, τη χαρά, τη ζωή. Άλλο αν δεν είχαν σκολειά κι εκκλησιές. Αυτό ήταν το παράπονό τους, το μέγα. Κατά τα άλλα δε θα άλλαζαν τον τόπο τους με τίποτα, ποτέ.

Οι φυγάδες της πείνας

Αλλά ας δούμε την Αλβανία όπως την είδαμε από κοντά.

Είναι αυτό που διαβάζουμε στον Τύπο: Αυτό που ακούμε; Ας πούμε: αυτό που ξέρουμε – που όντως, όμως, δεν ξέρουμε τίποτα.

Βλέπουμε τους φυγάδες στον τόπο μας, ακόμα και τους δικούς μας, τους βορειοηπειρώτες, κι αυτούς Αλβανούς τους βαφτίζουμε, κι όχι επειδή είναι υπήκοοι Αλβανοί! Βλέπουμε το τι κάνουν γι' αυτούς οι Ιταλοί, το πώς τους... «επιστρέφουν», δηλαδή, στην Αλβανία και, κόντρα κι εμείς με τους πεινασμένους αυτής της χώρας...

Ήταν στη δεκαετία του 80. Ή και μετά την προδοσία της Κύπρου. Και την τραγωδία της. Τότε λοιπόν βγήκε ξαφνικά στο προσκήνιο το θέμα με τους βορειοηπειρώτες αδερφούς μας. Τάχα ότι μας είχε πάρει ο πόνος. Για το δράμα τους, για τις εκκλησιές τους, που τις είχαν κάνει αποθήκες, για ό,τι συνέφερε την κομματική προπαγάνδα εκείνων που ήθελαν να ξοφλήσουν με το Κυπριακό.

Έχουμε τώρα τους βορειοηπειρώτες αδερφούς μας στην Ελλάδα. Αλλά τους ξέρουμε μόνο σαν Αλβανούς. Και Αλβανούς τους αποκαλούμε. Κι ο Τύπος, που παθιαζότανε πριν με τους βορειοηπειρώτες Έλληνες, τώρα μας πληροφορεί για τα εγκλήματα των Αλβανών στην Ελλάδα — που τα περισσότερα είναι κατασκευασμένα για να εξυπηρετούν το πνεύμα της

«επιχείρησης σκούπας».

Αυτό το γνωρίζουν οι βορειοηπειρώτες φυγάδες.

Άκουσα τον ίδιο τον πρόεδρο της βορειοηπειρώτικης οργάνωσης «Ομόνοια» Σωτήρη Κυριαζάτη να λέει στο συντονιστή μιας τηλεοπτικής συζήτησης στο ΡΙΚ, με τους εκπροσώπους της Ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία ότι, «εκεί όλοι τους λένε Έλληνες. Κι ότι στην Ελλάδα όλοι τους αποκαλούν τώρα Αλβανούς». Τα είπε αυτά μ' ένα βαθύ παράπονο που σου 'καιγε την καρδιά.

Οι Κύπριοι είχαν φερθεί στους αδελφούς της Ελληνικής μειονότητας, στην Αλβανία, σαν πραγματικοί Έλληνες — και είναι.

Αυτά — για να τα λέμε όπως πρέπει.

Ότι είναι γείτονές μας οι Αλβανοί, ότι όσοι παίρνουν τα μάτια τους είναι γιατί πεινάνε, ότι θέλουν να ζήσουν αυτό τον κακό καιρό, κι αύριο να γυρίσουν στον τόπο τους, ότι θα μπορούσαμε να προσφέρουμε στους φυγάδες ένα κομμάτι φωμί, αυτά και άλλα, μας είναι αδιάφορα. Αντίθετα, τους φορτώνουμε στ' αυτοκίνητα και τους... «επιστρέφουμε» κι εμείς στην Αλβανία σαν ξεκομμένα νηστικά... ερίφια. Άλλο ότι τους ξεσηκώσαμε εμείς τα μυαλά, προδιετίας, με όσα τους είπαμε στη Δερβίτσανη και στο χωριό Λιά για το δικό μας παράδεισο και τον παράδεισο του δυτικού κόσμου — εναντιθέσει με το δικό τους πολιτικοοικονομικό σύστημα. Και ευτυχώς, να πεις, που εμείς τους ανοίξαμε τα μάτια — εμείς και οι Ιταλοί!.. Αλλ' από κει και πέρα;

Οι λαοί όταν πεινάνε επαναστατούν μόνοι τους. Αυτό είν' εκείνο που γκρεμίζει τώρα τα συστήματα του ανατολικού μπλοκ. Οι αιτίες πολλές αλλά το θέμα είναι δικό τους. Αύριο το «γιατί» θα το μάθουμε απ' τους ίδιους. (Ας μη κάνουμε τους πολύ έξυπνους, εμείς. Τα συμπεράσματα δε βγαίνουν στο πόδι. Άλλο οι Ιταλοί...).

Λοιπόν, λένε οι Αλβανοί μαζί και οι βορειοηπειρώτες: «Τόσες χιλιάδες άλλοι στην Ελλάδα: Ολλανδοί, Παλαιστίνιοι, Λιβανέζοι, Ευρωπαίοι, Ασιάτες, εκατοντάδες χιλιάδες, γιατί αυτοί, τι σας προσφέρουν, γιατί γι' αυτούς δε λέτε τίποτα...;

Αυτά από βορειοηπειρώτη Έλληνα, στην Αλβανία, μπροστά σε 35 άτομα, πριν από ένα μήνα. (Οχτώβρης σήμερα του '91).

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1991!

ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΠΕΙΝΑΣΜΕΝΩΝ ΑΕΤΩΝ

Συζητάνε πολλοί για ένα ταξίδι στην Ευρώπη, στην Κύπρο, στα Ιεροσόλυμα, στην Αίγυπτο, στην Τουρκία, στη Βουλγαρία. Και κανείς σχεδόν δε συζητάει για ένα ταξίδι στην Αλβανία. Λες και η Αλβανία είναι η χώρα των λύκων. Ένας άγριος τόπος, ακατάδεχτος, βλοσυρός.

Εμείς, κάποιοι από την Τοιφύλλια, είχαμε την περιέργεια, τον περασμένο Αύγουστο, να δούμε αυτό τόν τόπο από κοντά. Να τον γνωρίσουμε μέσα απ' όλες του τις πτυχές. Ή όσο γίνεται περισσότερες. Να έχουμε άμεση άποψη για όσα διαβάζουμε και ακούμε. Κι ακόμη να προσκυνήσουμε με τα μάτια μας τα βουνά και τα κράκους της Αλβανίας, που το 1940 τα πότισαν με το αίμα τους τα παιδιά που αντικατέστησαν τους ήρωες, κατά τη ρήση του Τσώρτσιλ.

Το ταξίδι μέχρι τα σύνορα ήταν ευχάριστο. Τριανταπέντε άτομα όλοι κι όλοι. Κι είπαμε να γενούμε καλοί φίλοι – μια οικογένεια. Έτσι δε θα 'χαμε πρόβλημα διαφοράς σε τούτο, σε κείνο ή στ' άλλο. Το πρόγραμμα ήταν γνωστό: Άγιοι Σαράντα, Αργυρόκαστρο, Τεπελένι, Μπεράτι, Φιέρι, Απολλωνία, Λούσνια, Δυρράχιο, Τίρανα, Κρούγια, Ελβασάν, Λιμπράζντι, Πόγραδετς, Κορυτσά, Κρυσταλλοπηγή, Φλώρινα.

Ξεκινάμε απ' την Κυπαρισσία πρωί, στις 7.30 (25-8-91).

Απ' την Κυπαρισσία εγώ κι οι δικοί μου. Οι άλλοι όλοι ήταν

από τα νότια: Φιλιατρά, Γαργαλιάνους, Χώρα, Καλαμάτα. Δηλαδή ένας κόσμος που γνωρίζομαστε, οι περισσότεροι, για πρώτη φορά.

Τακτοποιήσαμε λοιπόν τα μπαγκάζια μας, συστηθήκαμε, πιάσαμε τις θέσεις μας και με καλά τραγούδια από το κασετόφωνο, φτάνουμε σε δυο ώρες στην Πάτρα. Από 'κει στο Ρίο, στο Αντίριο, στο Μεσολόγγι, στο Αγρίνιο, στην Αμφιλοχία, στο Λούρο, στο Μπιζάνι, στα Γιάννενα, στο Καλπάκι, στην Κακαβιά.

Η μέρα δροσερή, ευχάριστη – δεν μας φάνηκε.

Στη διαδρομή, όσοι είχαν την ευχαρίστηση, πήγαν μπροστά στο μικρόφωνο, και άλλος μίλαγε για την ιστορία του τόπου μιας πόλης, μιας λίμνης, ενός βουνού· κι άλλος με κάποια ανέκδοτα, κάποιες ιστοριούλες, μας πρόσφερε μια στιγμή κεφιού και γέλιου. Άλλοτε πάλι το «διασκεδάσαμε» με τις κασέτες του Θανάση – είχε ωραία τραγούδια.

Έτσι έφευγε ο δρόμος μας καταπίσω. Και δεν το νιώθαμε.

Φτάνουμε στο Καλπάκι γύρω στις 4. Λοφοί, ισιώματα, μικρά ανοίγματα, στο βάθος ο Γράμμος, δεξιά μέσα η Πίνδος κι ο δρόμος που στρίβει αριστερά, για την Κακαβιά.

Όμως εδώ, το Καλπάκι, είναι ένα ορόσημο. Εδώ οι Ιταλοί, το '40, είδαν ότι ήταν πολύ που έφτασαν και μέχρι εδώ. Το Καλπάκι τους έμαθε ότι οι Θερμοπύλες δεν πέφτουν εύκολα. Ότι οι Θερμοπύλες ανασταίνουν τους ήρωες και τους κάνουν οδηγούς της φυλής τους – καλά το λέω.

Οι τρεις του Αλβανικού έπους ήταν τρεις γέροι

Τρεις της παρέας μας είχαν πολεμήσει στην Αλβανία, από τη μεριά του Μοράβα. Έφτασαν μέχρι την Κλεισούρα και την Τρεμπεσίνα. Ήρθαν στην εκδρομή για να ξαναβρεθούν με τον εαυτό τους όταν παιδιά, τότε, καβάλαγαν τα βουνά σαν άτια του ήλιου. Τώρα 72-75 χρονών και δε λες πως κάποτε υπήρξαν κι αυτοί οι άνθρωποι νέοι. Πως έγραψαν με το αίμα τους και τη θυσία τους, εδώ πάνω στ' Αλβανικά βουνά, την εποποιία του '40. Σήμερα, κανείς δεν τους ξέρει. Και γιορτάζουμε στις 28 Οχτώβρη αυτή την εποποιία αλλά χωρίς αυτούς. Αυτοί

παρακολουθούν την παρέλαση ή μέσα από το σπίτι τους ή από το πεζοδρόμιο – μου 'ρχεται κι αυτό στο νου. Όχι γι' άλλο τίποτα αλλ' επειδή ξέρουμε πολλά για τους άλλους!..

Γι' αυτούς τους ζωντανούς ήρωες δεν πέρσευε θέση, αλήθεια, πουθενά. Ούτε στις παρελάσεις, ούτε στις εκκλησιές, ούτε στις δεξιώσεις. Και μιλάω για την 28 Οχτώβρη· τη δική τους μέρα.

Αυτό, κάθε φορά, το ζούσα σα μοίρα της φυλής μου πικρή, αδυσώπητη. Η αδιαφορία μας, γι' αυτά τα ζωντανά σύμβολα του '40, με πίκραινε ως τα κατάβαθα της ψυχής μου – κάθε φορά στις 28 του Οχτώβρη. Κάθε φορά που καμαρώναμε στις εξέδρες των παρελάσεων ή μέσα ή έξω από τις εκκλησιές τους όποιους επίσημους, που μπροστά στους «θεατές» ήρωες της Αλβανίας (που δεν έβρισκαν θέση ούτε στο πεζοδρόμιο) έμοιαζαν με θεατρίνους στο πάλκο – είτε στην εκκλησία είτε και στην εξέδρα.

Απ' αυτό το... φαινόμενο έγραψα το '85 την «28η του Οχτώβρη, σήμερα» για να πω μια αλήθεια με τρόπο ποιητικό. Τα δυο από τα τέσσερα μέρη λένε τα παρακάτω:

II

Πολλοί οι επίσημοι στη Μητρόπολη
και πάρα πολλοί οι απέξω
που περίμεναν τον πρωθυπουργό και τους υπουργούς του
να τους επευφημίσουν με πάθος κι ενθουσιασμό
μετά τη δοξολογία.

Οι πολεμιστές μόνο της Αλβανίας
δεν είχαν πού να σταθούν
και προτίμησαν να κλειστούν στα σπίτια τους.

IV

Στο Νότο
σε μια πανάρχαιη μικρή πόλη
που της ενταφίασαν και τη μνήμη του αρχαίου καιρού
κάτω απ' τα οικοπεδοποιημένα χωράφια των... κουμπάρων
μετά την παρέλαση,
έκαναν λέει προσκλητήριο των πεσόντων
κι άκουσαν πως δεν γύρισαν στη μικρή πόλη
καμιά δεκαριά «ένδοξοι ήρωες».

Αλλά στην πανάρχαιη μικρή πόλη
που της ενταφίασαν και τη μνήμη του αρχαίου καιρού
κάτω απ' τα οικοπεδοποιημένα χωράφια των κουμπάρων
ζούσαν ακόμη
και μερικοί που ξαναγύρισαν στη μικρή πόλη
αλλά δεν πέρσευε μνήμη για ξοφλημένους ήρωες
κι έτσι η παρέλαση έγινε κι εφέτος
μπροστά σε ναρκισσευόμενους κομματαρχίσκους.

Και το άλλο: (Αλλά θα μιλήσω από μια άλλη σκοπιά. Πώς είδα εγώ το '87, σαν πρόεδρος του Δ.Σ. Κυπαρισσίας, τους λίγους επιζώντες του Αλβανικού και πώς το θέλησα, με προέση του φίλου δήμαρχου, να τιμήσουμε αυτά τα ζωντανά σύμβολα του '40. Δε μου «πήγαινε», σαν πνευματικός άνθρωπος, ν' αγνοήσω κι εγώ, τη μέρα της γιορτής τους, στις 28 Οκτώβρη, την τιμή που τους έπρεπε απ' όλους μας. (Ας μου συγχωρεθεί το «εγώ»· αλλά το ξεχωρίζω για τον πνευματικό άνθρωπο, τον οποιοδήποτε. Για τη θέση του στα κοινά).

Λοιπόν σε όλους τους επιζώντες πολεμιστές της Αλβανίας, στείλαμε τα παρακάτω δύο έγγραφα (που ομολογώ ότι έκαναν πολύ καλή εντύπωση σε όσους πληροφορήθηκαν την απόφασή μας ή έλαβαν γνώση αυτής από τον τοπικό τύπο). Ας τα δούμε με τη σειρά· σα μια σελίδα ιστορίας, έστω. Το πρώτο:

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ
ΔΗΜΟΣ ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑΣ

Κυπαρισσία 6.10.1987
Αριθ. Πρωτ. 3098

ΠΡΟΣ: Τον κ. Πρόεδρο του Συλλόγου Αναπήρων
και θυμάτων πολέμου

Ενταύθα

Φίλε κ. Πρόεδρε

Στις 28 Οκτώβρη που θα λάβετε μέρος, πρώτοι, στην παρέλαση, επικεφαλής των αναπήρων της πόλης μας, σας παρακαλώ όπως αμέσως μετά τη διέλευσή σας από την εξέδρα των επισήμων να ρθείτε κι εσείς, όλοι σας, ανάπηροι και μη, και να καταλάβετε θέση πλάι στους επισήμους.

Με τιμή
Σ. – Υπ/φή δημάρχου

Και το δεύτερο:

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ
ΔΗΜΟΣ ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑΣ

Κυπαρισσία 6.10.1987
Αριθμ. Πρωτ. 3100

ΠΡΟΣ: Τους πολεμιστές του Αλβανικού Έπους

Κυπαρισσία

Αγαπητοί συμπατριώτες και φίλοι

Θεωρούμε καθήκον και χρέος μας να σας καλέσουμε όλους τους επιζώντες πολεμιστές της Αλβανίας, να συμμετάσχετε στην παρέλαση της Εθνικής μας γιορτής, ως οι πλέον επίσημοι μεταξύ των επισήμων της εξέδρας.

Με τιμή
Σ. – Υπ/φή δημάρχου

Κοινοποίηση:
Τοπικό Τύπο και πάσα αρχή της πόλεως.

Λοιπόν,

αν ήταν 10-12 όλοι κι όλοι. Αλλά ήταν Ελκείνοι που έγραψαν με το αίμα τους και τις θυσίες τους το έπος της Αλβανίας. Μετά από μένα ξανακύλισε η ζωή στα ίδια καλούπια. Οι πολεμιστές της Αλβανίας άκουγαν απ' το πεζοδρομίο εκείνους που μίλαγαν για τους ήρωες του '40, στην Αλβανία, (που μερικοί ζούσαν εκεί δίπλα τους, αλλά δεν τους έπαιρναν φαίνεται γι' αυτούς που... ιστορούσαν. Ίσως το παρουσιαστικό τους! Δε λέω πως όλοι οι ομιλητές στις εθνικές γιορτές είναι... «Τίτυροι»!..

Ας μου συγχωρηθεί.

Μίλησα περιαυτολογικά, ίσως, αλλά είπα εκείνο που θα έπρεπε να ισχύει γι' αυτή τη μέρα, την 28η του Οχτώβρη, τώρα επιτέλους, στο ηλιοβασίλεμα της ζωής των ηρώων εκείνων.

Είναι αυτοί οι τρεις της παρέας μας. Τότε λεβέντες, παλικάρια· το αίμα τους έβραζε. Τώρα γεροντάκια, με γυαλιά, ασπρομάλληδες, μισοφαλακροί, ξοφλημένοι.

Αχ βρε ζωή (τι να πεις!...).

Με αφορμή αυτούς τους φίλους είπα κάποιες αλήθειες «ασυνήθιστες». Αλλά δεν πειράζει. Από τα ψεύτικα λόγια και τις κολακειές, αυτές οι αλήθειες διορθώνουν πολλά στραβά. Αρκεί να λέγονται. Εγώ τις είπα μισές. Αλλά κάτι είναι κι αυτό.

Μουργκάνα: Μνήμη τραγική του Κώστα Χ.

Λοιπόν,

προχωράμε αριστερά, μέσα προς το Δελβινάκι. Ο τόπος εδώ είναι ξερός, έρημος. Όπως κι ο παραπίσω. Όπως όλης της Ηπειρώτικης χώρας – από τη Μουργκάνα και κάτω μέχρι το Σούλι και τη Δωδώνη και μέχρι το Γράμμο. Για μερικές μικρές κοιλάδες ή ισιώματα τι λόγο να κάνεις; Η Ήπειρος είναι άγονος τόπος. Όμως, τόπος λατρείας για τους Ηπειρώτες. Όπου βρεθούν, μακριά απ' τον τόπο τους, όσα κι αν καζαντήσουν, το χωριό τους είναι το κέντρο της γης. Η σκέψη τους, το μυαλό τους, εκεί βρίσκεται. Όλοι οι Μεγάλοι Ευεργέτες ήταν Ηπειρώτες. Κι ό,τι έκαναν για το Έθνος το έκαναν στο όνομα τους χωριού τους.

Μπροστά ίσια ή πέρα, δεξιά και αριστερά, πλαγιές, ρέματα, χαράδρες, χέρσα ανοίγματα με θάμνα και δέντρα, διάφορα: πουρνάρια, σφεντάμια, αγριοφουντούκιές, πλατάνια, αγράμπελες, ιτιές, οξιές, μεσιλίκια.

Αριστερά μας, βαθιά, η Μουργκάνα. Εμένα κι αυτό το βουνό μου μιλάει τη δική του σκληρή γλώσσα. Τότε, στον εμφύλιο, καιγότανε απ' τον πάτο μέχρι την κορφή μέρα νύχτα. Ηφάιστειο που κατάπιε εκατοντάδες αδικοχαμένα παιδιά.

Περιστέρια που φεύγουν στο βάθος του χρόνου — οι ψυχές Εκείνων. Εκείνων που έμειναν νέοι για πάντα. Και άγνωστοι...

Τα μάτια μου καρφώνονται ώρα πολλή στη Μουργκάνα. Και θυμάμαι. Αλλά όλα εκείνα τα φοβερά που έζησα, τότε, περνάνε από μπροστά μου σαν όνειρο θαμπό, μισοξεχασμένο. Βλέπουμε και στην TV έργα με δράκουλες, με αίματα, με σφαγμένα κορμιά, κομματιασμένα. Την άλλη μέρα δε θυμόμαστε τίποτα. Αυτό είναι. Αυτή είναι η ζωή.

Η σκέψη ταξιδεύει έτσι. Σε φέρνει εδώ, εκεί, σου ανοίγει το δικό της χάρτη κι αν θέλεις έχεις πολλά να δεις και να μάθεις. Η Μουργκάνα δεν είναι μόνο ένα βουνό. Δεν έχει μόνο αυτή ή αυτή την ιστορία. Έχει και πολλές άλλες πτυχές με κάποια ιστορική αξία. Άσχετα αν συνδέονται με προσωπικά ευτράπελα. Ή και πικρές εμπειρίες.

Η Μουργκάνα μου φέρνει μπροστά μου τη μορφή του Κώστα Χ. Φτωχό παιδί, αγράμματο, πατέρα δε γνώρισε, η μάνα του

Ξαναπαντρεύτηκε, έκανε άλλα τρία παιδιά, έζησε λίγα χρόνια και πάει κι αυτή. Την έφαγε κι αυτή ο πρώτος χρόνος της πείνας.

Ο Κώστας, μικρό παιδί ακόμη, έμεινε μόνος προστάτης στα τρία μικρότερα αδερφάκια του. Τι να 'κανε. Από την πέμπτη δημοτικού είχε γίνει λουστράκος στη μικρή μας πόλη. Κι έκανε και θελήματα. Ο κόσμος το αγαπούσε. Το υποστήριζε.

Τα χρόνια περνούσαν. Ο Κώστας μεγάλωνε. Τ' αδερφάκια του σταμάτησαν το σκολειό. Για να ζήσουν, όπως και όλοι οι άλλοι της μοίρας του, έτρωγαν χόρτα ανάρτητα. Και σταφίδα – είχαν ανοίξει τις αποθήκες και τις μοίραζαν στον κόσμο για να ζήσει.

Ζήσαμε...

Οι κατακτητές έφυγαν. Κι εμείς είπαμε πως θαρθούν καλύτερες μέρες. Τις περιμέναμε. Μετά τη Βάρκιζα δε θα 'γάμε να φοβόμαστε κανέναν. Επιτέλους θα μπαίναμε σ' έναν καλό δρόμο!..

Όμως δεν άργησε ναρθεί το κακό. Και το κακό ξέσπασε στα βουνά. Και πρώτα στον Όλυμπο κι από 'κει παντού. Σε βουνά, σε κάμπους, σε πόλεις, σε χωριά. Ο κόσμος χωρίστηκε. Άλλοι με τους αντάρτες κι άλλοι με το στρατό.

Ο Κώστας ήταν με τ' αδέρφια του – δεν έμπλεξε. Αλλά το 46, στο τέλος, τον κάλεσαν στρατιώτη. Θα υπηρετούσε οχτώ μήνες ως προστάτης. Έτσι έπρεπε. Ο Κώστας όμως δεν ήξερε. Στους οχτώ μήνες δεν έκανε αίτηση. Έμεινε στρατιώτης. Ούτε και άδεια ζήτησε ποτέ. Σαραντά μήνες στην πρώτη γραμμή, «Έφαγε» τη μπαρούτη με τη χούφτα.

Όμως σε μια φοβερή μάχη, εκεί στη Μουργκάνα – ήταν προς το τέλος – είχε κλειστεί ο λόχος του από παντού. Έπρεπε από κάπου να «σπάσουν». Κι όσοι γλιτώσουν. Τ' αποφάσισαν πριν το χάραμα. Έφυγαν μόνο με τα όπλα τους. Ό,τι άλλο, σακκίδια, ατομικούς σάκκους, τα παράτησαν στο ύψωμα που κρατούσαν – και με τη διαταγή του λοχαγού.

Ο Κώστας, αν και προστάτης, πολέμησε στον εμφύλιο 40 μήνες. Κι όχι ότι το 'θελε. Αλλά έτσι γίνεται πάντα με τους αθώους. Και με τους αφελείς, τα... «κοροίδια». Αυτοί την πληρώνουν πάντα για εκείνους που έχουν τα... μέσα.

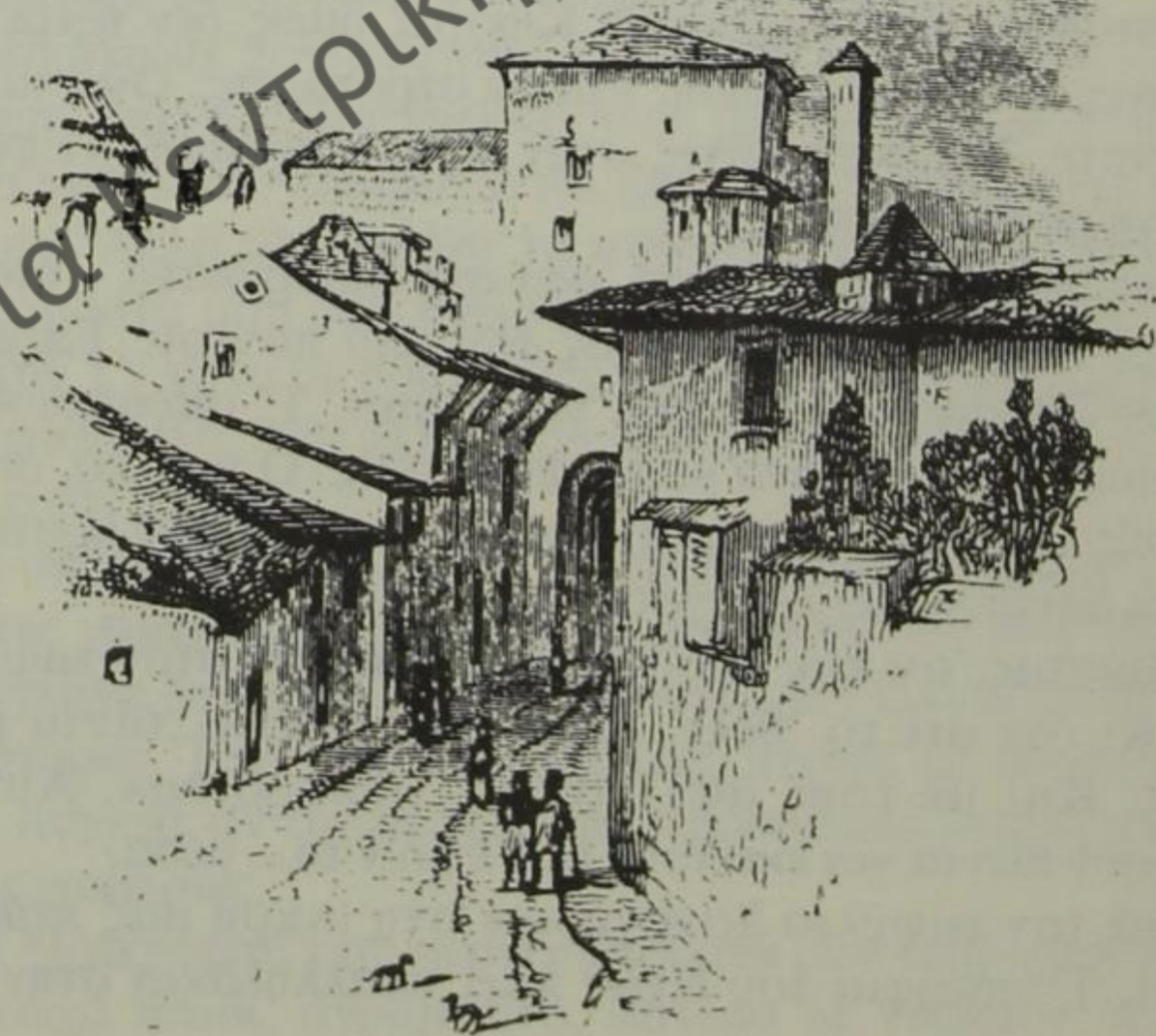
Μετά τον εμφύλιο ξαναγύρισε στη μικρή μας πόλη. Είχε ξεχαστεί. Τ' αδέρφια του είχαν πάει υπαλληλάκια στην Αθήνα.

Δεν είχε κανέναν πια. Μόνος του ζούσε σ' ένα χαραπάταλο σπίτι, συγγενικό του. Κάθε πρωί μ' ένα λιβανιστήρι κατέβαινε στην αγορά και λιβάνιζε τα μαγαζιά.

Όλοι του έδιναν φραγκοδίφραγκα. Μπορεί και να ξοφλούσαν μ' αυτό ένα χρέος τους. Πάντως έδειχναν καλοί μαζί του· τον αγαπούσαν.

Όπου μια μέρα ήρθε στο Ταμείο ένα χαρτί του στρατού. Τον είχαν χρεώσει αυτά που είχε στο σάκκο του, στη Μουργκάνα. Μέχρι κουταλοπήρουνα. Τα λεφτά πολλά. Δεν είχε... «Όχι, δεν τα 'χασα», έλεγε. «Τ' αφήσαμε για να γλυτώσουμε... Ήταν διαταγή... Πού να τα 'βρω τόσα λεφτά», έλεγε. Κι έκλαιγε σα μικρό παιδί...».

Είναι πολύ ανθρώπινη η ιστορία του Κώστα. Δε σταματάει εδώ. Αλλά δεν πάει κι άλλο. Η Μουργκάνα γύρισε κατά πίσω. Κι εμείς πάμε.

ΚΑΚΑΒΙΑ – ΑΓΙΟΙ ΣΑΡΑΝΤΑ

Και χωρίς να το καταλάβουμε, φτάνουμε στο φυλάκιο της Κακαβιάς. Είναι ένα μέγαρο διόροφο, ευρύχωρο, καθαρό, επιβλητικό. Τα φανταράκια, μας υποδέχονται με πολλή αγάπη. Στο πρόσωπό σου βλέπουν κάποιους δικούς τους. Σε πληροφορούν για ό,τι τους ρωτήσεις.

Εκεί, στο φυλάκιο της Κακαβιάς, είχε φτάσει πριν από μας ο άνθρωπος που θα μας ξεναγούσε στην Αλβανία, από την ίδια εκείνη ώρα μέχρι και την τελευταία στιγμή που θα 'μαστε σε Αλβανικό έδαφος. Για το αλκυρο Ηλία (αυτό ήταν το 'νομά του και το επίθετό του) θα μιλήσουμε σε άλλο σημείο.

Αλλά η πρώτη συνατή έκπληξη ήταν η... υποδοχή που μας έκαναν με όρνια και τραγούδια ελληνικά, ηπειρώτικα, τρεις νέοι στεγνοί, με ρούχα απλά, φτωχικά, και με... ξεσάγωνες σαγόνες. Γύρω εκεί, πάλι, πεντέξι μικροί, ξυπόλυτοι, λιμοκονομένοι, παιδιά με αθώα μάτια μας ικέτευαν για τίποτα τσιγκλες ή κάνα μπισκότο ή οτιδήποτε που θα ξεγελούσε την πείνα τους.

Το 'βλεπες: Έφτανες σ' έναν άλλο κόσμο. Αν ζούσε πίσω απ' το θεό ή τον Αλλάχ δεν ήταν επειδή τον έβαλαν ν' αρνηθεί το θεό ή τον Αλλάχ. Έτσι το 'φεραν οι καιροί. Αν θέλεις κι οι άνθρωποι – όπως το 'φεραν και σε μας όχι μόνο στην κατοχή, αλλ' από το '21 και μέχρι την κατοχή. Και αιώνες κι αιώνες πριν. Δε λέμε για τους... νοικοκυραίους. Αυτοί τα βρήκαν απ' το θεό. Ή απ' τους Τούρκους ή απ' τους κοτσαμπάσηδες. Δεν έχει να κάνει. Λίγοι

ήταν αυτοί. Οι πολλοί δεν είχαν μοίρα στον ήλιο τους – για να λέμε την αλήθεια του θεού.

Ο έλεγχος κράτησε λίγο. Και αυτό ήταν. Σε διακόσια μέτρα, στο Αλβανικό φυλάκιο, μας έκαναν έλεγχο κι οι Αλβανοί φρουροί· πολύ τυπικό, λες κι είμαστε δικοί τους και – αντίο Ελλάδα. Είχαμε περάσει στην Αλβανία. Η ώρα ήταν 5,15', απόγευμα.

Ο ξεναγός μας παίρνει το μικρόφωνο απ' την πρώτη στιγμή. Μας συστήνεται. Είναι βορειοηπειρώτης, κάπου 45 χρονών, έχει σπουδάσει νομικά και εργάζεται στον Αλβανικό τουρισμό. Είναι απλός όπως ένας πολύ καλός σου φίλος. Έτσι τον βλέπεις, αλλά κι έτσι είναι. Μας μιλάει για τα γύρω βουνά, για ό,τι τον ρωτάμε. Το τοπίο είναι το ίδιο, η ίδια βλάστηση, καμιά διαφορά. Η Ήπειρος δε διαφέρει απ' το βορρά μέχρι το νότο. Σε τίποτα. Άλλο το πως το θέλησαν οι Ιταλοί κι οι άλλοι το 1913. Οι...«άνθρωποι» είχαν το λόγο τους! Κι εξακολουθούν να τον έχουν!...

Χαμηλά, κάτω, απλώνεται προς τα βορρεια το λεκανοπέδιο της Δρόμπολης. Κατεβαίνουμε. Ο Σπύρος έχει το λόγο: «Εδώ, στην περιοχή της Δρόμπολης, υπάρχουν 32 χωριά που μιλούν όλα ελληνικά». Κάποιος από μας τον ρωτάει: – «Η Δερβίτσανη εδώ είναι, στη Δρόμπολη»; – «Ναι, λέει, εκεί μπροστά, θα περάσουμε αύριο. Έχεις κάνα γνωστό σου εκεί;» – «Όχι, αλλά έτυχε να τη δούμε από την TV...».

Στη μέση της μικρής αυτής πεδιάδας περνάει ένα ξεροπόταμο. Το χειμώνα την πνίγει με τα νερά του και τα πετρολίθαρα που κατεβάζει απ' τα βουνά. Το βλέπεις και με τα μάτια σου την ώρα που τη διατρέχεις. «Έχουν γίνει μεγάλα έργα κι εδώ» μας λέει ο Σπύρος. «Πρώτα δεν έβαναν εδώ τίποτα. Ήταν όλο πέτρες, χορτάρια, κλαριά – όλο το λεκανοπέδιο. Σήμερα είναι καλός τόπος, καλλιεργήσιμος. Παράγει καπνά, σιτάρια, καλαμπόκι, ζαρζαβατικά κ.ά.».

Εμείς δεν το βλέπουμε έτσι· δεν είναι...

Ανεβαίνουμε μια γδυτή πλαγιά όλο πέτρες. Και πλάκες. Πέτρες και πλάκες είναι καθαρό μάρμαρο. Από τέτοιες βραχόπετρες βγαίνει στα Γιάννενα το γνωστό μας Γιαννιώτικο

μάραρο. Κι είναι πλαγιές και λόφοι και βουνά με τέτοιες πέτρες, εδώ. Αύριο αυτή η ξερή πλαγιά, λέω, αυτά τα βουνά με τις λευκές βραχώπετρες, θα λάβουν άλλη αξία. Και για μας, στην Ελλάδα, αν βρεθούν άνθρωποι με φιλική διάθεση κι επιχειρηματικό πνεύμα.

Πέφτουμε κατά πίσω. Άλλος τόπος. Πλαγιές, λόφοι, χαράδρες, καταπράσινα. Ένα χωριό πάνω απ' τη στροφή του δρόμου με πέτρινα σπίτια κρύβεται απ' τον κόσμο σ' αυτή εδώ την ερημιά με τα πέντε χέρσα ανοίγματα. Μια εκκλησιά πλάι απ' το δρόμο στέκει καλά σε πείσμα του νεκρού χρόνου. Το χωριό είναι ελληνικό. Περνάμε δίπλα. Άνθρωπο δε βλέπουμε· ούτε σκυλί. Και πάμε. Ο Σπύρος μας λέει ότι αυτά τα χωριά είχαν τους γεωργικούς τους συνεταιρισμούς. Κι ο κόσμος δούλευε στους συνεταιρισμούς, όλοι. «Δεν είχε ντεμπέληδες εδώ να τα περιμένουν από τους άλλους». Μόνο ότι αγρούς δεν είχε το χωριό. Είχε, όμως, νεόφυτες ελιές σε αναβαθμίδες· κερασιές, μυγδαλιές.

Κάτω, μπροστά μας, μια μικρή λίμνη: «το γαλάζιο μάτι», έτσι τη λένε. «Με το νερό της κινείται το θερμοηλεκτρικό εργοστάσιο – εκείνο αριστερά», μας λέει ο Σπύρος. «Από αυτό το εργοστάσιο δίνουμε ρεύμα και σε σας. Εδώ η περιοχή, όπως βλέπετε, έχει πολλά νερά. Όλη η Αλβανία έχει πολλά νερά...».

Κατεβήκαμε στο ιαώμα. Από 'δω και πέρα δε θα 'χουμε άλλο «ανέβα - κατέβα».

Σε λίγο και βγήκαμε σ' ένα φαρδύ κάμπο. «Είναι ο κάμπος του βούρκου, έτσι τον λένε», μας λέει ο Σπύρος. «Γιατί εδώ, πριν γίνουν τ' αποξηραντικά έργα, ήταν ένας απέραντος βούρκος. Δεν περπατιότανε. Μόνο με «μπάρες». Είχε πολλά χέλια· και το χειμώνα έπεφταν πολλές πάπιες...».

Ένα ποτάμι νερό μέσα σ' ένα φαρδύ κανάλι, λουκιασμένο, κατεβαίνει πλάι μας μέχρι τα μισά του αποστραγγισμένου βουρκότοπου. Δυο τρία χιλιόμετρα μπροστά έστριβε αριστερά, καταμέσα, και συναντούσε το άλλο ποτάμι, το Μπίστρισα, όπως το λένε.

Πέρα μπροστά ένα γδυτό βουνό πλαγιάζει στο δυτικό ορίζοντα. Κατάκορφα μια μακριά σειρά με οικοδομές – ρωτάω το Σπύρο. «Τι έχουν φτιάξει κει πάνω στο βουνό;» «Όχι, δεν

έχουν φτιάξει τίποτα. Είναι οι Άγιοι Σαράντα – το μοναστήρι», μας λέει. «Καλά, πως δεν το γκρέμισαν, πώς τ' άφησαν έτσι», τον ξαναρωτώ. «Ακούστε» μας λέει. «Οι Άλβανοί σέβονται ότι έχει παραδοσιακή αξία. Είτε εκκλησιά είναι, είτε τζαμί ή οτιδήποτε. Απλά το 1967 έβγαλαν τις θρησκείες από τη μέση. Ήθελαν να ζήσουν ενωμένοι. Οι θρησκείες τους χώριζαν. Άλλοι, το 60% ήταν μουσουλμάνοι, άλλο θεό αυτοί· εμείς το 30% ορθόδοξοι, άλλο θεό εμείς· κι άλλοι, το 10% καθολικοί· ας πούμε άλλο θεό κι αυτοί. Οι Άλβανοί ήθελαν ένα θεό. Ας ήταν όποιος να 'ταν. Τρεις μαζί δεν έκαναν σ' ένα κονάκι. Γκρίνιαζαν. Σκοτωνόνταν. Αυτό ήταν. Ε, αν είναι έτσι, άστε βρέστε τα αλλού», είπαν. «Τ' άλλα που λέτε εσείς, ή όποιοι άλλοι, δεν είναι σωστά. Τα μπερδεύετε με την πολιτική...».

Ο Σπύρος είχε δική του γνώμη για πολλά πράγματα. Τη νεότερη ιστορία την ήξερε καλά. «Η Αλβανία», μας είπε, είναι μια άλλη χώρα. Η ζωή της, καλή ή κακή, είναι δική της υπόθεση. Εκκλησιές είχαμε και στην Πόλη. Και στην Κωνσταντινούπολη. Το ίδιο κι οι Τούρκοι· είχαν τζαμιά σε κάθε ελληνική πόλη. Λοιπόν, τι έγιναν οι εκκλησιές μας στη Μικρά Ασία ή τα τζαμιά στην Ελλάδα; Εδώ ότι έχει αξία θα το βρείτε μπροστά σας. Τα σαθρά και τα μισοερείπια ήταν από τη φτιαξή τους για αποθήκες ή ό,τι άλλο...».

Ανεβαίνουμε μερικές μακρόσυρτες στροφές. Πλάι αριστερά δυο - τρεις στρατιωτικοί καταυλισμοί. Μόνο στο σαμάρι του λόφου έχουν μια σειρά τριόροφες πολυκατοικίες για χρήση κι εδώ του στρατού. Όμως, μπροστά μας λίγο, και λίγο χαμηλότερα, βγαίνουν μπροστά μας οι Άγιοι Σαράντα. «Σαράντι ή Σαράντα, σκέτο, τη λένε οι Άλβανοί και οι βρεισηπειρώτες. Οι «Άγιοι» πήγαν αντάμα με το θεό!...

Η πολιτεία είναι αμφιθεατρική. Τη βλέπεις ολόκληρη από παντού. Είναι πολύ όμορφη. Μπροστά μας, στα πόδια της πόλης, μια θάλασσα ήρεμη, πλατιά. Και πέρα, στο βάθος, η Κέρκυρα.

BUTRINTI: Ήταν μια ωραία - αρχαία πόλη' το Βουθρωτό

Η ώρα 6.30'. Δηλαδή 5.30', ώρα Αλβανίας· «Μέρα μεσημέρι»

ακόμα. Και ξεκινήσαμε απ' την Κυπραρισσία πρωί - μέρα. Στις 7.30! Αυτό ήταν όλο. Ένα ταξίδι από τα νότια της Ελλάδας μέχρι την Αλβανία μέσα σε μια μέρα καλοκαιρινή - και όχι γεμάτη.

Το ξενοδοχείο μας είναι στην άκρη της πόλης, αριστερά. Ένα ξενοδοχείο πενταόροφο, τουριστικό, με πολύ πράσινο εναγύρω, με άλλους ελεύθερους χώρους, δρόμους, πάρκινγκ, διασταυρωμένες αυλές, με καθίσματα και τραπέζια έξω - σε χώρους αναψυχής. Κι έναν κόσμο για να σε... περιποιηθεί.

Το ξενοδοχείο μας έχει το όνομα BUTRINTI. Ρωτάω: Τι σημαίνει αυτό; «Φέρνει το όνομα» μου λένε της αρχαίας Βουθρωτού. Μιας πόλης με πολύ σπουδαία ιστορία, που βρίσκεται 16 χιλιόμετρα νοτιότερα από 'δω.

Άξιζε να πάμε. Αλλά δεν μας έπαιρνε. Ό,τι ήταν να δούμε το διάβασα αργότερα σ' εγκυκλοπαιδικό λεξικό. Και λυπήθηκα που δεν πήγαμε. Άλλο να «ψαύσεις» με τα χέρια σου, πάνω στις αρχαίες πέτρες ή στα εδώλια ή στα αγάλια, τα χέρια και την ψυχή να, εκείνων που άφησαν το πέρασμά τους στο άγνωστο τώρα Βουθρωτό. Και που ήταν, λέει το Βουθρωτό μια πόλη όχι μόνο του αρχαίου κόσμου, αλλά και του νεότερου. Ας τη δούμε, λοιπόν, από το λεξικό:

Βουθρωτόν ή Βουθρωτός και Βουτροτόν. Αρχαία πόλις της Βορείου Ηπείρου εις Χαονία της Κεστροίνης, επί χερσονήσου προς τον Πηλώδη λιμένα, πλησιέστατα και απέναντι ακριβώς της Κερκύρας εις την λιμνοθάλασσαν Γεροβολιάν ή Αλμυρόν. Κατά τον Βιργίλιον, εκτίσθη από τον Πριαμίδην Έλενον και την Ανδρομάχην και ὠνομάσθη Πέργαμα και Τροία, ο δε Αινείας διήλθεν ἐξ αὐτῆς ἀναζητῶν τον τόπον εις τον οποίον ἔπρεπε, κατά τον χρηστόν να εγκατασταθῆ. Το 49 π.Χ. την κατέλαβεν ο Ιούλιος Καίσαρ. Μετά την παρά το Άκτιον ναυμαχίαν, ο Αύγουστος ίδρυσεν εν Βουθρωτώ ρωμαϊκὴν ἀποικίαν, σώζονται δε νομίσματά της και τείχη μετὰ πύργων, λείψανα ρωμαϊκῶν οικιῶν, λουτρῶν και χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Αναφέρεται ως ἔδρα ἐπισκόπου το 458 μ.Χ. και το 535 και ως μία των δώδεκα πόλεων, αι οποία ἀπετέλουν την επαρχίαν της Παλαιᾶς Ηπείρου.

Την εκυρίευσεν έπειτα ο Ροβέρτος Γυσκάρδος, όταν εσκέφθη να καταλάβη το Βυζάντιον, υπέκυψεν εις το δεσποτάτον της Ηλείου, το δε 1386 την κατέλαβον οι Ενετοί ως εξάρτημα της Κερκύρας, οι οποίοι και την κατοχύρωσαν. Το 1797 ότε οι Γάλλοι κατέλαβον την Επτάνησον έγιναν κύριοι και του Βουθρωτού, αλλά μόνον δια 16 μήνας, διότι μη δυνάμενοι να αντισταθούν εις την πίεσιν του Αλή Πασσά, εξεκένωσαν το φρούριον και το ανετίναξαν εις τον αέρα. Το 1925 επιτυχεστάται ανασκαφαί έφεραν εις φως ενδιαφερούσας αρχαιότητας από των προϊστορικών μέχρι και των βυζαντινών χρόνων». (Εγκλ. λεξ. Ηλίου)

Η πολιτεία μπροστά μας δεν έχει να κρύψει τίποτα. Τη βλέπουμε όλη σα μια εικόνα μεγάλου ζωγράφου που τη στεγνώνει στα πόδια των γύρω λόφων. Θέλουμε να τη δούμε από κοντά. Έχουμε ώρα.

Το πούλμαν σταμάτησε στην είσοδο του ξενοδοχείου. «Θα ταχτοποιηθούμε στα δωμάτιά μας, θα κατεβούμε μετά για καφέ και μετά ελεύθεροι. Να πάτε να δείτε και την πόλη» μας είπε ο Σπύρος. Και συμπλήρωσε: «Μόνο το βράδυ στις 10 θα διασκεδάσουμε όλοι μαζί με μουσική και τραγούδια, εδώ στο ξενοδοχείο μας. Στην αίθουσα διασκεδάσεων. Όσοι θέλετε στις 10, εκεί...».

Δεν ένιωθε κανείς κουρασμένος.

Μετά την καφέ βγήκαμε έξω στην πόλη σαν... Έλληνες. Δηλαδή δύο - δυο ή το πολύ τρεις - τέσσερις.

Από το ξενοδοχείο μέχρι την άλλη άκρη της πόλης θα παίρναμε το δρόμο της προκυμαίας. Και ήταν πάνω από χίλια μέτρα. Τελικά αυτό κι έγινε. Όλοι «ξεχυθήκαμε» στο δρόμο. Και μόνον ο Κώστας από τους Γαργαλιάνους κατέβηκε για μπάνιο στη θάλασσα - είκοσι μέτρα μπροστά.

Οι Άγιοι Σαράντα και οι Άγιοι Μάρτυρες της πατρίδας

Όχι καϊκι ή βάρκα, στο απλό λιμανάκι της πόλης, αλλ' ούτε και σημαδούρα δεν είδαμε. Ρωτήσαμε το «γιατί». Μας είπαν ότι το ψαρολίμανο με τις βάρκες ήταν στην πίσω μεριά - πίσω από τις πολυκατοικίες.

Οι Άγιοι Σαράντα έχουν την παραδοσιακή αρχοντιά της πέτρινης αρχιτεκτονικής. Σπίτια, μέγαρα υπηρεσιών, δρόμοι, παρτέρια, μνημεία, αλέες, τα πάντα «δένουν» καλά με το γύρω τους. Στην άκρη της πόλης, δεξιά, χωρίς να θίγεται πουθενά το οικιστικό περιβάλλον της παλιάς πόλης, έχουν οικοδομήσει πάρα πολλές πολυκατοικίες για τη στέγαση εκείνων που δεν είχαν δικό τους σπίτι. Κι έτσι το παλιό και το νέο εναρμονίζονται σ' αυτή την πόλη χωρίς να προκαλούν με τον όγκο τους το μάτι του επισκέπτη. (Δε λέω για το αισθητήριό μας· αυτό μας το έχουν αφαιρέσει οι σκυλεύοντες την εθνική μας ζωή. Αλλά τελοσπάντων).

Η πολιτεία αυτή μας έχει καταγοητεύσει. Πουθενά δε βρίσκεις κάτι το βρώμικο, το περιττό. Παντού τα πάντα καθαρά, καλοβαλμένα. Ο μόχθος του λαού, η αγωνία του για ένα καλύτερο αύριο, η θυσία του για ανθρωπιά και δικαιοσύνη έχουν τιμηθεί με μνημεία σε πλατειούλες, σε αλέες, σε εσοχές πεζοδρομίων.

Άλλο σήμερα!..

Η ζωή έχει πάρει ένα δρόμο που κανένας δεν ξέρει που πάει. Μεροκάματο δεν υπάρχει. Κι αν υπάρχει είναι, όπως μας λένε, μεροκάματο πείνας. Η γη εξάλλου έχει μείνει ακαλλιέργητη. Κανένας δε θέλει να δουλέψει. Οι βορειοηπειρώτες, γυναίκες ή άντρες, θέλουν να 'ρθουν στην Ελλάδα. Το πρόβλημα είναι η βίζα. Κάποιος πρέπει να τους καλέσει. Άλλο ότι έρχονται χωρίς βίζα «δρασκελώντας» τα σύνορα.

Στο δρόμο της προκυμαίας έχει αρχίσει η βόλτα. Κάποιοι άντρες, κάποια κορίτσια, πολλά παιδιά, εδώ εκεί κάνας μεγάλος, κάνουν τη βόλτα τους χωρίς να μιλάνε. Περιεργούν με μας. Είμαστε γι' αυτόν οι μόνοι ξένοι στην πόλη τους. Και οι μόνοι... καλονημένοι. Αλλά και καλοθρεμένοι. Οι Αλβανοί όλοι, είναι μονάχα αυτοί. «Κακός καιρός· θα περάσει», να πεις.

Γυρίσαμε στο ξενοδοχείο κι ήταν μέρα ακόμη.

Από την πέρα μεριά της πόλης είχαμε δει ένα πολύ μεγάλο μνημείο απέναντι στο λόφο, πιο πάνω από το ξενοδοχείο. Είπα να το δούμε από κοντά, «Ναι, να πάμε» μου λέει ο Βασίλης. Αλλά ήταν ο μόνος. Και μόνοι μας ξεκινάμε προς τα πάνω. Περνώντας μέσα από αφάνες και κοντοπούρναρα φτάνουμε σ' ένα περιφραγμένο σπιτάκι, μοναχικό. Έξω από το φράχτη, σ' ένα στεγνό πλάτωμα, δυο κοπέλλες καθαρίζουν φραγκόσυκα. Τις καλησπερίσα-

με. Μας είπαν με βαριά προφορά «καλησπέρα». Τις ρωτήσαμε για το μνημείο: «από που να πάμε· που έχει δρόμο;» Δεν κατάλαβαν. Φώναξαν στ' αλβανικά τον πατέρα τους. Απο'να δρομίσκο σκεπασμένο με ψηλά σκίνα βγήκε ένας μεσόκοπος άντρας, αδύνατος με χαλογελαστό πρόσωπο. Του μιλήσαμε για το λόφο πάνω, για το μνημείο. Μας χαιρέτισε σφιχτά: Έλληνας είμαι· βορειοηπειρώτης· κόρες μου είναι οι κοπέλλες· να σας καθαρίσουν μερικά φραγκόσυκα;..»

Δε μας έπαιρνε η ώρα. «Ναι, θα σας πάω εγώ» μας είπε ο Οδυσσέας. Αυτό ήταν το όνομά του: Οδυσσέας Σουλιώτης. Είχε και δυο αγόρια, μας είπε, στην Κέρκυρα. «Δουλεύουν. Ο ένας είναι παντρεμένος. Έχει και δυο παιδιά. Είναι ταχτοποιημένοι καλά. Όταν στρώσουν τα πράγματα θα πάμε να τους δούμε» «Και θα ξαναγυρίσετε;» τον ρώτησα. «Και βέβαια» μου λέει. «Εδώ είναι ο τόπος μας· εμείς εδώ θέλουμε να ζήσουμε και τα υπόλοιπα χρόνια μας». «Και με τους Αλβανούς;» «Τι με τους Αλβανούς; Οι Αλβανοί είναι καλοί άνθρωποι· δεν έχουμε διαφορές· δεν είχαμε ποτέ διαφορές. Εδώ κι εμείς Αλβανοί είμαστε. Οι νόμοι είναι ίδιοι για όλους. Άλλο η καρδιά μας. Κι η συνείδησή μας. Εκεί είμαστε Έλληνες· όσο κι εσείς· ίσως και περισσότερο – έτσι το νιώθουμε...».

Ανεβαίνουμε τον ανήφορο από κει που μας πάει ο Οδυσσέας. Εγώ μετά από την κουβέντα του, δεν είχα να ρωτήσω τίποτα. Σκεφτόμουνά μόνο για κάποιους άλλους δικούς μας, άλλων τόπων, που βρέθηκαν έξω από τον τόπο τους μετά από χιλιάδες χρόνια. Και που εμείς στην Ελλάδα, τους έχουμε σε δεύτερη μοίρα. Λέω για τους πρόσφυγες Έλληνες. Τους Έλληνες της Μικρασίας, της Ρουμανίας, της Βουλγαρίας, τους Αιγυπτιώτες, τους Ρωσοπόντιους, και όσους άλλους. Αυτοί όλοι, χιλιάδες χρόνια στον τόπο τους, όπως κι αυτοί εδώ, κράτησαν ζωντανή και γνήσια τη γλώσσα των πατέρων τους, τα ήθη, τα έθιμα, την παράδοση. Και νιώθουν ότι είναι μόνο Έλληνες. Και το τιμούν: χιλιάδες χρόνια. Και, ναι, ή μένουν στον τόπο τους ή έφυγαν κυνηγημένοι, είναι οπωσδήποτε, όλοι τους, δικοί μας άνθρωποι. Τους βλέπουμε έτσι όμως; Ή τους βλέπουμε έτσι όταν το θέλει κάποια κομματική «προπαγάνδα» – όταν είναι έξω από τα σύνορα βέβαια. Γιατί από κοντά «δεν έχουμε μάτια να τους δούμε· Θα πεις: μα φταίμε εμείς, ο λαός· Όχι δε λέω αυτό. Τις παρωπίδες στα άλογα (του κάρου)

τις βάνουν οι... καρολόγοι. Οι καρολόγοι του λαού έχουν καλή ταχτική με τις... παρωπίδες, αυτό λέω...

Φτάσαμε στη ρίζα του μνημειακού χώρου. Από 'κει κι άρχιζαν προς τα πάνω δυο σκάλες πέτρινες με ανάλογα πλατύσκαλα. Οι σκάλες έφταναν στην κορυφή του γυμνού λόφου, όπου δέσποζε ένα υπερφυσικό μπρούτζινο άγαλμα – παρίστανε έναν πατριώτη ήρωα που έπεσε σε μάχη με τους εχθρούς της πατρίδας.

Μέτρησα 75 πέτρινα σκαλοπάτια. Και 6-7 πλατύσκαλα. Κείθε και δώθε από τις σκάλες, σε αναβαθμίδες του ίδιου πλάτους, ήταν οι τάφοι των Αλβανών ηρώων πολέμου του Σαράντι. Στον τάφο τους έβλεπες χαραγμένο τ' όνομά τους και την ημερομηνία που έπεσαν στη μάχη. Κάθε τάφος υπερυψωμένος κατά μισό μέτρο είχε λουλούδια γύρω του κι ήταν περιποιημένος με ξέχωρη φροντίδα. Κατεβαίνοντας είδαμε στο φυλάκιο, ότι υπήρχε άνθρωπος εκεί, ασφαλώς και για την περιποίηση των τάφων.

Αυτό το νεκροταφείο με τον αγέρωχο πολεμιστή ορθίο σε μετερίζι βράχο, ήταν ένα μνημείο πεσόντων που δεν «το 'πιανα» στη φαντασία μου. Δεν το περίμενα για τους Αλβανούς. Δεν το 'ξερα από μας. Ίσως γι' αυτό. Γι' αυτό και με συγκλόνησε. Ο ήρωας της πατρίδας ήταν σύμβολο ζεστής μνήμης. Και θα 'ναι. Έτσι και το 'βλεπες. Κι έτσι το καταλάβαινες. Εκείνος που έπεσε σε μάχη για την πατρίδα είναι ιερό πρόσωπο, ζει. Όχι, δεν είναι για ν' αναφέρεται τυπικά σε ειδικές τελετές. Ή και να συμβολίζεται η θυσία του με μνημεία και παραστάσεις μηδαμινής αξίας.

Από την πλατειούλα του νεκροταφείου πήραμε τον άσφαλο δρόμο για την πόλη. Πιο κάτω στρίψαμε αριστερά, για το ξενοδοχείο. Ήταν μπροστά μας. Μαζί μας ήταν κι ο Οδυσσέας. Τον κρατήσαμε για καφέ. Είπαμε κι άλλα, διάφορα, κι έφυγε. Είχε νυχτώσει.

Μετά το φαγητό βρεθήκαμε στην αίθουσα διασκεδάσεων. Μια ορχήστρα με διάφορα όργανα, κλασσικά, μας έπαιξε ελληνικούς και αλβανικούς χορευτικούς σκοπούς. Άλλο που δε θέλαμε. Βρεθήκαμε όλοι στο κέφι. Είναι αυτό το «ελληνικό» που μας πιάνει όταν ξεφεύγουμε από τα εφήμερα. Κι από εκείνα που μας χωρίζουν.

Λοιπόν, το «γλεντήσαμε» μέχρις αργά. Ούτε κούραση, ούτε τίποτα. Οι Αλβανοί της ορχήστρας μας έβλεπαν σαν καλούς φίλους. Ένας πολύ καλός τραγουδιστής είπε πολλά ελληνικά τραγούδια. Και άλλα τόσα αλβανικά. Όλα χορευτικά. Εμείς κείνο το βράδυ ξέραμε όλους τους χορούς του κόσμου.

ΑΓΙΟΙ ΣΑΡΑΝΤΑ - ΔΕΡΒΙΤΣΑΝΗ

Και ξημέρωσε το πρωί κι ήταν μια άλλη ώρα για την όμορφη πόλη. Τη ζούμε σα μια εικόνα πανέμορφης θλίψης που δε θα ξεχαστεί απ' τη μνήμη μας. Οι Άγιοι Σαράντα δε σου μιλούν τη γλώσσα τους. Δεν σου μιλούν για τίποτα. Η σιωπή κι η θλίψη κυριαρχούν παντού. Είναι μια εποχή «τοχνών αγελάδων»· θα περάσει. Αύριο θα 'ναι όλα καλά...

Έχουμε τελειώσει με όλα. Φορτώνουμε τις αποσκευές μας στο πούλμαν. Τα παιδάκια πολλά γύρω μας: ξυπόλυτα, ισχνά, ρακένδυτα. Όμως με αστραφτερό βλέμμα, έξυπνα, απαιτητικά. «Μια τσίκλα, θείο». Μια τσίκλα το ένα, μια τσίκλα το άλλο... Ναι, μια τσίκλα για να γελάσουν την πείνα τους!..

Στις 8.30' αναχωρούμε από τον ίδιο δρόμο. Οι Άγιοι Σαράντα μας ακολουθούν χωρίς να φαίνονται. Σωπαίνουμε. Έτσι περνάει η ώρα μέχρι που πήραμε τον άλλο δρόμο για το Αργυρόκαστρο.

Έχουμε κατέβει στον κάμπο της Δρόμπολης. Δεξιά μας ο κάμπος και το ξερό ποτάμι. Αριστερά μας λόφοι γυμνοί και στα ριζά τους, καταηλιού, πολλά χωριά, το ένα κοντά στο άλλο, τα περισσότερα Ελληνόφωνα. Αλλά επίσημα, τα τελευταία χρόνια, όλα τα χωριά μιλούσαν Αλβανικά. Αλλ' αυτό δεν είχε να κάνει.

Περνάμε την Γκράψη, τη Λούγκαρη, τη Φράστανη, το Τριαχάτο, το Χάσκοβο, τη Βαλίστα, τη Κορατζή. Και δεν είναι μόνο αυτά. Αλλά όσα κι άλλα είναι χωριά πέτρινα σκεπασμένα τα περισσότερα με πλάκες κι ο ήλιος φάτσα τους μέχρι τ' απόγιομα.

Ένα γιοφύρι δεξιά με τρεις καμάρες πέτρινες. Ο δρόμος που πέραναγε αποκεί είναι παρατημένος από χρόνια. Πήγαινε στο Πογώνι. Πιο πίσω, πριν κατεβούμε στον κάμπο, ένας άλλος δρόμος, καταέρημος πήγαινε από τούτα εδώ τα χωριά κι από το Αργυρόκαστρο και το Τεπελένι, κάτω στα Γιάννενα. Δρόμος παμπάλαιος, από καιρούς κι αιώνες ο ίδιος.

Και ποιοί δεν τον πέρασαν! Τώρα μπορεί να τον περνάει εδώ εκεί κανάς λαγός ή καμιά χελώνα.

Η μέρα ψηλώνει δροσερή· δεν έχουμε πρόβλημα ζέστης. Ταξιδεύουμε όμως μόνοι. Μάλιστα σε μια χώρα που την εγκατέλειψαν κι οι δικοί της. Που τ' όνομά της τώρα σημαίνει άγρια πείνα. Και φτώχεια ανοικτήρμονη.

Ήταν μια τρελή απόφαση. Αλλά τώρα δεν είναι να το συζητάμε. Η Αλβανία εξάλλου είναι η άλλη όψη της Ευρώπης. Αξίζει να τη δούμε. Αξίζει να μάθουμε ό,τι δεν ξέραμε...

Μπροστά μας ένα σαράβαλο φορτηγό σταματημένο στη μέση του δρόμου. Δυο άντρες δίπλα κοιτάνε μια γεια κοπέλλα που κόβει με το τσεκούρι ένα πεσμένο δέντρο στα πέρα δώθε του δρόμου.

Ήταν μια λεύκα που έπαιρνε σειρά για καυσόξυλα του χειμώνα. Παλούκια-κούτσουρα από κομμένα δέντρα στις άκρες του δρόμου είχαμε δει και πιο πίσω - δεν ξέραμε. Τώρα καταλαβαίναμε. Η Αλβανία ήταν έξω από τους νόμους. Καθένας κοίταε πως θα επιβιώσει· δεν ήταν μόνο η πείνα.

Το δέντρο μπροστά μας κοιτάται σαν άγιο λείψανο. Αύριο θα δοθεί στην πυρά. Από την ψυχή του όμως θα γεννηθούν κάποιες ελπίδες. Αν περάσει ο χειμώνας έχει ο θεός· έχει ο Αλλάχ. Έχουν κι οι δυο ή δεν έχει κανένας.

Έχουμε σταματήσει κι εμείς. Περιμένουμε.

Οι περισσότεροι κατεβήκαμε. Στεκόμαστε απόμακρα και κοιτάμε - τα χάνουμε.

Η κοπέλλα είναι δεν είναι 20 χρονών. Φοράει παντελόνι, ένα μπλουζάκι, έχει τα μαλλιά της δεμένα φούντα κατά πίσω, στα πόδια της πλέχουν δυο ψεύτικες σαγιονάρες και βιαστικά, δυνατά σα γεροδεμένος άντρας, σαν πέντε άντρες, ανεβοκατεβάζει το τσεκούρι στον κορμό του δέντρου. Μόνη της θ' απελευθερώσει το δρόμο για μας και τους άλλους.

Δεν έχει ταίρι. Κι είναι παιδί ακόμη τούτο το κορίτσι της χλω-

μής Άνοιξης. Ένα κορίτσι αδύνατο, ηλιοψημένο, πεισματάρικο, ένα κορίτσι με καρδιά από πέτρα και σίδηρο.

Πήγα κοντά. Τράβηξα μ' επιφύλαξη μια αναμνηστική φωτογραφία. Δε γύρισε να με δει. Χτύπαε το δέντρο στα σταυρώματα του κορμού. Το είχε μισοχωρήσει. Έμεναν κάποια χοντρά μπράτσα - κλάρες. Κόντευε.

Γύρισα πίσω στους άλλους. Και κοίταγα κι εγώ αποκεί. «Η Αλβανία αυτή είναι», ψιθύρισα: Δυναμική, πεισματάρα, περήφανε, με την καρδιά της ψημένη σε χίλια καμίνια ανάγκης. Θα περάσει κι αυτός ο καιρός. Αύριο θα φυτέψουν άλλα δέντρα στους δρόμους για τα πουλιά και τους καλούς ανέμους.

Το κορίτσι μέριασε τους κορμούς, τις κλάρες, μας άνοιξε το δρόμο - και πάμε.

Δεξιά μας η Νεμέρτσκα. Και το Μπουρέτι. Βουνά ποτισμένα με το αίμα των παλληκαριών μας, του 40. Να κοιτάς αυτά τα βουνά και να μετράς αυτό που είσαι κάτω από την ξεχασμένη μορφή εκείνων που έπεσαν για την πατρίδα· εδώ σ' αυτά τα βουνά και στ' άλλα που θα δούμε από το δρόμο μας! Για να το καταλάβεις αυτό που λέω πρέπει να τα δεις όλα από καλή γωνιά. Και με το μάτι που εξυψώνει τον άνθρωπο στη συνείδησή του.

Λίγο μπροστά και φτάνουμε στη Δερβίτσανη, στο μεγαλύτερο ελληνικό χωριό της Δρομπολης. Την αγναντεύουμε ανιχνευτά μέχρι που φτάνουμε ίσια απέναντί της.

Δε βγήκαμε από το δρόμο μας. Κοιτάξαμε τη Δερβίτσανη με μάτια σίκτου. Ήθελε να πει «καλημέρα στον ήλιο» κι ο ήλιος της έβγαλε τη γλώσσα ειρωνικά. Ένας χορός κουφολόγων και κατσικοπόδαρων έξω από τη μισογκρεμισμένη εκκλησιά της κι αυτό ήταν που υψώθηκαν ως τα ουράνια οι μιναρέδες της Άγκυρας και της Κομοτηνής. Από 'κει είδαν οι χοντζάδες το θεατρινίστικο καλαμπούρι αλλά δεν το είδαν έτσι. Και το πήραν στα σοβαρά. «να το χορέψουμε κι εμείς» είπαν. «Και με όλο τ' ασκέρι μας. Κι όχι μόνο έξω από τα τζαμιά μας αλλά κι έξω στις πλατείες μας». Άλλο που δεν ήθελε κι ο δικός τους όχλος. (Το λαό εύκολα τον κατεβάζει κανείς στο επίπεδο του όχλου. Ο «κανείς» βέβαια δεν είναι ο οποιοσδήποτε. Έχει όνομα, έχει εξουσίες, είναι... σημαντικός).

Και το κακό που άρχισε με τους χορούς έξω από τις εκκλησίες

«άναψε και δυνάμωσε» έξω από τα τζαμιά και τις πλατείες της Άγκυρας. Αλλά και της Κομοτηνής. Και των Σκοπίων. Και των Τιράνων...

«Δερβίτσανη», μονολογώ: «Ας μη γίνεις αιτία γι' άλλο κακό. Η προσφυγιά του 22 της Μικρασίας και του 74 της Κύπρου ας μην τριτώσει με σας εδώ τους βορειοηπειρώτες. Εκεί το πάνε πολλοί. Και μας βάνουν εμάς να το επιτύχουμε. Ήταν ένα λάθος απειρίας. Όχι, δεν ήταν από κακό σκοπό. Αντίθετα. Αλλά – είναι και τα «αλλά» βλέπεις...».

Φεύγουμε προς τα μέσα. Ένα άλλο χωριό, αριστερά, λιάζεται κι αυτό στον πρωινό Αυγουστιάτικο ήλιο. Εδώ εκεί κάνας άνθρωπος. «Είναι το Λαζαράτι» μας λέει ο Σπύρος. «Αλβανικό χωριό...».

ΟΥΜΒΕΡΤΟΥ ΑΡΓΥΡΟΥ: «1940- Πάντα
Εμπρός» (Ελαιογραφία)

ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟ

Και πέρα μπροστά μας το Αργυρόκαστρο. Το χαιρόμαστε. Έρχεται σιγά προς το μέρος μας. Να 'το πλησιάζει. Έχει κατηφορίσει ήδη προς τα χαμηλά. Έξω όμως από τα πρώτα του σπίτια, και κάποια εκεί εργοστάσια, υπάρχουν δεκάδες πολυβολεία, πυροβολεία και άλλοι χώροι πολεμικής ετοιμότητας. Το φαινόμενο αυτό το συναντάμε σε κάθε πόλη, σε κάθε χωριό, σε κάθε στροφή, σε κάθε χωράφι. Εδώ είναι σε διπλή σειρά.

Θέμα δικό τους, να πεις. Αλλά οι φόβοι του Χόντζα για έξωθεν εχθρούς στοίχισαν πολλά στον ταλαιπωρημένο λαό της Αλβανίας. Τώρα μανιτάκια νεκρά δεν κάνουν για τίποτα. Ούτε για σύμβολα μιας ζωής στερημένης από κάθε χαρά. Ο άνθρωπος δε ζει με λόγια και υποσχέσεις. Θέλει τη ζωή του να την ορίζει· να ξέρει ποιος είναι. Ο Εμβέρ Χόντζα εργάστηκε για την Αλβανία· έκανε πολλά. Αλλά και πολλά λάθη. Ήταν ο στυγνός δικτάτορας. Στέλεψε το λαό από το ιδανικό της ελεύθερης σκέψης και έκφρασης. Αυτό σαν το κυριότερο.

Φτάσαμε στην κεντρική πλατειούλα της πόλης γύρω στις 11. Έχει κόσμο εδώ. Αλλά έναν κόσμο που κάθεται. Που σε κοιτάει παράξενα. Που θέλει να μάθει από τη φτιαξιά σου γιατί εσύ είσαι άνθρωπος κι αυτός είναι ζο δεμένο στον πάλουκα. Έτσι βλέπει τον εαυτό του όταν σε «ψάχνει». Το καταλαβαίνεις από την απορία του που αποτυπώνεται στα μάτια του και στο πρόσωπό του.

Τώρα είναι έτσι, όμως. Θα περάσει όπως πέρασε κι από μας η κατοχή. Κι όλα τα χρόνια από το 21 μέχρι την κατοχή. Και μήπως

τότε είμαστε μόνο εμείς; Ή μήπως στη θέση των Αλβανών δεν είναι κι άλλοι...;

Στη μικρή πλατεία ένας πλάτανος λες και μελαγχολεί με όσα βλέπει και με όσα θυμάται. Κάτω από τον πλάτανο έχουν στήσει τις προτομές δυο νεαρών κοριτσιών, που τα κρέμασαν οι Γερμανοί από τα κλαδιά του για την εθνική τους δράση, στην κατοχή. Είναι της Bule Naipri και της Persefoni Kokodhima. Σημειώνω το όνομα της Περσεφόνης με ελληνικά στοιχεία. Η συγκίνηση όμως ήταν και για τις δύο.

«Θ' ανεβούμε στο κάστρο, όσοι θέλουν» είπε ο Σπύρος. Τον ακολουθήσαμε σχεδόν όλοι. Μερικοί έμειναν πίσω για... καφέ. Καταλαβαίνουν ότι δεν τους βάσταγαν τα κότσια τους. Ήταν ψηλά το κάστρο, αλήθεια· είχε δρόμο.

Ο δρόμος ανέβαινε καλά· περισσότερο πλακόστρωτος.

Κάπου σταθήκαμε λίγο για να δούμε πέρα και κάτω την ιστορική τούτη πόλη. Και βλέπουμε: τα σπίτια κι εδώ πέτρινα. Και πέτρινη κι η σκεπή τους. Είναι χτισμένη πάνω σε λόφους και μέσα στις ξέβαθες χαραδρώσεις τους. Είναι απλωμένη ως πέρα στην πλαγιά του κοφτού βραχόβουνου. Κι ως κάτω στο δρόμο. Έχει μια δική της αρχιτεκτονική. Καλά το λένε: «είναι μια πόλη μουσείο».

Στις 11 είμαστε στο κάστρο. Ξακρίζουμε. Πρώτα κοιτάμε τον τόπο, πέρα τα βουνά, την Τρεμπεσίνα, τις άλλες κορφές, κάτω τον κλειστό κάμπο, το μικρό Δρίνο που περνάει στη μέση, τα τείχη γύρω μας. Είμαστε στο κάστρο που 'δωσε τ' όνομά του στη βορειοηπειρώτικη τούτη πόλη από την εποχή των βυζαντινών.

Περνάμε από στοές στο μουσείο όπλων. Αξίζει. Όλη η ιστορία της Αλβανίας σε εικόνες και όπλα όλων των εποχών. Από την εποχή των Ιλλυριών, των Ρωμαίων, των βυζαντινών, των Τούρκων, των Ιταλών, των Γερμανών. Μέχρι και το 44.

Οι αίθουσες δεν είναι πολλές. Πολλά όμως και αξιόλογα είναι τα εκθέματα. Κι έχουν τόσα πολλά να σου λένε – αν μπορείς να συνεννογιέσαι με τα πρόσωπα ή το λόγο κάποιων εικόνων, που πολλά σου εκμυστηρεύονται με τη σιωπή τους.

Βγήκαμε έξω. Πάμε από την άλλη μεριά. Εκεί, σ' ένα πλατώ, μέσα από τις πολεμίστρες, έχουν διαμορφώσει το χώρο για πολιτιστικές εκδηλώσεις. Όλα είναι στη θέση τους από χτες, λες – αν

και το εθνικό φεστιβάλ γίνεται εδώ ανά πέντε χρόνια. Είναι όμως και οι τοπικές γιορτές και εκδηλώσεις που γίνονται κάθε καλοκαίρι.

Μπροστά, λίγα μέτρα, ένα γερμανικό πολεμικό αεροπλάνο «στούκας», αποτελεί κι αυτό, κοντά στα κανόνια των στοών, ένα άλλο έκθεμα πολεμικού υλικού. «Το είχαν υποχρεώσει οι παρτιζάνοι με δυο δικά τους αεροπλάνα να προσγειωθεί σε δικό τους μέρος. Κι αυτό είναι λάφυρο», μας είπε ο Σπύρος.

Κατεβαίνοντας ρίχνουμε μια τελευταία ματιά. Το κάστρο αποτελεί το στολίδι της πόλης. Είναι περιποιημένο. Το έχουν σα σύμβολο της πολεμικής και ιστορικής τους μνήμης. Αλλά και της εθνικής τους ζωής και υπόστασης.

Μια ακόμη ματιά στα πέρα βουνά.

Τότε χειμώνας. Δεκέμβρης. Κι εκεί πάνω να βάρουν το χιόνι κόκκινο με το αίμα τους τα ελληνόπουλα του 40. Από κει, αετοί να κατεβαίνουν στο Δρίνο, να περνάνε στη Κορατζή, στη Δερβίτσανη κι από κει πάλι να μπαίνουν ελευθερωτές σε τούτη εδώ την πόλη, που τους περίμενε από τα χρόνια της Τουρκιάς. Άδικα κι αυτή τη φορά όμως. Φρούδες οι ελπίδες. Η ιστορία για τη Β' Ήπειρο έχει κλείσει από το 1912. Αλλά στους Ιταλούς, που έτσι το 'θελαν από τότε, τους άξιζε ένα καλύτερο μάθημα. Πέρα από το Φιέρι και το Δυρράχι είναι η Αδριατική. Ας όψονται οι Γερμανοί του Χίτλερ!..

Σήμερα το Αργυρόκαστρο έχει 27.000 ψυχές. Είναι πρωτεύουσα νομού· δεσπόζει μιας μεγάλης περιοχής. Είναι πατρίδα πολλών ποιητών και πεζογράφων. Αλλά και του Εμβέρ Χόντζα. Μόνο ότι τελευταία του αρνήθηκαν και τη θέση του ανδριάντα του. Τον γρεμισαν από το βάθρο του και τον πέταξαν στα... αγύριστα. Έτσι γίνεται, να πεις, από πάντα: «δρυός πεσούσης...».

Είχαμε λίγο καιρό να περπατήσουμε μέσα στην πόλη. Να δούμε τα μαγαζιά, κάποιες βιτρίνες, τους επαγγελματίες, τον κόσμο στους δρόμους, να πάμε στα γραφεία της ελληνικής εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα», να διαβάσουμε την ψυχή της πόλης.

Τι να πεις! Το Αργυρόκαστρο είναι μια πολιτεία που μετράει το χρόνο στη σιωπή και την περηφάνεια του βασανισμένου λαού. Δεν υπάρχει ζωή στο κέντρο της πόλης, δεν υπάρχουν μαγαζιά, βιτρίνες, τρόφιμα, καταναλωτικά αγαθά. Δεν υπάρχουν δουλειές. Ο λαός πεινάει, το βλέπεις. Το δαισθάνεσαι. Και λυπάσαι. Και για

τους Αλβανούς και για σένα: που δε μπορείς να φανείς άνθρωπος...

Μείναμε για φαγητό στο Αργυρόκαστρο.

Όλα έχουν κανονιστεί από «πάνω». Η εξυπηρέτηση είναι άψογη. Τρως, πίνεις, όπως στον τόπο σου. Όλοι σε ξέρουν από πριν· σε περίμεναν. Και σου φέρονται με φιλική διάθεση. Κι ας πεινάνε αυτοί κι οι δικοί τους. Κι όλοι οι απέξω.

Κι εδώ εξυπηρετηθήκαμε στο τουριστικό ξενοδοχείο της πόλης. (Αυτά τα ξενοδοχεία, τα μόνα πιστεύω σε κάθε πόλη, ήταν αποκλειστικά για τους ξένους. Αυτό μέχρι σήμερα. Αύριο, σίγουρα, θα 'ναι και για τους ντόπιους. Θα μπορούν).

Με το ποίημα του Αλβανού ποιητή Αντέμ Υστρέφι (1942) «Αργυρόκαστρο» θ' αφήσω την ακριβή τούτη πόλη «που μοιάζει μόνο με τον εαυτό της» να καρτερεί ένα καλύτερο Αύριο. Γι' αυτή και για τα παιδιά της – για όλη την Αλβανία.

Στο Αργυρόκαστρο

Σαν καβαλλάρης σ' άτι,
ω Αργυρόκαστρο, ανεβαίνω
τα λιθόστρωτά σου.
Εσύ, σαν να 'σαι ακουμπισμένο στον αγώνα,
που καρτερείς ολόρθο να σκωθείς
κι ολόγυρα ν' απλώσεις στο λαιμό μου
χαιροεπισμού τα χέρια σου ευθύς.
Εσύ, είς' εσύ,
που μοιάζεις μόνο με τον εαυτό σου.
Εσύ είς' εσύ,
ω μάνα ευγενική του λίκνου τ' ακριβού
μέσα σ' ασπράδα περισσή.

ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟ - ΤΙΡΑΝΑ

Στη μιάμιση, καταμεσήμερο, μπαίνουμε στο παύλιμαν κι αντίο Αργυρόκαστρο. Ο δρόμος είναι καλός, δεν έχει «σκαμπανεβάσματα»: ταξιδεύουμε άνετα.

Χωριά μέσα από το Δρίνο, δεξιά στους πρόποδες του βουνού και ψηλότερα. Πάνω από τα χωριά και το Δρίνο οι δώθε κορφές της Τρεμπεσίνας.

Ένα χωριό μπροστά μας, δεξιά, το Καρδίκι, δροσίζει τις μεσημεριανές του ώρες στα σύδεντρα του Δρίνου. Πιο μέσα εν' άλλο χωριό, το Λάμποβο, στέκει συμμαζεμένο στις απορίες του καιρού. «Είναι» μας λέει ο Σπύρος «το χωριό των αδελφών Ζάππα». Το είπε τόσο απλά που νομίσαμε στην αρχή ότι πρόκειται για δυο καλούς ποδοσφαιριστές μιας ομάδας του Αργυρόκαστρου. «Για τους δικούς μας λες»; ρωτήσαμε τον Σπύρο. «Ναι, για τους δικούς μας λέω», είπε με σημασία ο Σπύρος.

Οι Ζαππαίοι ήταν απ' αυτό εκεί το χωριό, σκέφτομαι. Καμιά σχέση με προεστούς και κοτσαμπάσηδες. Με τους εκμεταλλευτές της θυσίας των παλληκαριών του 21. Ξενιτεύτηκαν οι άνθρωποι, δούλεψαν, καζάντησαν κι όλα όσα απόχτησαν τα δώρησαν στο έθνος. Οι άλλοι που είπαμε, έκλεψαν το Έθνος, το ρήμαξαν. Και από τότε «καθοδηγούν» και την τύχη του!..

Το ταξίδι σου ανοίγει πολλούς ορίζοντες. Κι εκείνους της ψυχής σου ακόμη. Και βλέπεις κι αυτά που βλέπεις αλλά κι εκείνα που σου μιλούν χωρίς να τα βλέπεις. Το Λάμποβο δεν είναι μια ει-

κόνα περαστική όταν ξέρεις ότι από δω ξεκίνησαν τη ζωή τους δυο Μεγάλοι Έλληνες. Οι «άλλοι» που αναφέραμε είναι υπόλογοι για τη μοίρα σου. Θα τους κρίνεις. Και θα τους θάβεις στη συνείδηση των καιρών σαν ασπάλακες του εθνικού μας βίου.

Ο Δρίνος κατεβάζει πολλά νερά το χειμώνα. Το βλέπεις από τα πετρώματα που έχει πνίξει το λεκανοπέδιο. Πώς να στομώσουν τις κατεβασιές του που μπουκώνονται από τα νερά εκατοντάδων ορεινών χειμάρων;

«Εκεί πέρα, στους πρόποδες του βουνού, πλάι από τους κόκκινους λόφους, είναι το χωριό Μπουρνόβα. Αλβανικό χωριό. Πάνω στην Τρεμπεσίνα τρεις μέρες νηστικοί οι φαντάροι μας. Το χιόνι είχε κλείσει τους δρόμους για τα μουλάρια. Αποφάσισαν μόνοι τους να κατέβουν στο χωριό. Κι ότι τους δώσουν. Κατέβηκαν. Τους έφτιαξαν κουρκούτι να ζεσταθούν, τους πρόσφεραν ότι μπορούσαν. Κι έφυγαν “στυλωμένοι” από το χωριό με καλές αναμνήσεις...».

Αυτά μας τα διηγήθηκε ο μπάρμπα Μήτσος, ένας από τους φαντάρους εκείνους, που μας ακολουθούσε στο ταξίδι μας, ασπρομάλλης γέρος, τώρα, αλλά με κουράγιο στρατιώτη του Αλβανικού. Έτσι έβλεπε τον εαυτό του ανάμεσά μας. Το καταλάβαινες από το ύφος του. Κι από την περήφανη σιωπή του. Αυτός ο άνθρωπος ζούσε μαζί μας τον καιρό εκείνο. Είχε ξεχάσει όλα τα μετά. Εμείς οι άλλοι ζούσαμε απλά τις εντυπώσεις μας από το ταξίδι μας στην Αλβανία.

Δεν ξέρω αν ένιωθε άλλος τα δικά μου συναισθήματα. Οι τρεις του αλβανικού καλά. Αυτοί ζούνε με τα δικά τους. Τα τότε κι από τα τότε μέχρι τα σήμερα. Ζωή είναι αυτή. Κάποτε στα γεράματα σε κάνει να νιώθεις όπως παιδί, σου ξαναφέρει μπροστά σου εικόνες από τα παιδικά σου χρόνια, σε αναφτερώνει. Όχι όμως για πολύ.

Λέω για μένα εδώ. Και θυμάμαι. Είμαι συνεπαρμένος. Η απλή διήγηση του μπάρμπα Μήτσου μου 'φερε ως τ' αφτιά τη βαθιά κι υποβλητική φωνή του Μάνου Κατράκη. Τον ακούω καθαρά να διαβάζει από το «Άξιον Εστί», του Ελύτη, «την πορεία προς το μέτωπο» από το «πρώτο ανάγνωσμα».

Από το Δρίνο, τον Αώο, τα μέσα χωριά, τις ψηλές κορφές, τις χαράδρες, από παντού γύρω, με κυκλώνει ο μεγαλόπνοος λόγος.

ΞΗΜΕΡΩΝΟΝΤΑΣ τ' Αγιαννιού, με την αύριο των Φώτων, λάβαμε τη διαταγή να κινηθούμε πάλι μπροστά, για τα μέρη όπου δεν έχει καθημερινές και σκόλες. Έπρεπε, λέει, να πιάσουμε τις γραμμές που κρατούσανε ως τότε οι Αρτινοί, από Χειμάρρα ως Τεπελένι. Λόγω που εκείνοι πολεμούσανε από την πρώτη μέρα, συνέχεια, κι είχαν μείνει σχεδόν οι μισοί και δεν αντέχανε άλλο.

Δώδεκα μέρες κιόλας είχαμε μεις πιο πίσω, στα χωριά. Κι απάνω που συνήθιζε τ' αντί μας πάλι στα γλυκά τριξίματα της γης, και δειλά συλλαβίζαμε το γάβγισμα του σκύλου ή τον αχό της μακρινής καμπάνας, να που ήταν ανάγκη, λέει, να γυρίσουμε στο μόνο αχολόι που ξέραμε: στο αργό και στο βαρύ των κανονιών, στο ξερό και στο γρήγορο των πολυβόλων.

Νύχτα πάνω στη νύχτα βαδίζαμε ασταμάτητα, ένας πίσω απ' τον άλλο, ίδια τυφλοί. Με κόπο ξεκολλώντας το ποδόσφαιρό από τη λάσπη, όπου φορές, εκαταβούλιαζε ίσαμε το γόνατο. Επειδή το πιο συχνά ψιχάλιζε στους δρόμους έξω, καθώς μας στην ψυχή μας. Και τις λίγες φορές όπου κάναμε στάση να ξεκουραστούμε, μήτε που αλλάζαμε κουβέντα, μονάχα σοβαροί και αμίλητοι, φέγγοντας μ' ένα μικρό δαδί, μια-μια εμοιζαρόμυταν τη σταφίδα. Ή φορές πάλι, αν ήταν βολετό, λύναμε βιαστικά τα ρούχα και ξυνόμασταν με λύσσα ώρες πολλές, όσο να τρέξουν τα αίματα. Τι μας είχε ανέβει η ψείρα ως το λαιμό, κι ήταν αυτό πιο κι από την κούραση ανυπόφερτο. Τέλος, καλύτερα ακουγότανε στα σκοτεινά η σφυρίχτρα, σημάδι ότι κινούσαμε, και πάλι σαν τα ζα τραβούσαμε μπροστά να κερδίσουμε δρόμο, πριχού ξημερώσει και μας βάλουνε στόχο τ' αεροβόλανα. Επειδή ο Θεός δεν κάτεχε από στόχους ή τέτοια, κι όποτε το 'χε συνήθειο του, στην ίδια πάντοτε ώρα ξημέρωνε το φως.

Τότες, χωμένοι μες στις ρεματιές γέρναμε το κεφάλι από το μέρος το βαρύ, όπου δε βγαίνουμε όνειρα. Και τα πουλιά μας θύμωναν, που δε δίναμε τάχα σημασία στα λόγια τους – ίσως και που ασκημίζαμε χωρίς αιτία την πλάση. Άλλης λογής εμείς χωριάτες, μ' άλλω λογιά ξινάρια και σιδερικά στα χέρια μας, που ξορκισμένα να ναι.

Έχω διαβάσει το «Άξιον Εστί» 3-4 φορές. Εδώ όμως τον πυρωμένο λόγο του Ελύτη τον ζεις, τον αναπνέεις, σε διαπερνάει ως μέσα βαθιά στην καρδιά σου. Έχεις οικειωθεί με τα βουνά και τις χαράδρες. Τα νιώθεις δικά σου. Τα έχεις ποτίσει με το αίμα σου.

Το ίδιο είναι αν ήταν του πατέρα σου, του αδελφού σου ή και του παππού σου. Το χτες δεν είναι άσχετο με το σήμερα.

Με αυτά λοιπόν και, πάμε.

Φτάνουμε στην έξοδο του Αώου από τα στενά της Κλεισούρας. Αριστερά, όπως κοιτάμε, είναι τα τρία Αυγά και το Μάλι Τσάμιτσα. Δεξιά το Μελίσιν κι οι δώθε κορφές της Τρεμπεσίνας. Κάτω στον παλιό δρόμο, που ένωνε τη μέσα Αλβανία με τα Γιάννενα, ήταν το χάνι του Μαλαμπάνη. «Από κει» μας λέει ο Σπύρος «ήταν οι Ελληνικές δυνάμεις κι από 'δω πίσω, οι Ιταλικές. Έγιναν, ανάμεσα εδώ, πολλές σφοδρές μάχες. Σκοτώθηκαν πολλοί κι απ' τα δυο μέρη. Τους νεκρούς τους οι Ιταλοί τους έθαψαν εκεί, να, στην άκρη του λόφου. Έφτιαξαν και νεκροταφείο. Όμως ήρθαν πριν από χρόνια και τους σήκωσαν.

»Οι δικοί μας, τους δικούς μας νεκρούς, τους έθαψαν πιο πάνω, δώθε από τους γυμνούς λόφους. Δεν τους σήκωσαν. Οι Αλβανοί, μετά από χρόνια, καλλιέργησαν τον τόπο κι οι τάφοι οργώθηκαν».

Αώος – Τεπελένι – Φιέρι

Κατεβήκαμε απ' το πούλμαν για λίγα λεπτά. Φωτογραφήσαμε τα βουνά, τον Αώο, τη στενή κοιλάδα της Κλεισούρας, μιλήσαμε για την ιστορία μας, εδώ, του 40 – έλεγε πολλά αλλά και τίποτα. Ποιος «ασχολείται» μ' αυτά σήμερα; Η ιστορία δε φέρνει... λεφτά!..

Στο βάθος μπροστά η γενέτειρα του Τεπελενλή. Φαίνονται αράδα σιλαϊκές πολυκατοικίες. Πρέπει να είναι όμορφη πόλη το Τεπελένι. Εμείς θα περάσουμε απ' έξω – δε θα δούμε αυτή την πόλη από κοντά.

Το Τεπελένι το είχαν κι αυτό καταλάβει τα ελληνικά στρατεύματα στις 5.3.1913. Μετά από ένα χρόνο, στις 12.4.1914 το εγκατέλειψαν, όπως κι όλες τις άλλες βορειοηπειρωτικές πόλεις, ύστερα από εντολή των τότε μεγάλων δυνάμεων. Και πάλι εκεί, έξω από το Τεπελένι, είχαν φτάσει τα ελληνικά στρατεύματα το Μάρτη - Απρίλη του 41, όταν μπήκαν οι Γερμανοί στην Ελλάδα.

Η ώρα 2.45.

Έχουμε δρόμο ακόμη για τα Τίρανα. Κάπου 200 χλμ. αλλά

«το πάμε» σιγά· αν κι ο δρόμος όλος δικός μας. Εδώ εκεί κανά φορτηγό σαράβαλο πατηκωμένο με κόσμο ή κανά τρακτέρ κι αυτό παλιό, περνάει ή δώθε ή κείθε, μεταφέροντας εργάτες ή επιβάτες από χωριό σε πόλη ή αντίθετα.

Θυμάμαι την κατοχή. Έτσι, όμοια κι εδώ. Μόνο καμιόνια δε βλέπεις. Και στρατό κατοχής. Η κατοχή ήταν από μέσα. Έπεσε, έφυγε. Αλλά κανείς δεν είδε το περιστέρι της ειρήνης να φέρνει το πόθητό μήνυμα της καλύτερης μέρας. Οι μέρες εδώ έχουν χάσει το Θεό τους, κανείς δε μπορεί να σηκώσει το πέπλο της δυστυχίας, ο κόσμος πεινάει, υποφέρει, όλα γύρω του μαύρα. Πολλοί παίζουν τα μάτια τους και φεύγουν. Κάπου θα βρουν μια μπουκιά ψωμί. Μάταια. Από τη στιγμή εκείνη αρχίζει μια άλλη τραγωδία. Τώρα το βλέπω. Έπρεπε να 'ρθω εδώ όμως.

Ταξιδεύουμε με καλό καιρό.

Αφήνουμε πίσω μας τα βουνά, τα ποτάμια, τις κοιλάδες, βγαίνουμε κάπου ψηλότερα, και πέφτουμε σ' ένα κάμπο χωρίς τέρμα. Από τους χωματόλοφους με τ' αμπέλια, τα καπνά, τις ελιές, όλα παρατημένα στην τύχη τους, βλέπουμε κάτω, αριστερά, τον Αώο να φιδοσέρνεται ατέλειωτος μέσα στον κάμπο.

Το χαίρομαι αυτό το ποτάμι. Είμαστε φίλοι από παλιά. Από τον καιρό του εμφύλιου. Επεί στο Πάπιγκο, πιο πίσω από την Κόνιτσα, είχαμε οικειωθεί με τα νερά του χειμώνα ή καλοκαίρι. Έτυχε, αργότερα, να φτάσω ως τις πηγές του. Ήταν ένα όνειρο. Και τώρα αυτό το ποτάμι τραβάει νωχελικά το δρόμο του καταμεσίς του ξέσκιστου κάμπου.

Στις πλαγιές των λόφων και κάτω στους λάκκους «φυτρώνουν» κοντά-κοντά οι στύλοι των πετρελαιοπηγών. Συνέχεια και πληθαίνουν. Γίνονται δάσος. Αλλά δεν είναι μόνο αυτό. Ο κάμπος έχει εύφορα χώματα. Παράγει πολλά: βαμπάκι, καλαμπόκι, ζαρζαβατικά, τα πάντα. Τώρα είπαμε: τα 'χουν παρατήσει όλα. Περιμένουν να τους μοιράσουν τη γη. Κι αυτό δε θ' αργήσει— δεν πρέπει ν' αργήσει...

Μέσα δεξιά, είναι ένα μεγάλο ορυχείο πετροκάρβουνου. Πολύ πλούσιο σε θερμίδες. Αλλά εδώ, σ' αυτή την περιοχή υπάρχουν κι άλλα πολλά ορυχεία: χρώμιου, νικέλιου κ.ά.

Οι πετρελαιοπηγές πληθαίνουν συνέχεια. Η εξόρυξη γίνεται

με παλιά μηχανήματα. Δε ρώτησα αν είναι από την εποχή της βοήθειας των Ρώσων ή των Κινέζων.

Μια κωμόπολη, δεξιά, χάνεται πίσω από τους στύλους των πετρελαιοπηγών. «Είναι το Μπάλσι», μας είπε ο Σπύρος. «Οι πολυκατοικίες που φαίνονται είναι εργατικές. Εκεί όπως και στο Πατόσι, μπροστά, δουλεύουν πολλοί εργάτες στην επεξεργασία του πετρελαίου. Έχουν φέρει εκεί και τις οικογένειές τους.

Πολλές οι πολυκατοικίες και δίπλα τους τα παλιά κουτσοσπιτάκια. Το ίδιο και στο Πατόσι – όπως και στο Μπάλσι.

Μπάλσι και Πατόσι τ' αφήνουμε αριστερά· φεύγουμε. Ένα τρένο μας κόβει το δρόμο. Είναι καταγεμάτο από κόσμο. Αλλά τζάμια ούτε ένα. Όλα σπασμένα με πέτρες και με δοκάρια. Ήταν μετά την πτώση του «θεριού». Ο βασανισμένος λαός ξέσπασε και στα τρένα. Κι έρχεται αύριο χειμώνας.

«Ο κάμπος» μας λέει ο Σπύρος «έχει 80 χιλιόμετρα μήκος. Είναι ο μεγαλύτερος κάμπος της Αλβανίας. Παράγει τα πάντα. Κι είναι και πλούσιος σε ορυκτά, διάφορα...». Τώρα όμως δεν είναι τίποτα. Αυτό βλέπουμε εμείς. Αν κι οι ελιές, όπου καλλιεργούνται, τις έχουν «κουκλίτσες σωστές». Τόσο όμορφα περιποιημένες.

Και φτάνουμε στο Μπεράτι. Είναι καλή πολιτεία, περιποιημένη, παραδοσιακή. Συμμάζεμένη κάτω από το κάστρο της. Αλλά κι αυτή δεν έχει καλύτερη τύχη από τις άλλες πολιτείες, μικρές ή μεγάλες. Κανένας ρυθμός ζωής· παντού νέκρα: δρόμοι, πλατείες, σπίτια. Κι είναι μια πόλη-μουσείο, όπως και το Αργυρόκαστρο! Μια πόλη με δικό της σχέδιο, με δικό της χρώμα.

Το Μπεράτι είναι αυτό μόνο· αυτό που βλέπουμε. Η ιστορία του δεν είναι για τους περαστικούς. Όσο για το χορό «Μπεράτι» τον χορεύουμε κι εμείς. Έχει κάτι το Ηπειρώτικο – και είναι.

Ο κάμπος τραβάει του μάκρου. Δεν έχει σύνορο. Έχουμε «λειριάσει» όλοι μας. Δε μιλάμε. Κανένας δε λέει τίποτα· ούτε και με το διπλανό του. Μόνο ο Θανάσης ο οδηγός δεν έχει ώρα να ξεχαστεί. Τριανταπέντε ψυχές κρέμονται από τα χέρια του. Το συναισθάνεται και κάνει το παν για να 'ναι καλός με όλους μας.

Φτάνουμε στο Φιέρι· απόγευμα.

Κατεβαίνουμε για καφέ στην πλατεία. Το ξενοδοχείο πλάι κα-

λό, τα σπίτια, οι πολυκατοικίες· εδώ έχει κόσμο, αυτοκίνητα, ξένους. Υπάρχει σχετική κίνηση. «Το Φιέρι», μας λέει ο Σπύρος, «έχει 40.000 κατοίκους, τώρα...».

Δεν έχει... Απολλωνία

Δεκαπέντε χιλιόμετρα από το Φιέρι, αριστερά, βρίσκεται η αρχαία Απολλωνία. Το πρόγραμμα έλεγε για «σύντομη επίσκεψη». Κι ότι εκεί είχαν βρεθεί «αξιόλογα ευρήματα Ιλλυρικής, Ελληνικής και Ρωμαϊκής εποχής».

«Δε θα πάμε» μας είπε η Φωφώ - κυρά της εκδρομής μας. «Δε μας παίρνει η ώρα. Θα φτάσουμε αργά στα Τίρανα». «Να φύγουμε» είπαν όλοι. «Λάθος» είπα εγώ. «Πρέπει να πάμε. Η Απολλωνία μαζί με την Επίδαμνο ήταν αιτία να ξεσπάσει ο Πελοποννησιακός πόλεμος· ένας πόλεμος δηλαδή που άλλαξε τη μοίρα του ελληνικού κόσμου». Λόγια χαμένα...

Δεν έγινε τίποτα. Το γλυκό χαμόγελο της Φωφώς είχε επιβάλει εκείνο που αποφάσισε η Φωφώ. Μόνο όταν μιλούσε αυστηρά δεν της έβγαινε σε καλό. Το είχε καταλάβει και στα «δύσκολα», το γύριζε στο χαμόγελο – που της πήγαινε ωραία, ναι. Η Φωφώ ήταν το γραφείο που οργάνωσε την εκδρομή στην Αλβανία – σε εποχή πείνας και δυστυχίας· πράγμα απίστευτο. Ότι το γραφείο είχε την επωνυμία «Τάκης» το όνομα του άντρα της, αυτό δε μείωνε την οργανωτική της ικανότητα – και όχι μόνο.

Για την Απολλωνία είχα διαβάσει ένα ποίημα του Αλβανού ποιητή Fatos Agari που έδειχνε τη ζημιά που έγινε από τους Τούρκους στ' αγάλματα που βρέθηκαν εκεί. Εισαγωγικά έλεγε: «Οι μπέηδες του Φιέρι καίγαν σε καμίνια τ' αγάλματα της Απολλωνίας, φτιάχνοντας ασβέστη για τα σεράγια τους».

Είχα φωτοτυπήσει το ποίημα. Ήθελα να το διαβάσω και στους άλλους, στην Απολλωνία. Δε θα γίνει. Το ξαναδιαβάζω για μένα. Και λυπάμαι που δε θα δούμε την Απολλωνία. Λέει:

*Ήταν καιρός που φοβούνταν τ' αγάλματα
ήταν καιρός που τ' αγάλματα τρόμαζαν.
Πιο καλά εκεί κάτω, πιο καλά
στον χιλιετηρίδων την κρούα νύχτα.*

Ένας Απόλλωνας εκεί ήταν τουλάχιστον Απόλλωνας,
μια Αφροδίτη, Αφροδίτη ήταν.

Ήταν καιρός που των αγαλμάτων τα κρεματόρια,
αποτέφρωναν Αφροδίτες μέσα στο καμίνι.
Και τα κεφάλια τα όμορφα, τα κεφάλια τα ώρια,
νεκρά αποτυπώνονταν στον ματιών μας τη ρετίνη.

Ν' αναστηθούν σαν φοίνικας από το τραγούδι τ' αγάλματα.
Ας τους χαρίσει ο λόγος ψυχή και σώμα.
Η μητέρα γη θα τα φτιάξει ξανά
και θα βγούνε τ' αγάλματα ξανά από το χώμα.

Το τραγούδι φτάνει να σας πει μονάχα:
Ήταν καιρός,
που τα κρεματόρια καπνίζαν αγάλματα.

(Μετ. Θωμάς Στέριος)

«Ε, δεν πειράζει», είπα. «Αρκεί που ανθισε στην ψυχή των άλλων το χαμόγελο της Φωφώς. Η ιστορία δεν έχει λόγο στους νεοέλληνες. Αν μιλάει για κάποιους κάποτε, τα λέει όπως τα θέλουν οι Ιησουίτες κι οι σταυρωτήδες της εθνικής μας ζωής και υπόστασης...».

Τι φταίει ένας λαός αν τον κρατούν στο τελευταίο σκαλί της πνευματικής του εξέλιξης; Εκεί τον ήθελαν· εκεί τον θέλουν. Βολεύονται. Και του προσφέρουν για... μόρφωση και επικοινωνία του με το σύγχρονο κόσμο έργα μεγάλης αξίας όπως τα: «Τόλμη και γοητεία», τους «δράκουλες», τα «γκαγκστεροειδή», τα «τηλεπαιχνίδια» και τα «ποδόσφαιρα» — αυτό κι αν παραγίνεται...».

Αρδενίτσα: Ο Γολγοθάς του Κοσμά του Αιτωλού

Καλό να ταξιδεύεις και με το στοχασμό σου. Γεμίζεις τις κενές ώρες· τις αμίλητες. Αλλά ξυπνάς και τη σκέψη σου. Τη φέρνεις παντού. Και βλέπεις πολλά κι άλλα. Είσαι ένας καλός φίλος με τον εαυτό σου.

«Εκεί, αυτή η κωμόπολη, δεξιά», μας λέει ο Σπύρος, «είναι η Αρδενίτσα. Πίσω από τις ραχούλες, εκεί, είναι ο τάφος του πα-

τροκοσμά του Αιτωλού...».

Ακούσαμε καλά: «ο Κοσμάς ο Αιτωλός», είπε.

Εγώ έμεινα άναυδος. Αλλά και οι άλλοι, όσοι. «Όστε εδώ πάνω», αναρωτήθηκα, «άφησε το σαρκίο του, το πετσί και κόκαλο, αυτός ο Άγιος των Αγίων του τουρκοκρατούμενου Ελληνισμού; Όστε εδώ, τόσο βαθιά μέσα στην Αλβανία, στη βίαια εξισλαμισμένη χώρα του Γεωργίου Καστριώτη ή Σκεντέρμπεη, τελεύτησε το βίο του ο μέγας Αυτός Ποιμένας ψυχών»; Είναι να φεύγεις από τα ρούχα σου αν το καλοσκεφτείς.

Θυμάμαι πάνω στην Πίνδο· στο «Σταυρό» Φιλιππαίων-Δίστρατου-Δοτσικού-Σαμαρίνας. Έτσι το λένε και σήμερα: «στο Σταυρό». Κι όχι επειδή διασταυρώνονται εκεί κάποιοι δρόμοι, αλλ' επειδή στο σημείο αυτό έσμιξαν όλοι οι χωριάτες από τα γύρω χωριά, για ν' ακούσουν τον Άγιο του σκλαβωμένου γένους. Μετά από την ομιλία του, είπε και έστησαν εκεί ένα σταυρό, σε ανάμνηση της ψυχικής επικοινωνίας των ορεισίβιων της Πίνδου, με το Λόγο του Μοναδικού Όσιου και Άγιου που πείνασε και ασκήτεψε μέσα στον κόσμο για το καλό του κόσμου.

Τότε, στα μαύρα χρόνια της σκλαβιάς, Αυτός ο Άνθρωπος, δεν έκατσε ν' αγιάσει σε σπήλαια ή σκήτες, μακριά από εχθρούς και φίλους, αλλά μ' ένα ραβδί στο χέρι και το ίδιο πάντα σκουτί απάνω του, γύριζε από τόπο σε τόπο διδάσκοντας στους ανθρώπους το Λόγο της αγάπης, της αλήθειας, της δικαιοσύνης.

Έμεινε φτωχός Άγιος ο Κοσμάς ο Αιτωλός. Γιατί έτσι το 'θελαν εκείνοι που κάνουν το ζωντανό Λόγο παραμύθι χωρίς αρχή και χωρίς τέλος. Εκείνοι που οικειοποιούνται τα ιερά και τα όσια του ανθρώπου για να βγαίνουν μπροστά σαν καλοί πατριώτες και καλοί χριστιανοί — και, που ανάθεμα κι αν πιστεύουν σε τίποτα.

Αλήθειες σαν αυτές που διακήρυττε ο Ασύγκριτος Άγιος του νεότερου Ελληνισμού, ο Κοσμάς ο Αιτωλός, ή αγνοούνται ή διαστρεβλώνονται ή και δολοφονούνται στο όνομα μάλιστα ή της πατρίδας ή της θρησκείας. Ή και των δύο μαζί.

Να ρωτήσω: Ποια εκκλησία, ποιοι ιεράρχες, ποιοι εξουσιαστές ή και απλοί ταγοί της κοινωνίας θα δέχονταν τις τρομερές αλήθειες ή παραινέσεις του Πατροκοσμά του Αιτωλού, όπως λ.χ. αυτές;

• Να βγάξετε το ψωμί σας με τον ιδρώτα σας διότι είναι ευλογημένο.

• Μήτε σακούλα έχω, μήτε σπίτι, μήτε άλλο ράσσο. Και το σκαμνί όπου έχω ιδιόν σας είναι, το οποίον εικονίζει τον τάφον μου. Ετούτος ο τάφος έχει την εξουσίαν να διδάξει βασιλείς, πατριάρχας, αρχιερείς, ιερείς, άνδρες και γυναίκας νέους και γέροντες – και όλον τον κόσμον. Αν ίσως και περιπατούσα δια χρήματα θα ήμην τρελός και ανόητος.

• Δεν μας έδωσεν ο Θεός τον πλούτον δια να πολυτρώγομεν και να κάμωμεν πολύτιμα φορέματα και παλάτια υψηλά. Και οι φτωχοί ν' αποθαίνουν από την πείνα.

• Να χαίρεσθε όσο βγάζετε το ψωμί σας με τον κόπο σας διότι εκείνο είναι ευλογημένον.

• Εγώ ημπορώ να ζήσω με 100 δράμια άρτο· εκείνα τα ευλογεί ο Θεός διότι είναι αναγκαία και όχι να τρώγωμεν 110, εκείνα τα 10 που είναι παραπάνω τα καταράται· διότι είναι εκείνου που πεινάει.

Αυτός ο Άγιος λοιπόν: «Μαρτύρησε εκεί απέναντι, στις ραχούλες» στις 24 Αυγούστου 1779. Ήταν 65 χρονών – και μαρτύρησε επειδή το 'θελαν όχι οι Τούρκοι ή οι Αλβανοί, αλλά οι Εβραίοι του Μπερατιού και όλης της Ηπείρου.

Πού να το πεις, πού να το φωνάξεις;

Σήμερα βέβαια ξέρεις: «Ο θούλος του Πατροκοσμά παραμένει ζωντανός στην Ήπειρο, στη Θεσσαλία, στη Μακεδονία, στα Επτάνησ, στην Ακαρνανία.

«Χιλιάδες Εβραίοι θέλουν το θάνατό μου...»

Τώρα, επιτέλους, το γνωρίζουμε όλοι οι Έλληνες, ότι Εκείνος ανάστησε την ψυχή του Γένους, στα δύστυχα χρόνια της σκλαβιάς: Με τις νουθεσίες του και τα κηρύγματά του καλούσε τους σκλαβωμένους Έλληνες να κρατήσουν γερά την πίστη τους στην ορθοδοξία και την υπόδουλη πατρίδα. Και παρακινούσε τους Έλληνες που είχαν εξισλαμιστεί να επανέλθουν στο Χριστιανισμό. Το ίδιο έκανε και για τους Αλβανούς.

Περιοδεύει ακούραστος, διδάσκει συμβουλεύει, ενθαρρύνει, προετοιμάζει την εθνεγερσία, κλωσάει τον ξεσηκωμό του Γένους. Γράφει σε γράμμα προς τον αδερφό του Χρύσανθο το Μάρτη του 1779, τέσσερις μήνες δηλαδή πριν από το θάνατό του:

«Δέκα χιλιάδες χριστιανοί με αγάψι και ένας με μισεί. Χίλιοι Τούρκοι με αγάψι και ένας όχι τόσο. Χιλιάδες Εβραίοι θέλουν το θάνατό μου ένας όχι».

ΚΟΣΜΑΣ Ο ΑΙΤΩΛΟΣ

«Έως τριάκοντα επαρχίας περιήλθον, δέκα σχολεία ελληνικά εποίησα, διακόσια δια κοινά γράμματα....» Όμως είχε ιδρύσει, νωρίτερα και άλλα σχολεία, σχολαρχεία, διδασκαλία και ιεροδιδασκαλεία...

Να σημειώσω ακόμη από ένα περισπούδαστο κείμενο του Μιχάλη Τσώλη για τον «Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό, τον καλόγερο που ανάστησε την ψυχή του σκλαβωμένου Γένους» τις εξής παρατηρήσεις του. Λέει, (περιοδ. Marie Claire - Ιούλιος 92):

Αν παρατηρήσει κανείς τις ατέλειωτες περιοδείες του που καλύπτουν όλη την Ελλάδα, νησιωτική και ηπειρωτική, κι αν αναλογιστεί τις φοβερές δυσκολίες και τις απειλές, τον πιάνει ίλιγγος. Που βρέθηκε αλήθεια, τόση αντοχή, τόση δύναμη, τόση τόλμη; Πώς άντεξε τόσες οδοιπορίες, τόσες κακουχίες, με νηστείες και λιγοστή ανάπαυση; Είναι και αυτό ένα θαύμα του Θεού.

Και πρέπει ακόμα να σημειώσουμε ότι το κίνημά του, που ήταν υπεράνθρωπος άθλος, παρακολουθούσαν αγγλινα, Τούρκοι, Ενετοί και Εβραίοι. Οι τελευταίοι μάλιστα τον μισούσαν γιατί έπεισε τους χριστιανούς των Ιωαννίνων να μην κάνουν το εμπορικό παζάρι την Κυριακή, όπως το είχαν καθιερώσει οι Εβραίοι, αλλά το Σάββατο. Η επιστολή του Αγίου Κοσμά στον αδελφό του, που προαναφέραμε, επισημαίνει και το γεγονός ότι τον εχθρεύονται και καταλήγει:

•«Δέκα χιλιάδες χριστιανοί με αγαπώσι και ένας με μισεί. Χίλιοι Τούρκοι με αγαπώσι και ένας όχι τόσον. Χιλιάδες Εβραίοι θέλουν τον θάνατό μου και ένας όχι».

Αφού είχε καταφέρει ο Πατροκοσμάς να ρίξει πλούσιο το σπόρο της αγάπης για την Ορθοδοξία και την πατρίδα, αφού είχε πετύχει να αφυπνίσει και να ξεσηκώσει τον ελληνισμό, είχε σημάνει και η ώρα του μαρτυρικού του τέλους.

Οι εχθροί του, οι εχθροί του Γένους μας, είχαν προ πολλού αποφασίσει την εξόντωσή του. Προσφέρανε για το σκοπό αυτό στον Κουρτ πασά του Βερατίου δεκαπέντε ως είκοσι χιλιάδες γρόσια, χρήματα δηλαδή αξίας δεκαπέντε ως είκοσι χιλιάδων σημερινών χρυσών λιρών. Αυτός τότε επέτρεψε την εξόντωσή του. Όταν λοιπόν ο άγιος κήρυττε στη Β. Ήπειρο, τον πιάσανε οι Τούρκοι. Ήταν 23 Αυγούστου.

Αυτά όλα με αφορμή την ξενάγηση του Σπύρου. Με αφορμή τον Ασύγκριτο Άγιο του νεότερου Ελληνισμού, τον εθναπόστολο του σκλαβωμένου Γένους, τον Κοσμά τον Αιτωλό, που δεν είχε «μήτε σακούλα, μήτε σπίτι, μήτε άλλο ράσο», που ανάστησε πραγματικά την ψυχή του δύσμοιρου και βασανισμένου λαού μας κατά τους χρόνους της Τουρκιάς. Που όσα βιβλία κι αν έχουν γραφτεί για τον Πατροκοσμά τον Αιτωλό και πάλι λίγα είναι.

Κοιτάζω την Αρδενίτσα, τις δυο ραχούλδες δεξιά, φέρνω τη ματιά μου παντού γύρω. Ψάχνω τους δρόμους του μόνου οδοιπόρου ασκητή των 18 αιώνων και των χίλιων πέντε δρόμων: Μεγάλο Δέντρο, Αιτωλικό, Σεγδίτσα, Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλία, Ήπειρος, Γιάννενα, ξανά Κωνσταντινούπολη, Δωδεκάνησα, Άγιο Όρος, Κεφαλλονιά, Ζάκυνθος, Κέρκυρα, Άγιοι Σαράντα, Αυλώνα, Χειμάρα, Πόγραδετς. Χωριό σε χωριό, καλύβι-καλύβι, βουνό σε βουνό κι οι δρόμοι κι οι γιδόστρατες τον φέρνουν μέχρις εδώ. Παντού όθε περνάει μιλάει το Λόγο του Χριστού που τον νιώθει Έλληνα, Άνθρωπο, Θεό.

Λίγα τα άγια ξέρω. Αλλ' απ' όσα άγια και άγιους γνωρίζω ξεχωρίζω το λόγο, το έργο και το πιστεύω Εκείνου που δεν είχε έδρα ή άμβωνα σ' ένα μέρος, αλλ' οδοιπορώντας από τόπο σε τόπο όλη του τη ζωή, έβρισκε μόνος του τον άνθρωπο άλλοτε στο χωριό του, άλλοτε στο χωράφι του, άλλοτε στην ξελότζα του κι άλλοτε στον κάμπο ή στο βουνό ή στο δρόμο.

Αυτός ο άνθρωπος ήταν πραγματικά Άγιος. Αλλά γι' αυτά που έλεγε ή με τον τρόπο που ζούσε δεν του 'βγαινε για μεγάλος Άγιος. Κι έμεινε φτωχός. Αλλά πάλι καλά που τον έφερε ως εμάς η παράδοση κι ο θρύλος. Το μέγας ή μικρός ή φτωχός άγιος είναι θέμα που κρίνεται ανάλογα. Για μένα λογουχάρη αυτός ο Άγιος είναι πάνω κι απ' τους επιφανέστερους άγιους. Εκεί τον θέλω εγώ — και δε νομίζω ότι δεν κάνω καλά.

Κι αναρωτιέμαι: Τι ήθελε ο Πατροκοσμάς μέσα βαθιά στην Αλβανία; Τι είχε με τους Αλβανούς; Πού πήγαινε; Δεν του 'φταναν τόσοι δρόμοι, τόσες περιπέτειες, τόσα που τράβηξε από τόπο σε τόπο, τι ήθελε μέσα στην Αλβανία;

Γνώριζε το απειλητικό κύμα του εξιλαμισμού των Αλβανών; Κι ήθελε να τους εμψυχώσει; Να τους κρατήσει κοντά στο Χριστό και στη φίλη Ελλάδα; Ήξερε τ' αρβανίτικα; Κι άλλο δεν είναι:

«Μετά τον θάνατο του Στέφανου Δουσάν οι Αλβανοί επετέθη-
καν κατά του Νικηφόρου παρά την κόμη Αχελώον το 1358 έχο-
ντες αρχηγό τον Κάρολο Τόκο και εφόνευσαν αυτόν.

Η Αλβανική αυτή νίκη αφήνει ελεύθερη την κάθοδο και την
μόνιμη εγκατάσταση των Αλβανών στη νότια Αλβανία, Ήπειρο,
Ακαρνανία και Αιτωλία. Εξ αυτού προέκυψαν δυο κρατίδια κατά
το 1358 ή το 1360. Ο Γκίνης Μπούας Σπάτας γίνεται δεσπότης του
Αχελώου και Αγγελόκαστρο (1360-1400) κλπ.

Μπορεί να ήταν και Έλληνας Αρβανίτης ο Κοσμάς ο Αιτω-
λός. Ή να μιλούσε και τ' αρβανίτικα. Οι γονείς του, πάντως, είχαν
κατεβεί στο Μεγάλο Δέντρο Αιτωλίας, (όπου γεννήθηκε στα 1714)
από τα Γραμμενοχώρια της Ηπείρου· αν όντως είναι έτσι.

Η αλήθεια, για τον Πατροκοσμά τον Αιτωλό είναι μία: ότι
πάνω απ' όλα ήταν μια φλεγόμενη αγία ελληνική ψυχή. Τις διδά-
χές του τις άκουγαν με την ίδια δίψα και Έλληνες και Τούρκοι και
Αλβανοί. Μίλαγε στους ανθρώπους με αγάπη και πόνο για τους
δοκιμαζόμενους και τους έχοντες ανάγκη από ένα λόγο ελπίδας,
παρηγοριάς και καλωσύνης. Στις πόλεις όμως είχε εχθρούς τους
Εβραίους. Δεν τον ήθελαν ούτε να τον ακούσουν ούτε και να τον
δουν. Τον κατηγορούσαν στους Τούρκους ότι ήταν όργανο των
Μοσκόβων (Ρώσων)..

Τα πάντα ψέματα. Οι Εβραίοι ανέκαθεν ήταν με το μέρος των
δυνατών. Τότε ήταν οι Τούρκοι, όπως, ας πούμε, σήμερα οι Αμερι-
κάνοι. Άγριοι οι πρώτοι, φοβεροί, αδίσταχτοι. Όχι ημερότεροι ό-
μως οι δεύτεροι. Οι Εβραίοι είναι ικανοί να υπηρετούν τους δυνα-
τούς με κάθε τρόπο που θα τους φέρνει στην πρώτη σειρά — αυτή
ήταν κι είναι η πολιτική τους.

Αξίζει μετά από αυτά να σημειώσουμε και δυο άλλα «ανδρα-
γαθήματα» Εβραίων της τουρκοκρατίας για να ξέρουμε από το
παρελθόν τους ποιοι είναι οι... φίλοι μας.

Πρώτα να δούμε μια ιστορική περιγραφή του Αρχ. Κύπρου
Κυπριανού που αναφέρεται στον «Πόλεμο και τη δυστυχή παρά-
δοσι της πόλεως Αμμοχούστου» στους Τούρκους κατακτητές. (Ο
ένας που αναφέρει το κείμενο, ήταν και οι άλλοι, όσοι, όπως και
στις «αγοραπωλησίες με τις σκλάβες» του Μοριά).

Ας μιλήσουμε λοιπόν με τα πίσω μια και μας “βγαίνουν” κι α-
πό μπροστά...

Διάρκεια πολιορκίας, 9 μήνες

...Τη 17., αξιοθρήνητος ημέρα παρασκευή αφ' ου επέστρεψεν από το τζαμί, επρόσταξε και εφέρθη σιδεροδέσμιος έμπροσθεν παντός του στρατεύματος ο τρισάθλιος Μαρκαντώνιος Μπραγαδίνος, τραυματισμένος, κατάστικτος από πληγάς, ελεεινόν τοις ορώσι θέαμα, επρόσταξεν αυτόν να φέρη εις τους ώμους από μίαν Σπυρίδαν γεμάτην χώμα εις όλας τας σειράς των κανωνίων άνω και κάτω, και διερχόμενος απ έμπροσθέν του να σκύπτη έως γης να τον προσκυνή ως νικητήν του, είτα τον ταλαίπωρον εις την θάλασσαν, τον έβαλαν επάνω εις μίαν καθέκλαν και με μίαν κορώνα εις τους πόδας του, ύψωσαν αυτόν εις την γαλέραν του Καπετάνου της Ρόδου, δείχνωντες εις όλον το στρατεύμα, η βοή των ενάμπεκτικών φονών των βαρβάρων γιαννιτζάρων, ενέπλησε τον αίερα, εκείθεν αποκρεμμάσαντες έφερον τον δύστηνον εις την Πλατείαν, τον εγύμνωσαν, τον εκαβαλλίκευσαν επάνω εις μίαν αγελάδα ανδιάντροπα, και με τους ήχους των τυμπάνων, τον επεριτρύγρισαν την Πόλιν φωνάζοντας και υβρίζοντας, είταν τον έρριψαν εις την γην και σκληρώς τον έγδαρεν ως ζώον ένας κατηραμένος εβραίος, υπόφερε με ανδρείαν και σταθερότητα μαρτυρικήν ο Αθλητής Μπραγαδίνος, υβρίζων και καταπτύων την βαρβαρότητα και την άθεσμον θρησκείαν των. (Από την ιστορία της Κύπρου του Αρχ. Κυπριανού που τον σκότωσαν οι Τούρκοι το 1809) σελ. 291-293

Να προστέσουμε εδώ και τη μαρτυρία του Ιούλιου Βερν για τον Εβραίο τραπεζίτη της Κέρκυρας Ελιζούντο «που πλούτισε από το εμπόριο... των πειρατών» με σκλάβες και σκλαβόπουλα κατά τα χρόνια της τουρκοκρατίας.

«Καθαρά προσωπικό θέμα» του Εβραίου τραπεζίτη ήταν η αγορά αιχμαλώτων. Αλλά θέμα των πειρατών ήταν η μεταφορά τους από την Αρκαδιά (Κυπαρισσία) στη Σκάπαρθο (Κάρπαθο) κι από κει στη Μπαρμπαριά.

«Πρόκειται για ένα φορτίο αιχμαλώτους, που πρέπει να παραλάβουμε από την Αρκαδιά. Είναι εκεί διακόσια τριάντα κεφάλια άντρες, γυναίκες, παιδιά, που πρέπει να μεταφέρουμε στη νήσο Σκάρπαθο κι από κει αναλαμβάνω εγώ (λέει ο πειρατής στον Ελιζούντο) να τα πάω στη Μπαρμπαριά.

Το... εμπόριο (των Εβραίων) τα 'χε κι αυτά βλέπεις! Ο Ελιζούντο θ' αγόραζε «διακόσια τριάντα κεφάλια». (!) Τι σημαίνει αν ήταν άνθρωποι. Η Μπαρμπαραιά είχε ανάγκη απ' αυτό το... είδος! Και σε φτηνή τιμή. Γιατί «άμα οι αιχμάλωτοι είναι σπάνιοι, τότε αυξάνεται η τιμή τους. Και κερδίζει κανείς αρκετά... Ξέρω από καλή πηγή, ότι τη στιγμή είναι έλλειψη δούλων στις αγορές της Αφρικής. Έτσι θα πουλήσουμε αυτούς που έχουμε σε πολύ συμφερτική τιμή... (λένε μεταξύ τους οι πειρατές).

Έλεγα για τον Πατροκοσμά τον Αιτωλό. Τον Ασύγκριτο Άγιο του νεότερου Ελληνισμού. Που για μένα, όπως είπα, είναι πάνω κι από τους επιφανέστερους άγιους κι ας έμεινε αυτός ένας μικρός και φτωχός άγιος.

Αίτιοι του μαρτυρικού τέλους του ήταν οι Εβραίοι της Αλβανίας. Αλλά κι όπου αλλού οι Εβραίοι δεν έβλεπαν με καλό μάτι τους Έλληνες. Τους έφταιγε βασικά ο Ελληνισμός. Κι από πολύ-πολύ παλιά.

Να τα ξεχνάμε όλα; Πάντα μεγαλόψυχοι εμείς; Και πότε επιτέλους θα διδαχτούμε από τα παθήματά μας;

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στον Πατροκοσμά τον Αιτωλό.

Ο Κουρτ Πασάς δεν το σκέφτηκε όπως ο... Πιλάτος. Έδωσε διαταγή να τον πιάσουν και να τον κρεμάσουν για να χαρούν και οι «φίλοι» του οι Εβραίοι.

Τον έπιασαν λοιπόν, πιο πέρα από δω, στο Καλικόντασι, και τον κρέμασαν για να «επαληθευτεί» – τίνος προφήτης όμως η κακή πρόβλεψη; Αλλά εμείς δεν είχαμε... προφήτες. Έτσι πάει.

Την άλλη μέρα (ή Τούρκοι ή Εβραίοι, άσχετο) κατέβασαν το κουφάρι του και το πέταξαν στον Άψο. Κάποιοι χριστιανοί όμως έβγαλαν από το ποτάμι το πτώμα του και το 'θάψαν «εκεί πίσω από τις ραχούλες».

Σωπαίναμε. Είχαμε νιώσει βαθιά μέσα μας το κρίμα της ανόσιας πράξης. Έτσι και τότε στα 1779 έκλεινε πίσω μας μια καλή ευκαιρία για τον Ελληνισμό της Β. Ηπείρου και την ομόθυρη φιλία μας με τους καλύτερους ίσως γειτόνους μας — αν και το «ίσως» είναι περιττό.

Στάθηκα κάπως επίμονα στην περίπτωση του μαρτυρικού τέλους του Πατροκοσμά του Αιτωλού. Κι έκανα και αναφορές που

μπορεί να ξενίσουν. Αλλά θα 'ναι άδικο να μου πουν κάποιοι ότι είχα την παραμικρή προκατάληψη γι' αυτά που σημείωσα, είτε για τους Εβραίους, είτε για οποιουσδήποτε: Τούρκους ή Αλβανούς ή άλλους.

Η περίπτωση του Πατροκοσμά δεν είναι απλή. Δε μπορεί να περνάει και σήμερα με πέντε γραμμές, όπως το είχαν «καταφέρει» οι παλιότεροι καιροί. Για να το καταλάβεις φίλε αυτό που λέω, ταξίδεψε στην Αλβανία, πάρε το δρόμο προς το Αργυρόκαστρο, πέρασε το Τεπελένι, έμπα βαθιά μέσα στη χώρα των Σκιπετάρ, φτάσε στο Μπεράτι, φύγε προς τα έξω, κι εκεί να σου δείχνουν το Γολγοθά του μοναδικού κήρυκα και εθναπόστολου, στα μαύρα χρόνια της Τουρκιάς: του Κοσμά του Αιτωλού. Τι θα πεις; Τι πει πει να σκεφτείς;

Από την Αρδενίτσα μέχρι τη Λούσνια

Κείθε και δώθε από τις «ραχούλες», όπου κοιτάξεις, ο κάμπος απλώνεται χωρίς τέλος. Ο ορίζοντας ακουμπάει στη γη. Πάλι κι εδώ τα πετρέλαια. Πάλι οι στύλοι εξαγωγής του. Κάμπος νεκρή φύση παρατημένος.

Σ' αυτό το στάδιο που περνάει η Αλβανία από το ένα σύστημα στο άλλο θα πεινάσει ο λαός της όσο ποτέ άλλοτε. Είναι καλοκαίρι ακόμη και υποφέρουν από έλλειψη των πάντων. Ότι κάνουν τα καρπούζια — αν και ακριβά. Έχουν πάψει από καιρό να δουλεύουν στην κρατική γη. Περιμένουν να τους τη μοιράσουν. Ως τότε κι οι εργάτες γης θα μένουν έξω από τη γη: λευκή απεργία.

Εδώ εκεί περνάνε αντίθετα κάποια σαράβαλα αυτοκίνητα, φορτηγά ή κανά τρακτέρ κι αυτό της κακιάς ώρας. Άδειοι οι δρόμοι, άδειοι οι κάμποι, άδεια η μέρα, άδεια κι η ψυχή των ανθρώπων. Παντού το κενό κι η απελπισία. Μόνο στα μάτια των Σκιπετάρ βλέπεις το πείσμα, την περηφάνεια, την ελπίδα· πως αύριο δε θα 'ναι έτσι.

Και πάμε.

Φτάνουμε στη Λούσνια. Την περνάμε στη μέση. Καλή πολιτεία· καθαρή. «Είναι βιομηχανικό κέντρο», μας λέει ο Σπύρος. «Έχει εργοστάσια χάρτου, κιλιμιών, πλαστικών κ.ά. Δουλεύει πολύς κόσμος· έχει 25.000 κατοίκους...».

Πίσω από τα καλά σπίτια του κέντρου και τις εργατικές πολυκατοικίες είναι τα παλιά κουτσόσπιτα που κι ακόμα μένουν οι παλιοί ένοικοι. Είναι η ρίζα τους να πεις που δύσκολα τη μεταφυτεύουν σε άλλον τόπο. Όπως και οι Ηπειρώτες· και οι βορειοηπειρώτες. Άλλο που ξενιτεύονται από ανάγκη. Αυτοί ή ξαναγυρίζουν στον τόπο τους ή μένουν αυτοί που ήταν για πολλές γενεές.

«Εδώ στη Λούσνια», μας λέει ο Σπύρος, «έχουμε τον καλύτερο ελαιώνα· 20 χλμ. βάθος. Και δεν είναι 20-30 χρονώ — τις βλέπετε. Είναι καλές ελιές· κάνουμε πολύ λάδι...».

Το πολιτιστικό κέντρο της Λούσνιας στέκει αμίλητο εκεί πλάι στο δρόμο σαν εν' αρχιτεκτονικό αριστούργημα που έχασε το νοικοκύρη του πριν ακόμη παλιώσει. Ο νοικοκύρης του ήταν ο λαός. Τι έγινε; Πώς έγινε και χάθηκε ο λαός από το σπίτι της γνώσης, της μάθησης, του πολιτισμού;

Αλλ' αυτό δεν είναι εδώ στη Λούσνια μόνο. Είναι παντού· σε κάθε πόλη, σε κάθε χωριό. Όταν πεινάει ο λαός αγριεύει. Γίνεται θηρίο ανήμερο. Δεν ακούει κανέναν. Δεν πιστεύει σε τίποτα. Τα πολιτιστικά κέντρα, στην Αλβανία, έκλεισαν, πιστεύω, όχι για πάντα. Να πεις, θ' ανοίξουν τώρα οι εκκλησιές, τα τζαμιά, τα ιεροδιδαχεία. Καλά, αλλά οι πεινασμένοι, δε χορταίνουν με λόγια. Τι να πιστέψουν; Ότι ο Θεός ή ο Αλλάχ τα δίνουν πλούσια όπου θέλουν κι όπου δε θέλουν τους πεθαίνουν από την πείνα;

Οι Ιταλοί, οι Γάλλοι, οι Αμερικάνοι, εκτός από τους Έλληνες — έτσι φαίνεται — καρδοκούν το πότε θα μπουν στην Αλβανία σαν «αγαθοεργοί» και προστάτες του λαού της, εκμεταλλευόμενοι και τους πεθαμένους. Αλλά έτσι γίνεται με τους «προστάτες» πάντα. Σου χρεώνουν όχι μόνο τη ζωή σου αλλά και τη ζωή των εγγονών σου. Όμως και χωρίς τους... «προστάτες» σε τρώνε τ' αμολυμένα σκυλιά — τα σκυλιά τους!..

Για τους πεινασμένους και τους ιεροδιδάχους έχω υπόψη μου ένα σατυρικό ποίημα του Αλβανού ποιητή Σπύρου Τσιομόρα (1918-1973). Το τιτλοφορεί «Χριστιανοδημοκρατική ευσπλαχνία». Λέει:

*Αφού του κάκου χτύπησε ζητώντας
σ' αμέτρητα εργοστάσια δουλειά,
κι αφού είδε ότι θα λειώσει καρτερώντας
με νηστική ένας άνεργος κοιλιά,*

στον παπά πήγε κι είπε του θλιμμένα:
– Παππούλη έχω μια στάνη πεινασμένα
γυμνά παιδάκια ο άμοιρος εγώ...
Εσύ γνωρίζεις τόσους φαμπρικάντες.
– Παιδί μου, δε γνωρίζω εγώ τους άντρες
μον' τις γυναίκες που εξομολογώ...
– Μα να πεθάνω;
– Όχι, μ' ελπίδες ζήσε.
Μονάχα τους φτωχούς βοηθά ο Θεός.
Να 'ρχεσαι στο ναό να λειτουργείσαι
και να σου δίνω λίγο αντίδωρο να τρως...

Ο ποιητής εδώ αναφέρεται σε μια άλλη εποχή. Τότε με τους παπάδες και τους χοντζάδες. Και με τα εργοστάσια των αφεντικών.

Για 30-40 χρόνια άλλαξε η ζωή. Ούτε παπάδες ούτε χοντζάδες, ούτε αφεντικοί. Όλοι είχαν ψωμί, φαί, δουλειά. Όμως τους έλειπε ο αέρας, δεν είχαν εν' αγνάντιο δικό τους, δεν όριζαν τη μοίρα τους. Ήταν ένα μπουλούκι ορθόποδα. Η μέρα είχε γύρω της φράχτες ψηλές. Το ίδιο κι η νύχτα. Έξω από τις φράχτες ήταν τα σίδερα· οι φυλακές.

Ζήτηω της πείνας, τώρα ούτε αντίδωρο...

«46 αγάδες όριζαν τη γη της Λούσνιας», μας λέει ο Σπύρος. «Ο Χόντζας τη μοίρασε στο λαό. Είχαμε απ' όλα, ζούσαμε. Τώρα δε δουλεύει κανείς. Μπήκαμε κι εμείς στο χορό της Περεστρόικα. Αλλά πολύ θα τραβήξει...».

Κάτι καλύτερο θα βγει Σπύρο, του λέει ο Κώστας.

– Πότε. Εμείς πεινάμε. Ήρθαμε στην Ελλάδα και μας γυρίσαμε πίσω με τις κλωτσιές.

– Ναι, αλλά κι εμείς είμαστε φτωχοί, του απαντάει η Φωφώ. Δε μπορούμε να ζήσουμε μόνοι μας· να κρατήσουμε κι εσάς· δε γίνεται.

– Γίνεται όμως για 15.000 Φιλιππινέζες κι εκατοντάδες χιλιάδες άλλους. Για μας είσαστε φτωχοί· δε μπορείτε να μας φιλοξενησετε λίγο καιρό· δε γίνεται. Ας πεθάνουμε εμείς — καλά δεν πειράζει...

Ο Σπύρος, όπως μας είπε, ήταν κι ο ίδιος παθών. Και μας τα... τόνισε έτσι πικρά για να ξεθυμάνει, μάλλον.

Αν μετά άλλαξαν τα πράγματα για τους βορειοηπειρώτες, έτσι όπως άλλαξαν, δε θα 'ναι για καλό του βορειοηπειρώτικου Ελληνισμού. Εκτός κι αν είναι το... σχέδιο τέτοιο. Οπωσδήποτε όμως πρέπει να τους δούμε με καλό μάτι· σαν πραγματικά αδέρφια μας. Και να τους βοηθήσουμε.

Και πάμε.

Από τη Λούσνια μέχρι το Δυρράχιο

«Αυτό το ποτάμι που θα περάσουμε», μας λέει ο Σπύρος, είναι ο Σκούμπη ή Γενούσιος ή Γενίτσαρης. Είναι το κεντρικότερο ποτάμι της Αλβανίας. Τη χωρίζει στα δυο. Στη βόρεια Αλβανία των Γκέκηδων και στη νότια των Τόσκηδων. Μεταξύ τους βόρειοι και νότιοι διαφέρουν κι εδώ όπως και παντού...».

Μπροστά μας η Ρογκαζίνα. Τα ίδια κι εδώ. Ερημιά. «Ο δρόμος δεξιά πάει για το Ελβασάν. Κι από κει στο Πόγραδετς, στην Κορυτσά, στα σύνορα. Η Ρογκαζίνα έχει εορροστάσια που επεξεργάζονται το βαμπάκι· έχει καλή κίνηση...».

Μια απαλή μουσική από τα κασιόφωνο μας κρατάει καλή συντροφιά στις μουγκές ώρες. Ο Θανάσης, ανάλογα με την ώρα ξέρει τι θέλουμε. Είναι επαγγελματίας.

Δεξιά μας ένας κοφτός λόφος μας φέρνει από κοντά. Κάτου στα ριζά του, κι αλλού ψηλότερα, έχουν κουφώσει τα βράχια κι έχουν φτιάξει κι εδώ πολυβολεία, πυροβολεία κι αποθήκες υλικού πολέμου· έτσι δείχνουν.

Αλλά το ίδιο κι αριστερά. Μέσα στα πεύκα, στο ίσιωμα, στην αμμουδιά, πιο μέσα κοντά στο κύμα. Ναι, εδώ, αριστερά, εκατό μέτρα, πενήντα, βλέπουμε θάλασσα. Λίγο ακόμα και θα τη δούμε όσο την πιάνει το μάτι μας. Τώρα μας την κρύβουν τα πεύκα, είναι χρονών. Τα 'χουν φυτέψει για να κρύβουν τα πίσω πυροβολεία των βράχων.

Και βγαίνουμε στην άκρη της θάλασσας. Ήσυχη θάλασσα, ειρηνική. Κανείς, τίποτα, δε σπάει τη νέκρα του τοπίου. Απέραντος ο ορίζοντας. Η Αδριατική γαληνεύει γλαυκή κάτω από το γλαυκό ουρανό.

Τέτοια ωραία θάλασσα, λέμε, και πουθενά ένα κέντρο, ένα ξενοδοχείο, ένα μπαγκαλόους. Κι είναι πραγματικά πολύ όμορφα,

εδώ. Αύριο θ' ανακαλύψουν κι οι Έλληνες την Αλβανία. Αλλά θα πρέπει από τώρα. Οι Ιταλοί θα «εισβάλουν» στην Αλβανία από τώρα – τάχα τες σαν... «προστάτες». Σαν επιχειρηματίες ή βιομήχανοι ή έμποροι. Είναι παρθένος τόπος η Αλβανία. Και πλούσιος σε πολλά είδη· ορυκτά και μη.

Δε σε κρίνω πατρίδα μου...

Τρεις γενεές μου προγονικές που σου'δωσαν το αίμα τους·
κρίνω τους εφιάλτες σου όμως!..

Ψιθύρισα έτσι στον εαυτό μου χωρίς να σκέφτομαι την ποίηση. Θέλησα μαζί να χαθώ μέσα μου. Έκλεισα τα μάτια κι έγειρα κατά πίσω. Ηρέμησα. Αλλά σύντομα τα ξανάνοιξα για να δω την Καβάγια.

«Η Καβάγια έχει 23.000 κατοίκους. Έχει εργοστάσια υαλουργίας, χαρτοποιίας, υφαντουργίας· εξάγει χαλιά στην Ευρώπη, τσιμέντα στις αραβικές χώρες· είναι πλούσια πόλη. Αλλά και όλη η Αλβανία είναι πλούσια χώρα αρκεί να δουλεύουν οι άνθρωποι. Τώρα...».

Τώρα το πρόβλημα είναι πολύ δύσκολο. Αλλά «πολλά τα δεινά κ ουδέν ανθρώπου δεινότερον πέλει». Θα ισχύσει και για τους Αλβανούς. Ο ένας με τον άλλο θ' αναζητήσουν αύριο «τα καλά και συμφέροντα» για τις ψυχές τους και το σπίτι τους.

Η θάλασσα, τα πολυβολεία, εδώ εκεί κανα κέντρο, γύφτοι που απλώνουν τα ρούχα τους στη φάτσα της θάλασσας, ο δρόμος καλός, ήρεμος, έρημος κι εμείς που πάμε.

Και χωρίς να το καταλάβουμε φτάνουμε στο Δυρράχιο. «Θα κάνουμε το γύρο της πόλης», λέει ο Σπύρος. «Το Δυρράχιο έχει 80.000 κατοίκους. Είναι η δεύτερη πόλη της Αλβανίας. Κι είναι το μεγαλύτερο εμπορικό λιμάνι· απέχει από τα Τίρανα γύρω στα 40 χλμ. Το Δυρράχιο είναι χτισμένο πάνω στην αρχαία Επίδαμνο. Η πόλη εκείνη καταστράφηκε στον πόλεμο του Πύρρου με τους Ρωμαίους. Εδώ, από την αρχαιότητα, εγκαταστάθηκαν πολλοί και διάφοροι: Ρωμαίοι, Βυζαντινοί, Νορμανδοί, Σταυροφόροι, Ενετοί, Ιταλοί, Αυστριακοί και ξανά Ιταλοί μέχρι το 1921 που έγινε έδρα της προσωρινής Αλβανικής κυβέρνησης...».

Περνάμε δίπλα από το σιδηροδρομικό σταθμό. Μπαίνουμε

μέσα. Τα σπίτια ψηλά, χαμηλά, παλαιά παραδοσιακά· δρόμοι στενοί, καθαροί όμως· βγαίνουμε στο λιμάνι, πλατφόρμα δυο γήπεδα, πέρα ο φάρος, βαθείά μέσα 5-6 πλοία, έξω καϊκια, βάρκες και κόσμος πολύς, που περιμένει να φύγουν τα πλοία.

Εμείς ξέρουμε ότι τα πλοία έστω κι αν πιάσουν στο Μπάρι, στο Πρίντεζι ή και στις Συρακούσες, θα πιάσουν για το θεαθήναι. Ή το πολύ για να βγάλουν οι Ιταλοί μια ζωντανή τηλεοπτική εικόνα με τους χιλιάδες πεινασμένους Αλβανούς φυγάδες. Αμέσως μετά θα σκαρφιστούν τον τρόπο για να τους ξαναστείλουν στην Αλβανία, παίρνοντας διαφορετικά πλάνα από τα προηγούμενα. Ότι οι Αλβανοί μάρκαραν λεφούσι στο «Βλόρα» για τη νότια Ιταλία είναι γιατί πίστεψαν ότι εκεί θα βρισκαν οπωσδήποτε μια καλύτερη μεταχείριση από κάποιους δικούς τους, τους Αρμπαρέσι, που έχουν εγκατασταθεί στα μέρη εκείνα από τότε που εγκαταστάθηκαν και στη χώρα μας οι δικοί μας Αρβανίτες.

Σήμερα όμως δεν είναι οι Αρμπαρέσι στην Ιταλία και δεν είναι οι Αρβανίτες στην Ελλάδα είναι οι κυβερνώντες και τα όργανά τους. Μαζί τους έναν πρώτο λόγο μπορεί να τον έχουν και άνθρωποι από καταγωγή Αρμπαρέσι ή Αρβανίτες. Αλλά αυτό δε λέει τίποτα. Το μπόλι έπιασε καλά στο ξένο σώμα. Και το σώμα ειν' εκείνο που καθορίζει την τύχη του νέου κλαδιού.

Αυτή την εικόνα με τους κρεμασμένους Αλβανούς σε κάθε εξάρτημα του «Βλόρα» τους στοιβαγμένους σαν κοτόπουλα σε κάθε χώρο του πλοίου, αυτή την εικόνα που καμιά άλλη ποτέ δε θα μπορέσει να δείξει αυτό το τραγικό θέαμα, θα πρέπει να τη δουν από την ΤV, ζωντανά, όλοι οι άνθρωποι του πλανήτη μας, για να εκτιμήσουν αυτό το λαό της Ευρώπης που ξεμασκάρεψε την Ευρώπη από το σύγχρονο πολιτισμό της.

Και μια άλλη εικόνα τα ίδια κι αυτή λέει: Χιλιάδες Αλβανοί μαντρωμένοι σ' ένα γήπεδο του Μπάρι.

Καλοκαίρι. Γδυτοί οι περισσότεροι από τη μέση και πάνω. Κι όλοι τους νέοι. Από δέκα χρονών μέχρι τριάντα. Έχουν συγκεντρωθεί όλοι στη βάση των κερκίδων και παρακολουθούν περίεργοι έναν λευκοντυμένο Ιταλό, μασκοφόρο, που ψεκάζει το γήπεδο μην τύχει και το 'χουν μολύνει οι φυγάδες Αλβανοί.

Viva Italia! Όχι παίζουμε!..

Να «μπαίνει» μόνο αυτή πρέπει· όχι και να της... μπαίνουν! Το ψωμί δεν περισσεύει από τους χορτασμένους. Κι αυτό είναι οι

Ιταλοί κι όλη η Ευρώπη. Μια γριά κοιλαρού με μάτια θολά και μύρια γιορντάνια στα χέρια της, στα λαιμά της, στ' αυτιά της. Η Αλβανία κι ο κόσμος της δεν είχαν ποτέ σχέσεις μ' αυτή τη γριά γκάστρω, που έχει περάσει από πολλούς «οίκους» κολασμένων «καλλιτεχνών». Να κράταγαν οι Ιταλοί τους Αλβανούς φυγάδες για μια κόρα ψωμί; Ε, όχι. Μπορεί να τους «μεταδώσουν» την πείνα τους. Πού ξέρεις;

Το ίδιο κι εμείς στην Ελλάδα. Καλή Ευρώπη κι η Ελλάδα μας. Άσχετα κι αν μας αγνοούν στην Ευρώπη σαν Έλληνες. Εμείς πάντως κρατάμε το όνομα των αρχαίων προγόνων μας. Όσο για τα ήθη τους αυτοί ήταν άλλο.

Είναι που είχα κοντά μου ένα ελληνικό περιοδικό με κείμενα και εικόνες από μια πρόσφατη ομαδική «απόβαση» των Αλβανών στα λιμάνια του Μπάρι και του Πρίντεζι. Στον υπέρτιτλο του σχετικού άρθρου σημειώνεται: «18.000 ΑΛΒΑΝΟΙ ακολούθησαν το όνειρο της RAI και πήγαν να γευτούν τα αγαθά που παρουσιά-

1991. Καλοκαίρι. Χιλιάδες Αλβανοί φυγάδες έφτασαν με το Vloga στα λιμάνια της νότιας Ιταλίας για να «γευτούν τα αγαθά που τους παρουσίαζαν» οι Ιταλικές τηλεοράσεις...

ζουν τα κανάλια-σπαγέτι. Πως οι Ιταλοί ξεγέλασαν τρεις φορές τους αφελείς φυγάδες με το ίδιο τέχνασμα.. (περ. "ΕΙΚΟΝΕΣ", τ. 356)».

Δηλαδή τους προκάλεσαν οι ίδιοι οι Ιταλοί με τα... κανάλια τους, (όπως κι εμείς εξάλλου με τους δικούς μας τρόπους, που δεν είναι να τους πούμε ούτε σε μαύρους της φυλής των Ζουλού), και μετά μ' ένα «ΤΡΙΠΛΟ ΚΟΛΠΟ» τους ξαναγύρισαν στην πατρίδα τους. Αν τους ξυλοφόρτωσαν κι αποπάνου, όπως κάποιοι άλλοι πιο έξυπνοι, στα σύνορα, αυτό δεν το διάβασα στο σχετικό άρθρο!

Αυτό όμως το άρθρο του Ιταλού δημοσιογράφου Epto Ntall'aga μαζί με τις συγκλονιστικές φωτογραφίες των Αλβανών φυγάδων μου άφησε πολλά ερωτηματικά για την εποχή μας. Πού ζούμε αλήθεια; Σε ποιά ζούγκλα επικρατούν τέτοιοι νόμοι απληστίας και χυδαιότητας;

Ας πεθάνουν λοιπόν οι Αλβανοί – όσοι ζήσουν. Δε θα λείψουν από τα δεφτέρια της Ιταλίας, της Ελλάδας, της Ευρώπης. Για τις βαλκανικές χώρες δεν ισχύουν τα ίδια. Έχουν τα χάλια τους. Έφτασαν κι αυτές στο αμήν. Το «γιατί» δεν απαντήθηκε ακόμη. Άλλο αυτό να πεις.

Δυρράχιο: Η αρχαία Επίδαμνος αιτία του Πελοποννησιακού

Το Δυρράχειο έχει ζωή. Αλλά η ζωή δεν έχει αύριο. Το βλέπεις στα μάτια του κόσμου, στα σπίτια με τα μισόκλειστα παράθυρα, στ' αμπαρωμένα μαγαζιά, στη νεκρή πλατφόρμα του λιμανιού, στα τείχη της αρχαίας πόλης.

Επίδαμνος ήταν το αρχαίο της όνομα. Μια πολιτεία - αποικία των Κερκυραίων που μαζί και με την Απολλωνία έγινε αφορμή να ξεσπάσει ο φοβερότερος πόλεμος της αρχαιότητας· γνωστός μας ως Πελοποννησιακός. Ένας πόλεμος που κοντά στις εκτεταμένες καταστροφές που επέφερε άλλαξε και τον ρουν της τότε λαμπρής ιστορίας. Αποσύνδεσε τον αρχαιοελληνικό κόσμο από το παρελθόν του κι από το πνεύμα της εποχής του· από τον «χρυσούν αιώνα» του Περικλή· και τον έφερε ως τις θολές μέρες της μεταπελοποννησιακής περιόδου κι από κει στη βαθιά νύχτα των αρίφνητων ρωμαϊκών και μεταρωμαϊκών καιρών. Κι από κει μέχρι τις... μέρες μας, ναι.

Για την Επίδαμνο όμως ας αφήσουμε το Θουκυδίδη να μας

διηγηθεί τα σχετικά με την αιτία του Πελοποννησιακού. «Ευκαιρίας δοθείσης» καλό είναι, νομίζω...

Η Επίδαμνος είναι πολιτεία που βρίσκεται στο δεξί χέρι καθώς μπαίνει κανείς στον Ιόνιο κόλπο και γειτονεύει με τους βαρβάρους Ταυλαντίους που ανήκουν στην Ιλλυρική φυλή. Οι Κερκυραίοι την είχαν χτίσει – αποικία τους – αλλά ιδρυτής της ήταν ο Φάλιος του Ερατοκλείδου, Κορίνθιος το γένος, απόγονος του Ηρακλή. Κατά το αρχαίο έθιμο οι Κερκυραίοι τον είχαν μετακαλέσει από τη μητρόπολη για την περίπτωση. Μεταξύ των αποίκων ήταν και μερικοί Κορίνθιοι και άλλοι Δωριείς. Με τον καιρό η Επίδαμνος έγινε πολιτεία ισχυρή και πολυάριθμη, αλλά μετά από ευφυλίους σπαραγμούς που κράτησαν, καθώς λέγεται, πολλά χρόνια, ένας πόλεμος με τους γειτονικούς βαρβάρους κατέστρεψε τη δύναμη της Επιδάμνου και την στέρησε από την ισχύ της. Λίγα χρόνια προτού αρχίσει ο σημερινός πόλεμος ο λαός της Επιδάμνου εξόρισε τους ολιγαρχικούς, οι οποίοι ενώθηκαν με τους βαρβάρους και έκαναν ληστρικές επιδρομές εναντίον της πολιτείας και από στεριά και από θάλασσα. Οι κάτοικοί της βρέθηκαν σε δύσκολη θέση κι έστειλαν προφύλακτες στην Κέρκυρα, που ήταν μητρόπολή τους, ζητώντας της να μην παρακολουθή αδιάφορη τη σιγανή καταστροφή τους, αλλά να τους βοηθήσει να συμβιβαστούν με τους εξοριστούς και να κάνουν ειρήνη με τους βαρβάρους. Οι Επιδάμνιοι πρόφύλακτες παρουσίασαν τα αιτήματά τους καθισμένοι σαν ικέτες, στο ναό της Ήρας, αλλά οι Κερκυραίοι δεν δέχτηκαν την ικεσία τους και τους απόπεμψαν άπρακτους.

Όταν οι Επιδάμνιοι έμαθαν ότι δεν έπρεπε να περιμένουν καμιά βοήθεια από την Κέρκυρα, μη ξέροντας τι να κάνουν για ν' αντιμετωπίσουν την κατάσταση, έστειλαν στους Δελφούς για να ρωτήσουν τον θεό αν έπρεπε να παραδώσουν την πολιτεία τους στους Κορινθίους που ήσαν ιδρυτές της και να προσπαθήσουν να επιτύχουν κάποια προστασία. Ο Θεός αποκρίθηκε να παραδώσουν την πόλη τους στους Κορινθίους και να τους αναγνωρίσουν ηγεμόνες τους. Οι Επιδάμνιοι πήγαν στην Κόρινθο και, κατά την παραγγελία του μαντείου, παραδώσαν την πόλη τους στους Κορινθίους, αναφέροντας τον χρησμό, υπενθυμίζοντας ότι ο ιδρυτής της Επιδάμνου ήταν Κορίνθιος και ζητώντας να μην αδιαφορήσουν οι Κορίνθιοι για την τύχη τους, αλλά να τους βοηθήσουν. Οι

Κορίνθιοι υποσχέθηκαν να βοηθήσουν, τόσο επειδή ήταν δικαίωμα τους – αφού πίστευαν ότι η Επίδαμνος ήταν δική τους αποικία όσο και των Κερκυραίων – όσο και επειδή μισούσαν τους Κερκυραίους οι οποίοι, αν και δικοί τους άποικοι, παραμελούσαν την μητρόπολή τους. Και πραγματικά οι Κερκυραίοι ούτε στις κοινές δημόσιες τελετές τους έδιναν τα συνηθισμένα δώρα, ούτε στις θυσίες πρόσφεραν σε Κορίνθιο τις πρώτες τιμές όπως κάνουν οι άλλες αποικίες, αλλά τους περιφρονούσαν, γιατί τότε η Κέρκυρα ήταν από τις πλουσιότερες ελληνικές πολιτείες και ισχυρότερη από την Κόρινθο σε πολεμικό εξοπλισμό. Όσο για το ναυτικό, καυχιόνταν ότι είχαν μεγάλη υπεροχή, επειδή οι Φαίακες, πρώτοι κάτοικοι της Κερκύρας, ήσαν ονομαστοί για τη ναυτική τους τέχνη. Αυτό, άλλωστε, τους έκανε να οργανώσουν τις ναυτικές τους δυνάμεις και είχαν στόλο ισχυρό. Όταν άρχισε ο πόλεμος είχαν εκατόν είκοσι καράβια.

Οι Κορίνθιοι, έχοντας όλες αυτές τις αφορμές, έστειλαν ευχαρίστως βοήθεια στην Επίδαμνο διατάζοντας φρουρά από Αμπρακιώτες, Λευκαδίτες και δικούς τους να συνοδεύσουν όσους επόικους θ' αποφάσιζαν να πάνε στην Επίδαμνο. Πορεύτηκαν από στεριά έως την Απολλωνία, αποικία των Κορινθίων, από φόβο των Κερκυραίων, που θα τους είχαν εμποδίσει αν είχαν πάει από θάλασσα. Όταν οι Κερκυραίοι έμαθαν ότι οι άποικοι και στρατιώτες είχαν φτάσει στην Επίδαμνο και ότι η αποικία είχε παραδοθή στην Κόρινθο, εξοργίστηκαν κι' έστειλαν μια μοίρα, είκοσι πέντε καράβια, που αργότερα την ενίσχυσαν με άλλα πλοία, ζητώντας απειλητικά από τους Επιδαμνίους να διώξουν την Κορινθιακή φρουρά και τους νέους αποίκους και να δεχθούν πάλι τους εξορίστους.

Οι εξόριστοι αυτοί είχαν πάει στην Κέρκυρα, όπου είχαν δείξει τους τάφους των προγόνων τους, για ν' αποδείξουν τη συγγενειά τους, και είχαν ζητήσει βοήθεια για να γυρίσουν στην πατρίδα τους. Αλλά οι Επιδαμνιοί δεν δέχτηκαν κανέναν από τους όρους και τότε οι Κερκυραίοι εκστρατεύσαν εναντίον τους με σαράντα καράβια. Είχαν μαζί τους τους εξορίστους Επιδαμνίους για να τους αποκαταστήσουν και τους Ιλλυριούς, με τους οποίους είχαν συμμαχήσει. Στρατοπέδευσαν μπροστά στην Επίδαμνο και έβγαλαν προκήρυξη ότι, όσοι Επιδαμνιοί και ξένοι ήθελαν, μπορούσαν να φύγουν απείραχτοι, ειδική θα τους θεωρούσαν εχθρούς. Η προ-

κήρυξη δεν είχε κανένα αποτέλεσμα και τότε οι Κερκυραίοι άρχισαν την πολιορκία της πολιτείας που είναι χτισμένη σε ισθμό.

Στο μεταξύ οι Κορίνθιοι, που είχαν ειδοποιηθή από αποσταλμένους ότι η Επίδαμνος πολιορκείται, άρχισαν να ετοιμάζουν εκστρατεία και προκήρυξαν νέα αποστολή αποίκων. Όποιος ήθελε μπορούσε να φύγει και θα είχε τα ίδια ακριβώς δικαιώματα με τους πολίτες της Επίδαμνου. Όσοι δεν θα ήθελαν να φύγουν αμέσως, αλλά επιθυμούσαν να πάνε αργότερα στην Επίδαμνο, μπορούσαν να περιμένουν καταθέτοντας εγγύηση πενήντα κορινθιακές δραχμές. Πολλοί ήσαν εκείνοι που έφυγαν, αλλά και πολλοί εκείνοι που κατέθεσαν εγγύηση. Οι Κορίνθιοι ζήτησαν κι από τα Μέγαρα βοήθεια, ναυτική συνοδεία, μήπως οι Κερκυραίοι τους εμποδίσουν με τον στόλο τους. Τα Μέγαρα άρχισαν να ετοιμάζουν οκτώ καράβια και οι Παλής της Κεφαλληνίας τέσσερα. Οι Κορίνθιοι ζήτησαν βοήθεια και από την Επίδαυρο που τους έστειλε πέντε καράβια, από την Ερμιόνη που τους έστειλε ένα, από την Τροιζήνα που έστειλε δύο, από την Λευκάδα που τους έστειλε δέκα και από τους Αμπρακιώτες που έστειλαν οκτώ. Από τους Θηβαίους και τους Φλειασίους ζήτησαν χρήματα και από τους Ηλείους και χρήματα και καράβια χωρίς πληρώματα. Οι ίδιοι οι Κορίνθιοι ετοίμαζαν τριάντα καράβια και τρεις χιλιάδες οπλίτες.

Όταν οι Κερκυραίοι πληροφορήθηκαν όλες αυτές τις προετοιμασίες, έστειλαν στην Κόρινθο πρέσβεις που πήραν μαζί τους αντιπροσώπους της Σπάρτης και της Σικυώνος και ζήτησαν από τους Κορίνθιους ν' αποσύρουν τον στρατό τους και τους αποίκους από την Επίδαμνο, αφού δεν είχαν κανένα δικαίωμα επάνω στην πολιτεία. Πρόσθεσαν, όμως, ότι, αν οι Κορίνθιοι ισχυριστούν ότι έχουν δικαιώματα, τότε θα ήσαν πρόθυμοι να υποβάλουν την διαφορά τους σε διαιτησία, στην Πελοπόννησο, από πόλεις που θα τις όριζαν από συμφώνου και οι δύο. Την αποικία θα την κρατούσε εκείνος από τους δύο στον οποίο θα επιδικαζόταν. Είπαν, επίσης, ότι ήσαν πρόθυμοι να υποβάλουν την διαφορά τους στο Μαντείο των Δελφών. Πόλεμο δεν ήθελαν ν' αρχίσουν, αλλά σε αντίθετη περίπτωση, θα αναγκάζονταν – είπαν – και αυτοί, κάτω από την πίεση της ανάγκης, και για να προστατέψουν τα συμφέροντά τους, ν' ανατρέψουν τις συμμαχίες τους και να συμμαχήσουν με άλλους τους οποίους δεν ήθελαν για φίλους. Οι Κορίνθιοι τους αποκρίθηκαν ότι, αν οι Κερκυραίοι αποσύρουν από

την Επίδαμνο και τον στόλο τους και τους βαρβάρους, τότε θα ήσαν πρόθυμοι να συζητήσουν, και τότε επειδή δεν θα ήταν ανεκτό η Επίδαμνος να πολιορκηθεί, ενώ θα γίνεται η διαιτησία. Οι Κερκυραίοι αποκρίθηκαν ότι δέχονται εάν και οι Κορίνθιοι ανακαλέσουν τους δικούς τους από την Επίδαμνο. Πρόσθεσαν ότι δέχονται επίσης να μείνουν επί τόπου οι δύο παρατάξεις, αλλά να γίνη ανακωχή έως ότου τελειώσει η διαιτησία.

Οι Κορίνθιοι, όμως, δεν δέχτηκαν καμιά από τις προτάσεις, αλλά όταν ο στόλος τους ετοιμάστηκε και έφτασαν και οι σύμμαχοί τους, έστειλαν πρώτα ένα κήρυκα για να κηρύξη τον πόλεμο στους Κερκυραίους και ξεκίνησαν για την Επίδαμνο με εβδομήντα πέντε καράβια και δύο χιλιάδες οπλίτες για να πολεμήσουν τους Κερκυραίους. Αρχηγοί του στόλου ήσαν ο Αριστεύς του Πελλίχου, ο Καλλικράτης του Καλλίου και ο Τιμάνωρ του Τιμάνθου. Αρχηγοί του στρατού ήσαν ο Αρχέτιμος του Ευρυτίμου και ο Ισαρχίδης του Ισάρχου. Όταν έφτασαν στο Άκτιον της Ανακτορίας γης, όπου βρίσκεται ο ναός του Απόλλωνος, στο στόμιο του Αμπρακικού κόλπου, οι Κερκυραίοι τους έστειλαν με βάρκα, ένα κήρυκα για να τους αποτρέψουν να προχωρήσουν εναντίον τους. Ταυτόχρονα επιβίβασαν τα πληρώματά τους στα καράβια που είχαν ετοιμάσει, ενισχύοντας τα παλιά με ορμούς ώστε να είναι πλώιμα και επισκευάζοντας τα άλλα.

Όταν ο κήρυκας γύρισε χωρίς να τους φέρη ικανοποιητική απάντηση των Κορινθίων, τα καράβια τους, ογδόντα τον αριθμό, γιατί άλλα σαράντα πολιορκούσαν την Επίδαμνο, ήσαν έτοιμα, έπλευσαν εναντίον του εχθρού, παρατάχθηκαν και ναυμάχησαν. Νίκησαν οι Κερκυραίοι και βούλιαξαν δέκα πέντε κορινθιακά καράβια. Συνέπεσε, την ίδια μέρα, οι Κερκυραίοι που πολιορκούσαν την Επίδαμνο να την αναγκάσουν να παραδοθή με όρο οι ξένοι άποικοι να πουληθούν δούλοι και οι Κορίνθιοι άποικοι να μείνουν αιχμάλωτοι, έως ότου πάρουν νεώτερη απόφαση.

Θα μιλάμε πολύ για το Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Για τις καταστροφές που άφησε πίσω του για τα εκατομμύρια θύματα. Για έναν πόλεμο που κράτησε μόνο τέσσερα χρόνια. Και που ξεκίνησε με αφορμή τις αξιώσεις του Χίτλερ και την καταβύθιση του αμερικάνικου στόλου από τη γιαπωνέζικη αεροπορία στο λιμάνι του Περγλ Χάρμπορ.

Αιτία και αφορμή για τον 30ετή πελοποννησιακό πόλεμο, που τόσες καταστροφές άφησε κι αυτός πίσω του, ήταν η αρχαία Επίδαμνος, αποικία των Κερκυραίων που κι αυτοί ήταν απόγονοι άποικων της αρχαίας Κορίνθου.

Δυο λόγια ακόμη από το Θουκυδίδη για να καταλάβουμε ότι το μακρινό χτες δεν είναι τόσο μακρινό όσο νομίζουμε:

Απ' όλα τα προηγούμενα πολεμικά γεγονότα το μεγαλύτερο ήταν ο Περσικός πόλεμος, ο οποίος τερματίστηκε με δύο ναυμαχίες και δύο μάχες, ενώ ο σημερινός πόλεμος κράτησε πάρα πολλά χρόνια και προκάλεσε τόσες συμφορές στην Ελλάδα, όσες δεν είχε ποτέ πάθει σε ανάλογο χρονικό διάστημα. Ποτέ άλλοτε δεν κινδύνευσαν και δεν καταστράφηκαν τόσες πολιτείες είτε από βαρβάρους είτε από Έλληνες που πολεμούσαν μεταξύ τους. Ποτέ, μάλιστα, πολιτείες αφού καταστράφηκαν, εγκαταστάθηκε καινούργιος πληθυσμός. Ποτέ άλλοτε δεν έγιναν τόσες εξορίες και δεν σκοτώθηκαν τόσοι άνθρωποι, είτε στον πόλεμο είτε σ' εμφυλίους σπαραγμούς.

Στη συνέχεια μιλάει για ξηρασίες, επιδημίες, λιμούς, σεισμούς, εκλείψεις ηλίου, καταστροφές που έγιναν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Τον πόλεμο αυτό μας λέει ο Θουκυδίδης τον

«άρχισαν οι Αθηναίοι και οι Πελοποννήσιοι καταγγέλλοντας τις τριαντάχρονες σπονδές τις οποίες είχαν κάνει μετά την επανάσταση της Ειφίας. Θα εκθέσω πρώτα ποιοι ήσαν οι λόγοι και οι διαφορές που οδήγησαν στον πόλεμο για να μην αναρωτιέται κανείς ποτέ πάλι για ποιά αιτία οι Έλληνες περιπλέχτηκαν σε τόσο μεγάλο πόλεμο. Η πραγματική, βέβαια, αλλά ανομολόγητη αιτία ήταν, καθώς νομίζω το ότι η μεγάλη ανάπτυξη της Αθήνας φόβισε τους Λακεδαιμονίους και τους ανάγκασε να πολεμήσουν. Αλλά οι λόγοι τους οποίους πρόβαλαν τα δύο μέρη για να λύσουν τις σπονδές και ν' αρχίσουν τον πόλεμο ήσαν οι εξής:»

(Κι αναφέρεται στην Επίδαμνο και στη διαφορά Κερκυραίων και Κορίνθιων για την πόλη αυτή. Στα όσα μας αναφέρει στην πιο πάνω εξιστόρησή του).

Να πεις τώρα: «άξιζαν όλ' αυτά για την αρχαία Επίδαμνο που κατείχε τη θέση του σημερινού Δυρράχιου; Γιατί τόση μακρυγορία αφού το ταξίδι μας δεν είναι ταξίδι στο παρελθόν αλλά στο παρόν

μιας χώρας γειτονικής μας που έχει τη δυστυχία της και τα χάλια της, οικονομικά και πολιτικά, τον τελευταίο καιρό; (Αρχές Σεπτεμβρίου του '91).

Για τον Έλληνα όπως και για κάθε άνθρωπο το ταξίδι πρέπει ν' ανοίγει κι άλλους ορίζοντες πέρα από τους φυσικούς. Η ιστορία είναι ζωντανή μνήμη, το φως που καίει στο εικονοστάσι της ύπαρξής μας. Οι ανιστόρητοι λαοί ή είναι άγριοι ή ζουν σε πρωτόγονη κατάσταση. Κάθε χώρα λοιπόν, κάθε λαός, κάθε πόλη, κάθε χωριό, κάθε άνθρωπος, ζουν τη ζωή τους μέσα από την ιστορία τους· τη γραφτή ή άγραφτη· το ίδιο είναι. Με την ιστορία γνωρίζει κανείς πιο εύκολα τον εαυτό του — και ανάλογα πράττει: «Όλβιος όστις της ιστορίας έσχεν μάθησιν». Πραγματικά· δεν είναι απλό πράγμα να ξέρει κανείς από που έρχεται.

Το Δυρράχιο δεν είναι μόνο αυτό που βλέπουμε. Ή και τα σωζόμενα τείχη ενός παμπάλαιου κάστρου. Δεν είναι μόνο μια εμπορική πόλη, το κυριότερο λιμάνι της Αλβανίας, ή το επίγειο των Τιράνων, είναι και αυτά όλα που αναφέραμε. Η Επίδαμνος του αρχαίου ελληνικού κόσμου που έγινε αφορμή να ξεσπάσει ο φοβερότερος πόλεμος της αρχαιότητας, ο πιο καταστρεπτικός κι ο πιο μακροχρόνιος. Ο πόλεμος που έθαψε στη μακριά νύχτα είκοσι τόσων αιώνων, τον πιο ανθρώπινο πολιτισμό της σύμπασας οικουμένης.

Εγνατία — από το Δυρράχιο μέχρι τα Κύψελα

Όμως ας ξαναγυρίσουμε στο Δυρράχιο.

Από δω, λέει, ξεκίναε η περίφημη Εγνατία οδός. Άλλο ότι η αφηρησιά της ήταν στη Ρώμη. Από τη Ρώμη έφευγε προς τα έξω μια άλλη κύρια οδός, η Via Triana, που κατέληγε στην παραθαλάσσια πόλη Εγνατία, από την οποία πήρε και το 'νομά της. Από κει, από το λιμάνι της, πέρασαν οι λεγεώνες των Ρωμαίων αλλά και οι διάφοροι εμπορευόμενοι στο απέναντι Δυρράχιο ή στην Απολλωνία (δεν έχει διευκρινιστεί επακριβώς). Κι από κει πάλι μέσω της πεδιάδας του Γενούσου, του Ελβασάν, της λίμνης Αχρίδας, του Μοναστηρίου, της Έδεσσας, της Πέλλας, της Θεσσαλονίκης (όπου από τότε και η ασίδα του Γαλέριου), των λιμνών Λαγγαδά και Βόλβης, του Στρυμονικού κόλπου, της Αμφίπολης, των πεδιά-

δων Παγγαίου, των Φιλίππων, της Καβάλας, του Νέστου, της Μαξιμιλιανούπολης, της Τραϊανούπολης, μέσ' από τόσα βουνά και πεδιάδες και πολιτείες, αυτή η οδός των 800 χλμ. έφτανε και κατέληγε στα Κύψελα, στον Έβρο. Αργότερα την προέκτειναν και μέχρι την Κωνσταντινούπολη για να ενώνει την παλιά και τη νέα Ρώμη.

Έτυχε την Εγνατία οδό να τη συναντήσω στη Θεσσαλονίκη, στους Φιλίππους, που φαίνονται κι οι φαγωμένες πλάκες από τις ρόδες των δίτροχων, στην Αμφίπολη, στα υψώματα πάνω από τη Μεσημβρία και έξω από την Αλεξανδρούπολη, όπου τα ερείπια της Τραϊανούπολης. Τη ζούσα, θυμάμαι, την Εγνατία στα χρόνια της ακμής της όπως ένας στρατιώτης της εποχής εκείνης χαμένος από καιρό σε χώρες άξενες, μακρινές.

Από το Δυρράχιο ως τα Τίρανα

Πολλά πλοία μέσα βαθιά στο λιμάνι. Αλβανικά, ξένα, ποιός ξέρει! Οπωσδήποτε δεν έχουν σχέση με λεγεώνες και Εγνατίες. Ούτε και μ' εμπόρια Ιταλών ή Αλβανών. Απλά δεν έχουν δουλειά κι ησυχάζουν. Το Δυρράχιο είχε ζωή. Είχε εμπορική, βιομηχανική και εξαγωγική κίνηση. Τώρα και το Δυρράχιο είναι μια απογυμνωμένη πόλη. Έχει αγάπες πολλές· όπως και όλη η Αλβανία.

Όμως είναι πλούσιος τόπος, παρθένος, ανεκμετάλλευτος.

Οι Ιταλοί απέναντι τρίβουν τα χέρια τους. «Εισβάλουν» σιγά-σιγά σαν καλοί φίλοι και γείτονες. Τώρα δεν είναι οι μαυροχίτωνες του Μουσολίνι· άλλαξαν οι καιροί. Τώρα το «παίζουν» προστάτες με δημοκρατικό τρόπο. Με ανθρώπινη κατανόηση. Ξέρουν. Ας ξέραμε κι εμείς...

Το Δυρράχιο το πήραμε μαζί μας και πάμε. Μέρα ακόμη.

Η γη ήρεμη, πλατειά, λίγο το πράσινο, χωριά εδώ-εκεί, κανα σαράβαλο φορτηγό ή τρακτέρ, ούτε πουλερικά, ούτε ζωντανά, τίποτα. Κι οι χωματόλοφοι κατάξεροι. Τα πολυβολεία πολλά, πυκνά. Σε κάθε χωριό, σε κάθε στροφή, σε κάθε ύψωμα. Αυτά περισσεύουν χάσκοντα — μοίρα του λαού άδικη.

Ο δρόμος μαζεύεται γρήγορα. Κοντεύουμε. Όπου και να 'ναι θα δούμε μπροστά μας τα Τίρανα. Εδώ και η αγωνία μεγαλώνει. Είναι μια άλλη στιγμή για μας. Τα Τίρανα είναι το κέντρο ζωής ό-

λης της Αλβανίας. Ο νους και η καρδιά. Και μαζί είν' ο καθρέφτης της χώρας και του λαού της— όπως κάθε πρωτεύουσα κάθε χώρας.

Αυτό το ξέραμε από πριν. Από τον τύπο και το ραδιόφωνο. Αλλά λειψά πράγματα. Άλλο να δεις από κοντά τη χώρα των Σκιπετάρ. Να ζήσεις για κάποιες στιγμές το πάθος ή το μυστήριο αυτού του λαού κι αυτού του τόπου. Άλλο να βρεθείς ο ίδιος στα Τίρανα και να «σπουδάσεις» την πόλη· αυτή την πόλη την αντάρτισσα· να τη δεις από κάθε γωνιά της.

Είναι αυτό που είπα: Μπαίνουμε στα Τίρανα με κάποια κρυφή αγωνία: Τι έχουμε να δούμε, πού θα μας πάνε, μπορούμε μόνοι μας να κυκλοφορούμε, τι αξιόλογο έχουν τα Τίρανα, πώς βολεύεται ο κόσμος, τώρα. Πώς βλέπουν τους ξένους, ιδιαίτερα εμάς τους Έλληνες, πώς είναι η ζωή τους, σε τι ελπίζουν, σε τι πιστεύουν, πού οδηγούνται...;

Τα πολυβολεία πυκνά παντού· όπου κοιτάξεις.

Και μπαίνουμε στην πόλη. Από τα πρώτα σπίτια καταλαβαίνεις ότι τίποτα δεν αλλάζει κι εδώ. Η ψυχρή ερημιά τυλίγει τις λαϊκές πολυκατοικίες. Θλίψη και μελαγχολία παντού — και στα πράγματα.

Στις 8 ακριβώς φτάνουμε στο κέντρο της πόλης, στην πλατεία. Μέρα ακόμη. Δίπλα μας τό ξενοδοχείο «TIRANA». 15όροφο, τουριστικό, επιβλητικό. Ασφαλώς και το πρώτο. Είπαμε: κάθε πόλη στην Αλβανία έχει και το τουριστικό της ξενοδοχείο. Το ένα και μόνο· σπάνια δύο. Τούτο εδώ στα Τίρανα έρχεται από τους δρόμους του «καλού κόσμου» — Δύσης κι Ανατολής.

Η πλατεία απέραντη.

Δεν προλαβαίνουμε να ρίξουμε μια καλή ματιά. Δεκάδες παιδάκια μας περιτριγυρίζουν. Παιδιά ξυπόλυτα, μισόγυμνα, συφοριασμένα. Και δυο τρεις μάνες μ' ένα παιδί στην αγκαλιά κι ένα ή δυο από το χέρι. «Ένα λεφτό, μια τσίκλα 'δώσε...».

Τα παιδάκια έχουν μάτια αγγέλων. Όμως στα κουρεμένα τους σύντριχα κεφαλάκια έχουν σπυριά. Και στ' αυτιά και στα φρύδια και στα χείλια. Είναι ψώρα; Είναι από την πείνα, την απλησιά, τη φτώχεια!..

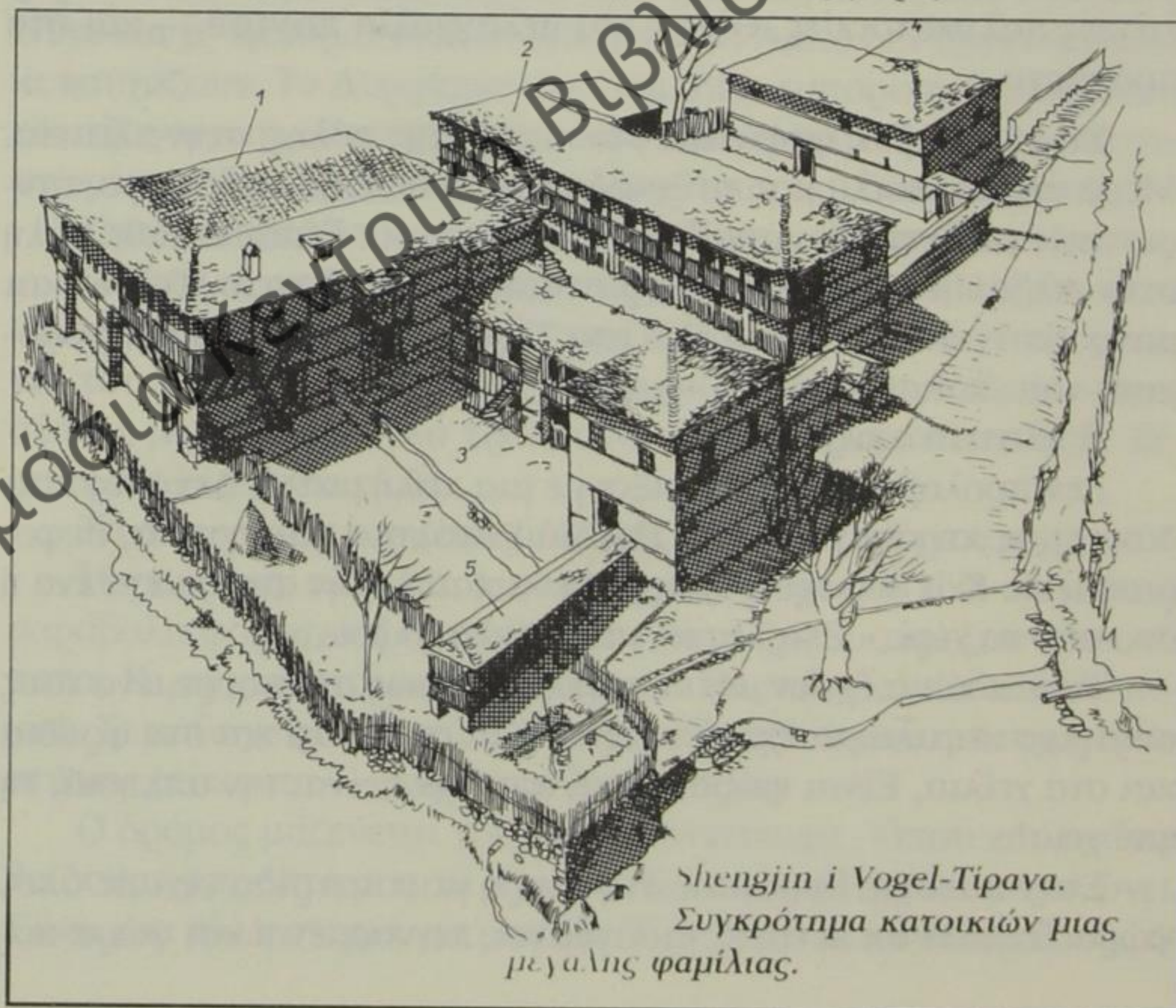
Στην κατοχή, θυμάμαι, στη μικρή μου πατρίδα είχαμε όλοι ψώρα. Ξυπόλυτοι κι εμείς, μισόγυμνοι, πεινασμένοι και ψώρα-κο-

ράτσα. Αίμα και όμπυο. Και θειάφι για φάρμακο. Ζήσαμε. Σήμερα τα παιδιά μας δεν ξέρουν από αυτά. Κι αν τους τα πεις δεν τα πιστεύουν. Τους φαίνονται παραμύθια κακόγουστα. Έτσι είναι με τα «καλά» της ευδαιμόνης κοινωνίας. Τα 'χει όλα μπροστά της· έτοιμα. Όπως κι οι χοίροι στα χοιροστάσια ή όπως οι παπαγάλοι στα χρουσά κλουβιά.

Οι μάνες με τα παιδάκια τα χλωμά, τα ψωριασμένα, φαίνονται για τσιγγάνες για κατσιβέλες. Αλλά τι έχει να κάνει; Είναι μάνες. Μεγαλώνουν παιδιά. Θέλουν να ζήσουν. Το βλέπουμε έτσι;

Τα παιδιά τ' άλλα, τα μεγαλύτερα, λες κι είναι αγριμάκια. Πηλαλάνε ξυπόλυτα, μισοντυμένα πάνε στον ένα στον άλλο «δώσε μια τσίκλα, ένα λεφτό, δώσε...». Δεν έχει «δώσε». Αλλά δε φεύγουν. Περιεργούν με μας. Και με τα μάτια τους τα πονηρούλια, τα τόσο έξυπνα, μας καρφώνουν στον τόπο: «και... χωρίς τις τσίκλες σας θα ζήσουμε. Η δική μας ράτσα θα ζήσει...».

Θυμήθηκα την παροιμία: *Τον καλομαθημένο να κλαις· τον κακομαθημένο όχι*. Η ζωή έχει πολλά γυρίσματα. Αύριο ποιος ξέρει τι ξημερώνει αύριο. Οι οιωνοί δε δείχνουν καλές μέρες.

ΤΙΡΑΝΑ: ΑΛΛΟ ΤΟ ΣΗΜΕΡΑ ΑΠ' ΤΟ ΧΤΕΣ

Είχαμε τελειώσει με τα «μπαγκάζια» μας.

Καθένας μας ή ανά ζεύγη πήραμε τα κλειδιά του δωματίου μας και ανεβήκαμε στον όροφο που ήτανε το δωμάτιό μας. Ταχτοποιήθηκαμε, πλυθήκαμε, ρίξαμε μια ματιά από το παράθυρο — όροφος 12.

Κάτω μπροστά η πλατεία και πέρα και κείθε. Ωραία πλατεία, φανταστική. Χαίρεσαι τηνιάπλα της, τα γύρω παραδοσιακά κτίρια, ένα τζαμί στην άκρη αριστερά, στη μέση μπροστά ένα τεράστιο άγαλμα πάνω σε μια ψηλή βάση. Είν' ένας καβαλάρης που σταματάει καλπάζοντας στα σύννεφα της εθνικής μνήμης. Αυτό δείχνει. Θα το δούμε κι από κοντά.

Κατεβήκαμε για φαγητό.

Όλα κανονισμένα από πριν. Εντάξει.

Μετά το φαγητό θα διασκεδάσαμε, όσοι θέλαμε, σ' έν' άλλο ξενοδοχείο, τριακόσια μέτρα πιο πέρα. «Είχε καλή ορχήστρα. Θα μας διασκέδαζαν και με τραγούδια ελληνικά. Όσοι θέλαμε μπορούσαμε και να χορέψουμε — όσο θέλαμε...».

Θα πηγαίναμε.

Στις 10 θα ξεκινάγαμε όλοι μαζί — κάπου οι μισοί. Οι άλλοι κουρασμένοι θα ξάπλωναν. Η Βασιλική όμως, ήθελε ν' ανεβούμε στο δωμάτιό μας. Ήθελε, είπε, να πάρει κάτι από τη τσάντα της. Ας μην ήταν κι αυτό. Έπρεπε οπωσδήποτε ν' ανεβούμε. Μαζί μας θέλησε ν' ανέβει κι η Δήμητρα, η κόρη μου, που ήταν παρέα παντού με τη Βάσω, μια χαριτωμένη μικρή κυρία από τους Γαργα-

λιάνους. Τελοσπάντων.

Όταν κατεβήκαμε οι άλλοι είχαν φύγει. Δεν τους είχαμε πει να μας περιμένουν. Τώρα; Έπρεπε να πάμε. Το ήθελα πολύ. Ρωτήσαμε στη ρεσεψιόν πού είναι το άλλο ξενοδοχείο. Μας είπαν. Με τους Αλβανούς έχουμε κάτι κοινό. Μπορούμε να συνεννοούμαστε.

Ξεκινήσαμε τρεις εμείς, μόνοι, να διασχίσουμε νύχτα την πλατεία της μουντής νύχτας και να βρούμε, βάσει υπολογισμών, το ξενοδοχείο Dajti. Στα Τίρανα είμαστε. Και οι μόνοι «τουρίστες» εκείνο το βράδι....

Στα μισά της πλατείας μου λέει η Βασιλική να γυρίσουμε. Φοβάται. Βλέπει παρέες-παρέες πολλούς Αλβανούς να κάθονται στις μακριές γύρω ζαρντινιέρες της μέσα κι έξω πλατείας. Κάτι-ζαν όλοι. Και κουβέντιαζαν. Άλλοι εδώ άλλοι εκεί όπως τα ξεμοναχιασμένα πρόβατα μετά από επίθεση λύκων. Η Βασιλική δεν το 'βλεπε έτσι. «Να γυρίσουμε· φοβάμαι...». Επέμενε.

Και γυρίσαμε. Δε μου «πήγαινε» όμως.

Ξαναρώτησα στο ξενοδοχείο. «Που ακριβώς είναι το Dajti» – τάχα πως τα μπερδέψαμε. Μας έδειξαν. «Να πάτε. Ρωτήστε και θα σας πουν».

Και ξαναξεκινάμε.

Φτάνουμε στην πρώτη παρέα. Θα 'ταν 7-8. Τους ρωτάω για να δω πως θα το πάρουν. «Που είναι το ξενοδοχείο Dajti... Σε ποιό δρόμο;» Σηκώθηκαν οι μισοί, περισσότεροι. Με σπασμένα ελληνικά μας δείχνουν το δρόμο. «Εκατό μέτρα, αριστερά. Θα το δείτε μπροστά σας...».

Προσπερνάμε δυο-τρεις παρέες ακόμη. Δεν τους μιλάμε. Κι αυτοί, ίσως γι' αυτό μας κοιτάνε κάπως περίεργα. Μια «καλησπέρα», ένα «γεια σας παιδιά» έπρεπε.

Στην τελευταία παρέα – θα 'ταν πεντέξη κι εκεί – ρωτάω και πάλι για το ξενοδοχείο. «Καλά πάμε για το Dajti...»;

Σηκώθηκαν όλοι. «Ναι, κοντά είναι», μας λένε δυο-τρεις στα ελληνικά. Όχι κι απόλυτα καθαρά. «Να σας πάμε εμείς...». «Α, δεν πειράζει», τους λέω. «Αφού είναι τόσο κοντά πάμε και μόνοι... μη σας βάνουμε σε κόπο... Ευχαριστούμε πολύ, πάντως». «Όχι, δεν κουραζόμαστε» είπαν δυο. Και μας συνόδεψαν μέχρι την είσοδο του ξενοδοχείου. Μας χαιρέτησαν κι έφυγαν καταπίσω.

«Μας έχουν χορτάσει στα ψέματα», λέω. Την «ανθρωπιά» τη λένε βαρβαρότητα. Το ίδιο και την απλότητα — οι ιησουίτες οι χυ-

δαίοι. Μας έχουν κάνει να φοβόμαστε την αλήθεια. Κι όχι μόνο να τη φοβόμαστε αλλά και να τη βρίζουμε...».

Και μη το πάμε στην πείνα. «Η πείνα δεν έχει μάτια».

Θυμήθηκα κάποια χωριά μας στα βουνά αλλά και στους άγονους κάμπους. Αυτούς που ζουν μοναχοί και παντέρημοι. Τους απλούς και τους ταπεινούς της έρημης γης· της παρατημένης απ' όλους. Αυτούς τους τελευταίους παραξηγημένους Έλληνες. «Οι χωριάτες... οι έτσι, οι αλλιώς... Όμως, αν περάσεις από το χωριό τους, αν λίγο τους ζήσεις, θα καταλάβεις ότι εσύ δεν είσαι ούτε από χωριό ούτε από πόλη...

Με τη Merita στο Dajti

Κατεβήκαμε στην αίθουσα διασκεδάσεων. Οι δικοί μας πολύ το χάρηκαν. «Κι ήρθατε μόνοι σας;» «Ναι και μόνοι μας και με φίλους από τα Τίρανα!...».

Πιάσαμε τραπέζι με άλλους δυο. Παραγγείλαμε κι εμείς ένα ποτό. Η ορχήστρα έπαιζε αλβανικούς σκοπούς. Η Merita, ντυμένη εν' απλό φορεματάκι βγήκε με το μικρόφωνο μπροστά από την ορχήστρα και περίμενε. Σε λίγο έδωσε το σύνθημα ν' αλλάξουν σκοπό. Κι άλλαξαν...

Ξεκίνησαν μ' ελληνικά, καλαματιανά. Σηκωθήκαμε σχεδόν όλοι. Οι Αλβανοί που χόρευαν τραβήχτηκαν στα τραπέζια τους. Ήταν καμιά δεκαριά όλοι τους. Εμείς τους καλέσαμε στο χορό μας. Ήρθαν σχεδόν όλοι· γίναμε ένα. Χορεύαμε χωρίς διάλειμμα. Η Merita ήταν συναρπαστική. Η φωνή της είχε κάτι το μαγικό – τραγουδάε ασταμάτητα. Από τα Καλαματιανά το γύρισε στα νησιώτικα, στα χασαποσέρβικα, στον τσάμικο, στους δικούς τους. Δεν έφευγε κανείς. Αν κάποιοι καθόνταντε για λίγο ξανασηκώνονταν μόνοι τους.

Φύγαμε γύρω στις 2· μεσάνυχτα. Κι όχι γιατί το θέλαμε. Αλλά έπρεπε. Η μέρα και αύριο έχει τα ίδια. Απ' το πρωί. Ξεναγήσεις, εκδρομή στην Κρούγια, περιηγήσεις στην πόλη κλπ.

Στην επιστροφή και λίγο πιο πέρα από το ξενοδοχείο, στη λεωφόρο με τα πλατειά πεζοδρόμια, δίπλα από τα πεύκα του πάρκου, σε δυο εσοχές, είδαμε τα βάθρα από τους ανδριάντες του Λένιν και του Στάλιν. Αυτά έμειναν από τη δυνατή μνήμη του μέχρι

χτες «καινούργιου κόσμου». Τίποτα. Ίσιωμα τα πάντα.

Μόνο μπροστά, εκατό μέτρα στη δώθε άκρη της πλατείας, φάτσα στο Εθνολογικό μουσείο, στο Πολιτιστικό κέντρο και στο ξενοδοχείο «Τίρανα», έστεκε αγέρωχος πάνω στο καλπάζων άτι του ο Γεώργιος Καστριώτης-Σκεντέρμπεης, ο τρομερός πολέμαρχος του 15ου αι. Ο μέγας εθνικός ήρωας της Αλβανίας..

Το βάθρο του μνημείου ήταν φτιαγμένο με καλοπελεκητούς ογκόλιθους που ξεπέρασαν τα 6 μέτρα ύψος· τόσο το υπολόγισα. Και 4-5 το άλογο με τον αθάνατο αναβάτη του· το μνημείο αυτό το σέβονται οι Αλβανοί όσο και τον εαυτό τους. Ο Σκεντέρμπεης είναι για τον καθένα ο ημίθεος πρόγονός του. Εκείνος που μέσα από πέντε αιώνες βαθιάς νύχτας υψώνεται ξανά στη συνείδησή τους σαν οδηγός της μοίρας τους. Στο μόνο που ελπίζουν. Αυτό το είδαμε στο μουσείο του κάστρου, στο Αργυρόκαστρο, στους Αγιο-Σαράντα, σε κάθε πόλη — παντού. Ακόμα και στους έρημους δρόμους.

Προχωράμε στην άκρη της πλατείας.

Δυο κοπέλλες με μια γροθιά πρόσαπο, το άλλο κρυμένο σ' ένα λινό φακιόλι, ντυμένες με κάτι σάτζαλα ρούχα και μ' «ελβιέλες» παπούτσια, μισοφαγωμένα, σκουπίζουν τους δρόμους και τα πεζοδρόμια, 2 μεσάνυχτα.

Η σκούπα τους από φούντες πεύκου. Ένα φτενό ξύλο το χέρι της σκούπας. Θέλω να δω το παράξενο. Περνώντας δίπλα πάτησα τη φούντα. Η κοπέλλα με κοίταξε με συμπάθεια. Δε χαμογέλασε. Η άλλη ούτε που έδωσε σημασία.

Αυτό με αυτές τις σκούπες το είχαμε δει και στους Σαράντα, όπως λένε και γράφουν στην Αλβανία τους Άγιους Σαράντα. Κι εκεί όπως κι εδώ στα Τίρανα οι δρόμοι κι οι πλατείες ήταν πεντακάθαροι.

Ότι είμαστε μπροστά 30-40 χρόνια δεν έπεται ότι πρέπει να ξεχνάμε τα προ του 50. Και δεν είναι ότι η βιτρίνα είναι το άπαν. Θέλω να πω για τις σκούπες μόνο. Όσο για το σκούπισμα ας τ' αφήσουμε για τη... μέρα — και μη το συζητάμε καθόλου.

Ακόμη στην πλατεία κάθονται μερικές παρέες Αλβανοί. Κάπνιζαν και κουβέντιαζαν. Έσμιγαν τη γνώμη τους εκεί που το 'φερε η τύχη τους. Και η πείνα-πείνα. Αύριο θα 'ρθει και χειμώνας — Θεέ και Κύριε ή και Αλλάχ - Αλλάχ. Αλλά όπου και να φωνάξουν...

Γυρίσαμε στο ξενοδοχείο στις 2 και. Κι ήταν πολύ νωρίς για όλους μας...

Στο Εθνικό μουσείο

Πρωί λοιπόν, στις 7, κι όλοι μας στην αίθουσα φαγητού. Παλιά λέγανε οι παλιοί για όποιον έτρωγε το πρωί: «Αυτόν τον βύζαιναν οι κουρούνες όλη τη νύχτα». Αλλά παλιά ήταν άλλο. Ζούσαν και με νερό. Ή με ψωμί κι αλάτι. Τώρα; Όλα τα 'χουμε τώρα κι όλα μας λείπουν. Εκεί φτάσαμε.

Στις 9 όλοι μαζί επισκεφτόμαστε το Εθνικό μουσείο. Δίπλα μας ήταν 50 μέτρα. Είναι αυτό που βλέπουμε από την TV όταν μας λεν κάτι το σχετικό με τα Τίρανα ή την πολιτική κατάσταση στην Αλβανία. Είναι ένα μέγαρο επιβλητικό με θαυμάσια αρχιτεκτονική, μέσα κι έξω. Ψηλά στην πρόσοψη, μια γιγάντια σύνθεση παρουσιάζει την ιστορική εξέλιξη του Αλβανικού λαού από την εποχή των Ιλλυριών.

Το μουσείο είχε εκθέματα διάφορα, από γλυπτά, ξυλόγλυπτα, πίνακες, λίθινα εργαλεία ή μπρούτζινα μέχρι βυζαντινές αγιογραφίες. Τα πάντα θαυμάσια τοποθετημένα σε ανάλογη αίθουσα και θέση.

Η υπεύθυνη του Μουσείου, αρχαιολόγος, μια πολύ γλυκιά υπαρξη, μας ξενάγησε σε όσους χώρους επισκεφτήκαμε, με αδερφική απλότητα κι ένα χαμόγελο που έφτανε ως τα χείλη της απ' όλες τις πατρίδες του ανθρώπου. Και πραγματικά αν είμαστε έτσι οι άνθρωποι θα περισσεύαν στον κόσμο πολλοί θεοί.

Αυτή η κοπέλλα είχε την έκφραση όλων των φυλών του αρχαιοελληνικού και νεοελληνικού κόσμου: Πελασγών, Ιλλυριών, Δαναών, Αχαιών, Ιώνων, Ελλήνων, Αλβανών, Αρβανιτών, Σκιπετάρων. Βεβαία στην πιο ευγενική τους έκφραση και απλότητα.

Φυγαμε νωρίς. Βιαζόμαστε. Είχαμε να πάμε και σ' έν' άλλο μουσείο: το εθνολογικό και λαογραφικό. Κοντά ήταν, αλλά έπρεπε να πάμε με το πούλμαν. Από κει είχαμε άλλο δρόμο. Θα πηγαίναμε στην Κρούγια. Στην πατρίδα του Σκεντέρμπεη. 35-40 χλμ. μακριά.

Έτσι μετά από λίγο είμαστε στο άλλο μουσείο, το εθνολογικό.

Ο εκεί υπεύθυνος, γνωστός και φίλος του Σπύρου, μας ξενάγησε σα φίλους κι εμάς από αίθουσα σε αίθουσα. Καθεμιά και κάτι δικό της: κάτι το πολύ όμορφο για τις μέρες μας ή για την παραδοσιακή του αξία. Ήταν να πεις και κάποια εκθέματα που έμοιαζαν με κάποια άλλα μιας άλλης αίθουσας. Διαφέρανε όμως στη

μόδα· περιοχής από περιοχή. Είτε ήταν αυτά υφαντά, είτε στο-
λές ανδρικές ή γυναικεία φορέματα, είτε σκεύη οικιακής χρή-
σης από τσουκάλια, χαλκώματα κουταλοπίρουνα, πινακωτές,
σκάφες, πινάκια κλπ., μέχρι κιλίμια, μπαντανίες, σαΐσματα,
λινά διάφορα, σεντούκια, μπασούλα κ.ά., είτε εργαλεία αγροτι-
κής απασχόλησης: αλέτρια, υνιά, αξίνες, φτυάρια, κόσες, τσε-
κούρια, φαλτσέτες κ.ά., είτε πολεμικά όπλα κλπ. Πολλά και άλ-
λα μπορούσε να μελετήσει κανείς, όχι μόνο από εικόνες και πα-
ραστάσεις διάφορες, αλλά κι από διάφορα κειμήλια ή εντοιχί-
σματα ή τέμπλα από παλιά αρχοντικά ή δημόσια κτίρια κι εκ-
κλησίες.

Είπα στο Σπύρο για τον Fatos Agari. Το είχαμε συζητήσει
από την πρώτη μέρα: «Αν μπορώ, στα Τίρανα, να δω τον ποιητή
και συγγραφέα Fatos Agari». «Πολύ εύκολο» μου είχε πει. «Ανα-
λαμβάνω εγώ...». Του το ξαναθύμησα στο μουσείο. «Να τηλεφω-
νήσουμε», του είπα στο Fatos Agari για το απόγευμα, τι λες...»;

Είπαν τι είπαν με το Διευθυντή του μουσείου κι αυτός πρόθυ-
μα πήρε τηλέφωνο στο σπίτι του — έλειπε στην Ένωση Συγγραφέ-
ων. Μίλησε όμως με τη γυναίκα του, της είπε για μένα, «ότι θέλω
να τον δω». Έκλεισαν ραντεβού για τις 6 στα «Τίρανα».

Εντάξει.

Φύγαμε από το μουσείο ιδιαίτερα ικανοποιημένοι. Δεν ξέρω
αν όλοι: αυτό είναι θέμα και κάποιας παιδείας. Αν δεν την έχεις;
Αν σε κρατάνε κι ακόμη έξω από τον κόσμο σου; Αν σε τραβάνε σε
άλλους χώρους, σε άλλα ενδιαφέροντα, πιο... σύγχρονα, όπως εί-
ναι το σεξ, η βία, η διαφθορά, το έγκλημα, τα ναρκωτικά; Η TV ξέ-
ρει απ' αυτά! Και στα... γνωρίζει με το 24ωρο.

Λέω για μας τα του καλού κόσμου· του ελεύθερου!..

Λοιπόν, μετά το μουσείο, έτοιμοι όλοι για την Κρούγια. Φεύ-
γουμε. Εκεί, πιο μπροστά μας, στο πεζοδρόμιο ενός δρόμου, έχει
λαϊκή αγορά. Πουλάνε το τίποτα. Δυο κιλά πιπεριές, λίγες μελι-
τζάνες, λίγα κολοκυθάκια, καμιά δεκαριά αγγουράκια, αλλού άλ-
λα διάφορα: πανιά, πετσέτες, ρούχα, κάτι παιχνιδάκια, όλα φτω-
χά, τιποτένια. Οι άνθρωποι έχουν γονατίσει δίπλα από την πρα-
μάτια τους κι όλοι καπνίζουν αρειμανίως. Το μόνο που τους έχει
απομείνει να χαίρονται και να ευχαριστιούνται.

Ταδιξεύουμε βορειοδυτικά.

ΚΡΟΥΓΙΑ: Η ΑΕΤΟΦΩΛΙΑ ΤΟΥ ΣΚΕΝΤΕΡΜΠΕΗ

Η Κρούγια απέχει από τα Τίρανα κάπου 40 χιλιόμετρα. Ο δρόμος δεν είναι για να τρέχουμε — αν και καλός και σε ίσωμα. Είναι στενός, επαρχιακός κι αυτό είναι όλο. Όμως καλύτερα. Γιατί ό,τι βλέπουμε κοντά ή μακρύτερα το βλέπουμε και το ζούμε σαν κάτι το γνώριμο. Κι είναι το άγνωστο ένας τόπος άλλος.

Στο βάθος κάποια βουνά, μούτρα. Εκεί, στα ριζά τους, είναι η Κρούγια ή Κρούγια. Όμως εδώ έχουμε αφήσει το ίσιωμα. Ανεβαίνουμε. Πίσω μας ένας κάμπος χωρίς ψυχή. Οι ελιές γύρω πεθαίνουν όρθιες. Χέρσα η γη, ακαλλιέργητη, παρατημένη. Κι ούτε μια ανάσα αέρα. Η φύση κοιμάται μελαγχολική· μοιάζει νεκρή.

Ανεβαίνουμε.

Ψηλά, μπροστά μας, η Κρούγια. Σκέπη της το απόγκρεμο βουνό. Φαίνεται ζωντανή πόλη. Τα σπίτια παλιά, παραδοσιακά, πουθενά ένα χάλασμα. Όλα στη θέση τους. Και το κάστρο εκεί, δεξιά, μοναχικό στην άκρη της πόλης, μοιάζει φρουρός του Σκεντέρμπεη· πετρωμένος εκεί από τα χρόνια του τρομερού εκείνου πολέμαρχου.

Δικό του «βασίλειο» η Κρούγια. Έπαλξη ελευθερίας. Κι ορμητήριο της αδάμαστης αλβανικής ψυχής που Αυτός της έδινε δύναμη και κουράγιο. Για 25 χρόνια στάθηκε βράχος ακλόνητος στις πείσμονες επιθέσεις των Τούρκων. Εδώ στην Κρούγια, ιδιαίτερα, έσπασαν τα μούτρα τους οι Τούρκοι πολλές φορές — εκατοντάδες χιλιάδες οι επιτιθέμενοι.

Κρούια: κορνίζα καρφωμένη στα πλάγια του βουνού. Τη βλέπεις την πόλη ίσια μπροστά σου απλάδα ζωγραφιστή· και τη χαιρεσαι. Αν θες την ανιχνεύεις σπίτι με σπίτι, όσο σε παίρνει. Έτσι αμφιθεατρική όπως είναι μοιάζει μ' ένα τεράστιο ανοιχτό θέατρο που στη θέση των θεατών έχουν στήσει μικρά και μεγάλα σπίτια—βουβοί θεατές εκείνου που έφυγε κι εκείνου που έρχεται...

Μπαίνουμε ήδη στην πόλη· τη διασχίζουμε, φτάνουμε κάτω από το κάστρο. Εκεί κατεβαίνουμε. Και επόμενο: πρώτη επίσκεψη στο κάστρο.

Ανεβαίνουμε το πλακόστρωτο. Φτάνουμε στην είσοδο. Περνάμε τη βαθειά καμάρα με τις διάφορες κρύπτες ή χώρους που αποθήκευαν όπλα ή τρόφιμα· και βγαίνοντας στο εσωτερικό γυρίζουμε προς τη μόνη ντάπια δεξιά φάτσα της πόλης. Αλλά κι όλου του κάμπου μέχρι τα Τίρανα· ή πέρα κι εκείθε όσο που κόβει το μάτι.

Την Κρούια την έχεις τώρα μπροστά σου. Κάτου από τα μάτια σου. Της μιλάς στη γλώσσα σου: «Μικρή πολιτεία του ανθρώπου είσαι ένα όνειρο ζωντανής μνήμης. Το χτες εδώ είναι και σήμερα. Μπορεί να μην είναι κι έτσι. Αλλά τα γκρέμια βράχια σου, τα σπίτια σου, τούτο εδώ το κάστρο σου κι ο Γεώργιος Καστριώτης-Σκεντέρμπεης, μας μιλούν βαθιά μέσα μας για την ψυχή του τόπου...».

Δεξιά μέσα στο φράξιο, υπάρχουν χαλάσματα και θεμέλια σπιτιών ή άλλων κτιρίων που η τότε χρήση τους ορίζεται από ειδική πλάκα. Μαθαίνουμε ακόμη ότι όλα αυτά τα ερείπια του κάστρου αποτελούν μαρτυρία της καταστροφής του από το Ρεσίτ πασά το 1832.

Το «γιατί» δεν το ψάχνουμε. Μας αρκούν δυο λόγια μόνο από την ιστορία. Κι αυτό πολύ είναι. Γιατί πώς να το κάνουμε; Ο χρόνος δεν μοιράζεται στα όσα πρέπει να δεις και στα όσα πρέπει να μάθεις. Τρέχει πολύ. Και δεν τον φτάνουμε.

Βλέπουμε λοιπόν ό,τι βλέπουμε· αλλά και μαθαίνουμε ότι «το κάστρο της Κρούιας το κατείχε γύρω στα 1250 ο δεσπότης της Ηλείου Μιχαήλ Άγγελος Κομνηνός. Μετά πέρασε στα χέρια του Ιωάννη Βαστάτζη και στη συνέχεια στον Αλβανό άρχοντα Κάρολο Τόπια. Από τον Τόπια πέρασε στη δυναστεία των Καστριώτη».

Γόνος αυτής της δυναστείας ήταν ο Αλβανός πολέμαρχος Γεώργιος Καστριώτης-Σκεντέρμπεης. Τα βιογραφικά του είναι βιογραφικά των περισσότερων Αλβανών της εποχής του. Γι' αυτό

και μέχρι σήμερα είναι ένα ιστορικό πρόσωπο με ημιθεϊκή αξία και δύναμη. Πιστεύουν οι συμπατριώτες του Αλβανοί ότι υπάρχει παντού πλάι τους — πάντα οδηγητής της μοίρας τους. Και λέει:

Ο Σκεντέρμπεης πιστεύεται ότι γεννήθηκε το 1405. Ήταν ακόμα πολύ νέος, όταν πάρθηκε από το Σουλτάνο σαν όμηρος, μαζί με τους αδερφούς του. Ανατράφηκε στην αυλή του Σουλτάνου και εκεί φοίτησε σε στρατιωτική σχολή. Διακρίθηκε για την οξύνοιά του, τη δυναμικότητα και το στρατηγικό ταλέντο του. Απέκτησε φήμη και δόξα σε διάφορες μάχες στο πλευρό των Τούρκων. Ωστόσο, ποτέ δεν ξέχασε την πατρίδα και το λαό του. Το 1443 με την ήττα του τουρκικού στρατού από τις ουγγρικές δυνάμεις, άρπαξε την ευκαιρία και με λίγους πιστούς οπαδούς κατέλαβε την Κρούια. Στις 28 Νοεμβρίου 1443, το λάβαρο των Καστριώτηδων, κόκκινο μ' ένα μαύρο δικέφαλο αετό στη μέση, που αργότερα έγινε η επίσημη σημαία της Αλβανίας, υψώθηκε στο κάστρο της Κρούιας.

Το πιο επείγον πρόβλημα για το Σκεντέρμπεη και τη χώρα ολόκληρη, ήταν να συνενώσει τις δυνάμεις και να τις ετοιμάσει για ν' αντιμετωπίσουν τη μανία των Τούρκων, που γρήγορα θα ξεσπούσε πάνω τους. Αυτός ήταν ο σκοπός του Συνεδρίου της Λετς που έγινε στις 2 Μαρτίου 1444. Τρεις μήνες αργότερα, ο τουρκικός στρατός βρισκόταν έξω από την Αλβανία. Η πρώτη μάχη έγινε στην πεδιάδα του Τορβιόλλι· η τουρκική δύναμη αποτελούνταν από 25.000 άντρες, ενώ ο Σκεντέρμπεης είχε μόνο 10.000 πολεμιστές. Οι Αλβανοί νίκησαν και το γεγονός αυτό ενίσχυσε την ενότητα στη χώρα και δημιούργησε κλίμα εμπιστοσύνης ανάμεσα στο λαό. Δυο ακόμα τουρκικές επιχειρήσεις αναχαιτίστηκαν το 1445 και 1446.

Ενώ οι δυνάμεις του «Αλβανικού Συνδέσμου» ήταν απασχολημένες στην άμυνα κατά των Οθωμανών, η Δημοκρατία του Αγ. Μάρκου μηχανορραφούσε πίσω από την πλάτη τους. Οι Βενετοί φοβούνταν ότι η αύξηση της δύναμης της θέσης του Σκεντέρμπεη θα αποτελούσε κίνδυνο για τις αποικίες τους στην ακτή της Αδριατικής. Αυτή υπήρξε η αιτία του πολέμου που άνοιξε ανάμεσα στη Βενετία και τις δυνάμεις του Σκεντέρμπεη και που συνεχίστηκε και κατά το 1447 και 1448. Και αυτά, ενώ στην αρχή ο Σκεντέρμπεης ξεκίνησε ως σύμμαχος των Βενετών.

Στο μεταξύ ένας ογκώδης οθωμανικός στρατός 100.000 αντρών, υπό την αρχηγία του ίδιου του Μουράτ Β' ξεκίνησε για την Αλβανία την άνοιξη του 1448. Η κατάσταση γινόταν πολύ επικίνδυνη για τους Αλβανούς, που σε λίγο θα βρίσκονταν «μεταξύ δύο πυρών». Με ταχύτητα αστραπής, ο Σκεντέρμπεης ανέλαβε μια δυναμική επιχείρηση στην περιοχή της Σκόδρας και κατατρόπωσε τις βενετικές δυνάμεις, στις 23 Ιουλίου. Μετά από μια σειρά μαχών, ο Μουράτ δεν πέτυχε τίποτα και επέστρεψε στην πρωτεύουσά του για να προετοιμαστεί να αντιμετωπίσει την ανανεωμένη επίθεση του Ουννιάδη της Ουγγαρίας. Οι Τούρκοι κατέβαλαν τις ουγγρικές δυνάμεις, τον Οκτώβριο του 1448. Με νέο στρατό από 100.000 περίπου άντρες, ο Μουράτ γύρισε στην Αλβανία. Ο Σκεντέρμπεης μπορούσε να κινητοποιήσει μόνο 18.000 πολεμιστές. Μετά από πεισματώδη μάχη, ο οθωμανικός στρατός το Μάιο άρχισε να πολιορκεί το κάστρο της Κρόια, που το υπεράσπιζε μικρή φρουρά Αλβανών. Ο Σκεντέρμπεης με το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεών του, έμεινε έξω από την πολιορκία και ενεργούσε αιφνιδιαστικές επιθέσεις κατά των εισβολέων. Μάταια προσπάθησαν οι Τούρκοι να πάρουν το κάστρο της Κρόια όλο το καλοκαίρι· αφού έχασαν το ένα πέμπτο των δυνάμεών τους, αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν.

Συγχρόνως με τις στρατιωτικές του δραστηριότητες, ο Σκε-

Βουνά - αετοφωλιές της βόρειας Αλβανίας.

ντέρμπεης ανέπτυξε μια πολύ ευφυή διπλωματική δράση με σκοπό να δημιουργήσει συμμαχίες, με εκείνες τις ξένες δυνάμεις, κυρίως στην Ιταλία, που ενδιαφέρονταν για τη νίκη του. Δημιουργήθηκαν καλές σχέσεις, κυρίως με το βασίλειο της Νάπολης, ανταγωνίστριας της Δημοκρατίας του Αγ. Μάρκου. Εξάλλου, ο Σκεντέρμπεης χρειαζόταν να καταβάλει την αντίσταση μερικών τοπικών φεουδαρχών που φοβούνταν την αύξηση της δύναμής του και ήθελαν να την εμποδίσουν. Κατόρθωσε να τους αντιμετωπίσει και να σχηματίσει ένα συγκεντρωτικό Αλβανικό Κράτος.

Προς το τέλος της άνοιξης του 1457, ο σουλτάνος Μωάμεθ Β' έστειλε στην Αλβανία τούρκικο στρατό από 80.000 άντρες, που μπήκαν στη χώρα σκορπώντας τον τρόμο. Ο Σκεντέρμπεης έπρεπε να καταφύγει σε μια πολύ έξυπνη τακτική. Μετά από λίγες, ασημαντες μάχες, άφησε στον εχθρό την εντύπωση ότι ηττήθηκε και όταν αυτός, ανύποπτος, γιόρταζε τη «νίκη» του, εξαπέλυσε αιφνιδιαστική επίθεση, καταστρέφοντας ολοκληρωτικά τις δυνάμεις του. Μετά από μερικές ακόμη αποτυχημένες εκστρατείες, ο Μωάμεθ Β' πρότεινε ανακωχή τριών χρόνων. Ο Σκεντέρμπεης δέχτηκε, με σκοπό να κερδίσει χρόνο ώστε να σταθεροποιήσει την οικονομία της χώρας, που δε βρισκόταν σε καλή κατάσταση εξαιτίας των συνεχών πολέμων, και να ανασυντάξει τις δυνάμεις του. Το 1461 έσπευσε να βοηθήσει το σύμμαχό του βασιλιά της Νάπολης, που βρισκόταν σε κρίσιμη κατάσταση.

Το 1462 ο Σουλτάνος έσπασε τους όρους της ανακωχής. Ο Σκεντέρμπεης επέστρεψε βιαστικά και συνέτριψε τρεις νέες τουρκικές εκστρατείες. Το 1463 ο Σουλτάνος αναγκάστηκε να ζητήσει ειρήνη διάρκειας 10 χρόνων και ο Σκεντέρμπεης δέχτηκε. Στο τέλος όμως του 1463 ο πόλεμος άρχισε ξανά. Οι οθωμανικές εκστρατείες αποκρούονταν η μια μετά την άλλη. Τον Ιούνιο του 1466 ο ίδιος ο σουλτάνος Μωάμεθ Β' ήρθε στην Α. επικεφαλής στρατού από 150.000 άντρες. Η Κρόια πολιορκήθηκε ξανά. Ο Σκεντέρμπεης ελπίζοντας σε βοήθεια από τη Βενετία, Νάπολη και Ρώμη, πήγε ο ίδιος στην Ιταλία, χωρίς όμως να πετύχει τίποτα. Παρ' όλα αυτά, μετά από πεισματώδεις μάχες κάτω από τα τείχη της Κρόιας, οι Αλβανοί ανάγκασαν τους Τούρκους να εγκαταλείψουν το πεδίο της μάχης τον Απρίλιο του 1467. Αλλά τον Ιούλιο ο Σουλτάνος με το στρατό του φάνηκε και πάλι. Είχε όμως μεγάλες απώλειες και τρεις βδομάδες αργότερα, έλυσε την πολιορκία και έφυγε από την Α.

Παρά τις νίκες αυτές, η κατάσταση στην Α. είχε γίνει πολύ επικίνδυνη. Υπήρχε έλλειψη όπλων και τροφίμων, και ανεπάρκεια αντρών. Ο Σκεντέρμπεης σκέφτηκε να ανανεώσει τον «Αλβανικό Σύνδεσμο». Κάλεσε τους Αλβανούς πρίγκιπες στη Λετζ τον Ιανουάριο 1468, αλλά αρρώστησε βαριά και πέθανε στις 17 Ιανουαρίου 1468, στη Λετζ. Ο θάνατός του υπήρξε μεγάλη απώλεια για την Α., που για 25 χρόνια είχε καταφέρει να αποκρούσει τα κύματα των Οθωμανών εισβολέων.

Ο 25χρονος πόλεμος των Αλβανών υπό το Σκεντέρμπεη, αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για τις επόμενες γενιές. Ο ηγέτης του αγώνα αυτού, ο Σκεντέρμπεης έγινε το σύμβολο της αντίστασης του αλβανικού λαού (Εγκυκλ. «Υδρία»).

Πράγματι, όλοι οι Αλβανοί συγγραφείς, ποιητές και πεζογράφοι, έχουν εμπνευστεί έργα τους από το ψυχικό πεγαλείο του αθάνατου ήρωά τους. Αξίζει ν' αναφέρω εδώ δύο στίχους από το ποίημα «Λευτεριά» του Αλβανού ποιητή Ντορ Μιέντα (1866-1937) που υποδηλώνουν την πίστη του Αλβανού στο οδηγητικό άστρο του Σκεντέρμπεη. Λέει:

Ο ίσκιος του Σκεντέρμπεη
πετώντας πάνω από τα καλύβια μας, με μια κανούρια πνοή
δίνει κουράγιο στη χώρα ολάκερη

Το μουσείο μπροστά μας μοιάζει με ιδιόμορφο πύργο. Ίσως έτσι και να 'ταν στα βασικότερα σημεία του πριν του δώσουν την αίγλη που παρουσιάζει. Γιατί εξωτερικά τουλάχιστο σ' εντυπωσιάζει τόσο που θέλεις οπωσδήποτε να το επισκεφτείς. Εξάλλου αυτό μας μένει από το κάστρο· ότι άλλο το «ανιχνεύσαμε» από την έπαλξη της μεγάλης ντάπιας.

Ανεβαίνουμε τη φαρδιά εξωτερική σκάλα θαυμάζοντας την καλοπελεκητή άσπρη πέτρα των σκαλοπατιών. Η αρχιτεκτονική του προαύλιου χώρου είναι υποβλητική. Δένει θαυμάσια με το περιβάλλον και την ιστορία του κάστρου.

Στην είσοδο μας υποδέχεται πρώτος οικοδεσπότης ο γιος της Κρόιας. Ο θρύλος-αητός της Αλβανίας· περήφανος θεϊκός – ο Σκεντέρμπεης.

Η μορφή του έχει το κάλλος και τη γλυκύτητα του Ερμή. Πα-

Το Θρακικό κάστρο της Κρούιας
και το Μουσείο Σκεντέρμπεη

Ο ίσκιος του Σκεντέρμπεη
πετώντας πάνω από τα καλύβια μας
με μια καινούρια πνοή
δίνει κουράγιο στη χώρα ολάκερη

Τη Λευτεριά δεν την έφερα εγώ
μα εδώ τη βρήκα, ανάμεσά σας»

Σκεντέρμπεη

ρότι σε υπερφυσικό μέγεθος είναι κι ένα δικό σου εθνικό σύμβολο. Έτσι τον βλέπεις κι εδώ όπως και στα Τίρανα. Όπως στο Αργυρόκαστρο. Αλλά και στο Δυρράχιο.

Μπαίνουμε στην αίθουσα με την αποτυπωμένη ιστορία της Κρούγιας και του Σκεντέρμπεη. Από την άμυνα και τις επιθέσεις του φοβερού τουρκομάχου εδώ, γύρω από το κάστρο, αλλά και σε άλλα πεδία μάχης. Αυτά όλα τα βλέπει κανείς σε τεράστιες ζωγραφικές παραστάσεις στους τοίχους αλλά και σε ειδικούς πίνακες ζωγραφικής.

Παντού χαίρεσαι την ευγενική έκφραση των χρωμάτων. Το θαυμάσιο δέσιμο του θεματικού στοιχείου. Παντού όμως μια μήχη: Άνθρωποι, άλογα, σπαθιά, ντουφέκια, νεκροί, τραυματίες, άλογα πεσμένα, νεκρά, κι η μάχη σε έξαλλη στιγμή.

Κοιτάζω μια τεράστια πολεμική παράσταση. Πιάσε μια ολόκληρη πλευρά κάπου 8Χ4. Είναι με το Σκεντέρμπεη και τους τούρκους του Ζαμπέλ πασά, ίσως.

Ρωτάω το Σπύρο: «Ποιος είναι ο ζωγράφος;»

Ο Σπύρος ρωτάει τον υπεύθυνο του Μουσείου.

Αυτός, ένα παλιγκάρι ψηλό με καλή διάθεση και χιούμορ, μας δείχνει, χαμογελώντας, στον πίνακα, τον ίδιο το ζωγράφο όπως ο ίδιος απαθανάτισε τον εαυτό του.

– Αυτός είναι ο ζωγράφος (μας είπε τ' όνομά του αλλά δεν το συγκράτησα). Ίδιος είναι. Έκανε τον εαυτό του να του κόβει ο τούρκος (απέναντί του) το κεφάλι, χωρίς ν' αντιστέκεται, επειδή τον γέλιαν και δεν του 'δωσαν ούτε τα μισά από τη συμφωνία που 'χαν κάνει για τον πίνακα. Έβαλε εκεί να του κόβουν το κεφάλι για να τους.... εκδικηθεί.

Γελάσαμε· ήταν και για γέλια.

Αλλά το πράγμα είχε και μια άλλη πλευρά. Του «έτσι θέλουμε...». Αυτά στον ισόγειο όροφο. Και δεν ήταν τα μόνα.

Στον επάνω όροφο είχαμε άλλα να δούμε: Επιπλα παλιά, οικιακά σκεύη, εικόνες, πίνακες, βιβλία παλιά· όλα σε πολύ καλή κατάσταση περιποιημένα. Το μουσείο θα πεις είναι κι αυτό ιστορικό και λαογραφικό, αλλά με κειμήλια της εποχής του Σκεντέρμπεη. Γι' αυτό και το μουσείο είναι αφιερωμένο σ' Αυτόν, στον Γεώργιο Καστριώτη-Σκεντέρμπεη στο θρυλικό αετό της Κρούγιας. Και της Αλβανίας.

Με τον Αλβανό ποιητή FATOS ARAPI

Φεύγουμε από το κάστρο με πολύ καλές εντυπώσεις. Κατεβαίνουμε στην πόλη. Περνάμε από το παζάρι με τα χαμηλοτάβανα μαγαζιά. Έχουν την παλιά, ανατολίτικη γραμμή που συναντάει κανείς και στην Πόλη ή και σε άλλες τούρκικες πολιτείες.

Ό,τι πουλάνε είναι τα περισσότερα είδη παραδοσιακής τέχνης. Έργα καλά, αξίας. Μόνο ότι η αξία τους είναι χαμηλή. Δεν υπολογίζουν μεροκάματα και κόπους. Έτσι έχουν μάθει. Να ζουν για να καλύπτουν τις πρώτες ανάγκες. Κι όσο γίνεται.

Έτσι το είδαμε. Γιατί ό,τι ψωνίσαμε το πήραμε «τζάμπα». Πού στην Ευρώπη; Δεν είναι να βάλεις το χέρι στην τσέπη για τίποτα. Κι όχι για τη διαφορά δραχμής και ξένου νομίσματος μόνο.

Το πούλμαν μας περιμένει μπροστά. «Αντίο Κρόια...». Είναι μεσημέρι. Ο καιρός δροσερός. Και φεύγουμε.

Επιστρέφουμε στα Τίρανα. Οι βελιές, ο κάμπος, πίσω τα βουνά, τα κοφτά βράχια, η Κρόια, το κάστρο της Κρόιας κι ο Σκεντέρμπεης· που από κει εξουσιάζει όλη την Αλβανία απ' άκρη σ' άκρη.

Κατεβαίνουμε τις στροφές και σωπαίνουμε.

Πάλι κάτι τραγουδια δικά μας, ελαφρολαϊκά, λένε για «ιστορίες» αγάπης και νταλκάδες αχβαλικούς. Το κλίμα όμως εδώ είναι άλλο. Δε σηκώνει ερωτικά παράπονα και κλάψες. Όμως το αεράκι της Κρόιας τα διώχνει κατά το νότο, μακριά· πίσω από τα σύνορα. Πού θα μας πάνε; Θα τα ξαναβρούμε στο δρόμο της επιστροφής· που όσο να 'ναι θα τα θέλουμε!..

Έχουμε πιάσει τον κάμπο. Αλλά πού κάμπος; Πουθενά χλωρακιά. Τίποτα. Τα πάντα παρατημένα. Αύριο θα μοιράσουν τη γη στους αγρότες. Μέχρι τότε, όσο κι αν παρακαλεί ο Αλία κι η κυβέρνηση «να δουλέψουν τη γη· έρχεται και χειμώνας, θα πεινάσουμε», κανείς δε δουλεύει· λευκή απεργία. «Τσιμέντο να γίνει κι η γη κι όλη η Αλβανία. 45 χρόνια δούλευαν για τους καιροσκόπους. Και τους επιτήδειους...».

Άλλο δεν είναι.

Οι Αλβανοί είναι πατριώτες. Αλλά κι αυτοί ξέρουν ότι η «πατρίδα» είναι για όλους. Ότι δεν είναι χωράφι των καιροσκόπων. Ούτε και των πατριδοκάπηλων. Αυτοί είναι εκείνοι που την έφεραν σ' αυτό το χάλι.

Ποιός να στο πει; Το βλέπεις και μόνος σου. Το καταλαβαίνεις. Κι αν θέλεις το πας και μακρύτερα. Μέχρι τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, τη Σοβιετική Ένωση κι όχι μόνο.

Είμαστε έξω από τα Τίρανα.

Κι εδώ τα πολυβολεία πυκνά· σε κάθε στροφή σε κάθε αυλή. Το μέγα λάθος του Χότζα. Ένας λαός και δούλευε 30-40 χρόνια για το τίποτα. Άλλο τα έργα μακριάς πνοής: Σιδηρόδρομοι, γέφυρες, οδικοί άξονες, πολιτιστικά κέντρα, κέντρα υγείας κλπ.

Κι απ' αυτά όλα έλειπε το ένα, το πρώτο: η ελευθερία.

Βλέπεις πολλά στην Αλβανία. Αλλά τα πάντα είναι μουντά, δεν έχουν ζωή, δεν έχουν έκφραση. Πουθενά ένα χαρούμενο κάτι. Τοπία, πολιτείες, άνθρωποι, τα πάντα σκιθρωπάζουν. Και βέβαια δεν ήταν έτσι. Και δε θα 'ναι έτσι όταν αλλάξει κι εδώ η ζωή. Όταν οι άνθρωποι δεθούν καλά με τον τόπο τους. Τώρα είναι ακόμη ξένοι μέσα στον τόπο τους — έτσι το νιώθουν. Και δε χρειάζεται να στο πει κανείς. Το καταλαβαίνεις και μόνος σου.

Φτάνουμε στο ξενοδοχείο γύρω στη μιάμιση. Μετά το φαγητό έχουμε όλη τη μέρα δική μας. Κι η νύχτα, ως τα μεσάνυχτα, δική μας· αν θέλαμε να διασκεδάσουμε «ελληνοαλβανικά» όπως χτες βράδι.

Εντάξει.

Τα Τίρανα είναι μια άλλη πόλη. Νέα, δυναμική με καλά κτίρια, με μια πλατεία τεράστια, αλώνι του ήλιου, με δρόμους φαρδείς, με αλλέες, με μνημεία ηρώων κ.ά.

Το μνημείο πεσόντων το βλέπουμε από μακριά. Είναι επιβλητικό. Είναι ένα μνημείο ημίθεων. Όπως και της κάθε πόλης για τους ήρωες νεκρούς της. Στην Αλβανία οι νεκροί του πολέμου είναι μεταξύ των ζώντων οι μάρτυρες Άγιοι του λαού.

Με βόλτες γύρω, κοντά στο κέντρο της πόλης, πέρασε η ώρα.

Στις 6 περίμενα στη ρεσεψιόν τον άγνωστο φίλο ποιητή Fatos Agari. Έναν από τους κορυφαίους Αλβανούς ποιητές και πεζογράφους. Τον είχα γνωρίσει μεσ' από το ποίημά του για τον πατέ-

ρα, που το 'χα δημοσιεύσει μαζί με τα βιογραφικά του στην «Τριφ. Εστία». Μου 'χε μιλήσει γι' αυτόν, όπως αργότερα και γι' άλλους Αλβανούς ποιητές και πεζογράφους, ο Ηπειρώτης φίλος ιστορικός, μεταφραστής και συγγραφέας Γιάννης Μπενέκος.

Και τότε οι Αλβανοί ήταν για μένα οι καλύτεροι γείτονες. Και οι καλύτεροι φίλοι. Άσχετα αν εμείς - όχι ο λαός βέβαια - τους κρατάγαμε για πολλά χρόνια σε εμπόλεμη αμάχη.

Λάθος μέγα· έτσι το 'βλεπα. Εγώ όμως δεν ήμουν τίποτα: «ούτε ο τελευταίος τροχός της άμαξας». Όταν αργότερα δέχτηκα με τη συνεργασία του αξέχαστου Γιάννη Μπενέκου να κάνω ένα αφιέρωμα της «Τ.Ε.» σε 10 Αλβανούς ποιητές, με τη φωτογραφία τους, τα βιογραφικά τους κι ένα ή δύο αντιπροσωπευτικά τους ποιήματα («Τ.Ε.» τευχ. 47, σ. 447-460) «ξεσηκώθηκαν» εναντίον μου κάποιοι θερμοκέφαλοι· και δεν ήξεραν τι έλεγαν — αν και ορισμένοι ήταν αρβανίτικης καταγωγής. Όχι ο παπούλης τους μόνο ή οι παλαιότεροι πρόγονοί τους, αλλά κι οι πατεράδες τους ακόμη μίλαγαν αρβανίτικα. Στην Τριφυλία έχουμε πολλά τέτοια χωριά. Αλλά και οι πολιτείες μας έχουν εποίκιστεί τώρα σε μεγάλο ποσοστό από χωρικούς Αρβανίτες της γύρω περιοχής — Έλληνες βέβαια 100%. Αλλά κράταγαν κι αυτοί από τους «εμπόλεμους».

Το παράδειγμα σαν περίπτωση ασυμβίβαστη με το πνεύμα του τόπου μας, με το πνεύμα του Ελληνισμού.

Πέρασαν 11 χρόνια από τότε.

Το αφιέρωμα της «Τ.Ε.» στους 10 Αλβανούς ποιητές το θεωρώ μια σημαντική επιτυχία μου για τους παραξηγημένους Αλβανούς φίλους μας. Και είναι φίλοι μας αν το θέλουμε. Αν θέλουμε όμως να 'ναι εχθροί μας θα συμφωνήσουν οπωσδήποτε με τη γνώμη μας: να μας θεωρούν κι αυτοί εχθρούς τους. Αν το πάμε εκεί το λάθος μας θα 'ναι μέγα.

Αυτά για ν' απαντήσω σε κάποιες προκλήσεις μας του 1990.

Το Fatos Agari τον γνώρισα αμέσως μόλις πέρασε την είσοδο του ξενοδοχείου. Πηγαίνοντας στη διεύθυνση της ρεσεψιόν πήγα κι εγώ. Ρωτώντας για μένα του είπαν χαμογελώντας πως είμαι ο δίπλα του. Χαιρετηθήκαμε. Του είπα ότι ξέρω λίγα Ιταλικά. Αυτός τα ήξερε καλύτερα. Αλλά φώναξα και το Σπύρο. Δεν είχαμε πρόβλημα συνεννόησης. Αλλά εκείνο που κατάλαβα και στην

Αλβανία είναι ότι οι Έλληνες μπορούν να συνεννοούνται μ' οποιονδήποτε· ακόμα και στην κόλαση... Όμως δεν ήταν το ίδιο με το Fatos Agari. Η γλώσσα των ποιητών είναι κοινή και απλή αλλά γι' αυτό και πολύ δύσκολη· άλλοι θα μου πουν ότι δεν είναι έτσι. Ε, καλά.

Με το Fatos Agari, το Σπύρο, τη Βασιλική, τη Δήμητρα, τη Φωφώ, καθήσαμε να τα πούμε δίπλα στο «καφέ μπαρ». Ήταν πραγματικά μια μεγάλη στιγμή για μένα. Έτσι το ένιωθα αν κι ο Φατός ήταν ένας άνθρωπος που νόμιζες πως τον είχες φίλο από τα παιδικά σου. Ήταν απλός, ευγενικός, φιλόξενος, ήταν ο φίλος, ο αδερφός, που τον ξαναβρήκαμε, που μας ξαναβρήκε, μετά από μια ζωή χωρισμού.

Του έδωσα τα τεύχη της «Τ.Ε.» με την αναφορά στον ίδιο και στους άλλους δέκα φίλους του ποιητές. Του είπα για τον κοινό φίλο μας το Γιάννη Μπενέκο, ότι πέθανε. Λυπήθηκε πολύ. Με διπλορώτησε: Si, Beneco morto; Si, amico, Fatos: Beneco morto.

Πέντε κουβέντες στα Ιταλικά είναι κι από κατι. Η Φωφώ με το φίλο μας μιλούσαν στα Γαλλικά. Μέσω του Σπύρου μάθαμε ότι μιλούσε ακόμη Βουλγαρικά και Ρωσικά.

Είπαμε διάφορα. Αλλά τίποτα γύρω από την πολιτική, την κοινωνική ή οικονομική κατάσταση. Αυτή τη βλέπαμε στα μάτια των παιδιών, στο μαραγμένο πρόσωπο των γυναικών και στα σφιγμένα χείλια των αντρών.

«Ένας κόρφος ο ουρανός της Αλβανίας», μας λέει ο φίλος μας. Και μ' αυτό θέλει να πει ότι η Αλβανία θέλει να ζήσει μέσα στον κόρφο της γης και τ' ουρανού της όπως μια καλή φαμελιά μέσα στο σπίτι της. Είπαμε πολλά – διάφορα.

Ήρθε η ώρα να χωρίσουμε. Του 'δωσα δώρο το στυλό μου. Μου το ανταπόδωσε με το δικό του. Και μου 'δωσε ακόμα ένα βιβλίο του με ποιήματα μεταφρασμένα στα ελληνικά από τον ποιητή της ελληνικής μειονότητας Θωμά Στέριο. Θα το διαβάσω το βράδυ ή αύριο το πρωί· ή αύριο στο δρόμο.

Βγήκαμε μαζί μέχρι έξω και χωρίσαμε σαν καλά αδέρφια. Στο διάστημα της κουβέντας μας είχαμε ανακαλύψει ότι από το χτες μέχρι το αύριο δεν αλλάζει τίποτα στον κόσμο για τους ποιητές. Μέσα τους κυλάει το αίμα του ίδιου θεού· όπως κι αν τον λένε.

Αντίο Fatos Agari.

Αντίο Αλβανία των ποιητών σου.

Άλλη μια νύχτα στο Dejti

Στις 10 το βράδυ είχαμε τελειώσει με το βραδινό. Οι κουρασμένοι θα πήγαιναν για ύπνο. Μια ομάδα θα γλένταε, είπαν, στην αίθουσα διασκεδάσεων του ξενοδοχείου μας με δημοτικά ελληνικά.

Εγώ με το Μήτσο και το Βασίλη από τα Φιλιατρά, είχαμε συμφωνήσει να πάμε ξανά στο Dejti για ν' απολαύσουμε τη γλυκιά φωνή της Merita σε τραγούδια δικά τους Αλβανικά. Τα δικά μας θα τα ξαναβρίσκαμε στον τόπο μας, είπαμε.

Στις 11 και μισή εμείς οι τρεις πάμε στο Dejti. Η Merita τραγουδάει συνέχεια με μικρές μόνο διακοπές. Είναι συναρπαστική. Μ' ένα ποτό και νιώθουμε σα να φουμάραμε για πρώτη φορά χασίσι από φούντα.

Θέλαμε τα τραγούδια της. Μια κασέτα. Είχε ξεχάσει.

Φύγαμε γύρω στις 3. Η φωνή της Merita μας συντρόφεψε και στον ύπνο.

Πρωινές σκέψεις

Η νύχτα τέσσερις ώρες. Ξυπνήσαμε στις 7. Είχαμε χορτάσει τον ύπνο. Κάτω στην πλατεία βιάδιζαν γρήγορα κάποιοι εργάτες. Σταύρωναν την πλατεία σειρές άνθρωποι που χάνονταν στους δώθε ή κείθε δρόμους. Είναι η ανάγκη θα πεις ή κι η συνήθεια ή και το χρέος προς την πατρίδα. Όπως το παίρνει κανείς. Εξάλλου άλλο οι χίλιοι κι άλλο οι χιλιάδες.

Την πλατεία Σκεντέρμπεη, όπως τη λένε, τη χαίρεσαι αλλιώςτικα από ψηλά. Όχι όμως και τους ανθρώπους. Αυτούς τους βλέπεις όπως και τα μυρμήγκια που πάνε κι έρχονται στους μυρμηγκόδρομους με μόνη έννοια τους την επιβίωση στο δύσκολο καιρό. Εσύ ή τα πατάς ή όχι εκείνα συνεχίζουν το σκοπό τους.

Έτσι κι οι Αλβανοί εδώ· έτσι τους βλέπεις από ψηλά. Αν τους λυπάσαι ή όχι είναι θέμα του χαρακτήρα σου. Τα μυρμήγκια άλλοι, όχι μόνο δεν τα πατάνε, αλλά τους ρίχνουν και ψιχουλάκια στο δρόμο τους ή και σταράκι για να μη ψάχνουν πέρα στ' αγκάθια του χερσότοπου.

Όμως αν φέρεις τον εαυτό σου στη θέση τους, αν θυμηθείς την πείνα στην κατοχή ή σου 'χουν μιλήσει για κείνη την εποχή, αν ξέ-

ρεις για τους προγόνους σου πριν τα μισά του αιώνα μας, αν φέρεις στη θέση τους πολλούς λαούς του τρίτου κόσμου, αν πεις ότι είσαι άνθρωπος με ανθρωπιά, τότε θα λυπηθείς για τον εαυτό σου κι όχι γι' αυτό που βλέπεις με τους ανθρώπους από ψιλιά· κι όχι με τους Αλβανούς στα Τίρανα ή σ' άλλη πόλη· ή οπουδήποτε.

Από μας μόνο ο Βασίλης κι η Δήμητρα δεν είχαν την... κοιλίτσα τους. Κι από τους Αλβανούς όλοι. Γυναίκες, άντρες, παιδιά, όλοι στεγνοί. Αλλά σβέλτοι, έξυπνοι, διερωτηματικοί για τους ξένους. Αλλά και για τη μοίρα τους. Πού πάνε, πού πάει η ζωή, πού, πότε θα βρουν την τύχη τους να τους χαμογελάσει. Ο Θεός κι ο Αλλάχ έχουν εξοριστεί από τη χώρα. Τους έβγαλαν έξω από τα σύνορα το 1967. Να τους καλέσουν τώρα για να βάλουν κι αυτοί το χέρι τους δεν έχουν το θάρρος. Φοβούνται το πείσμα τους, την εκδικητικότητά τους. Ποιος ξέρει πώς θα το πάρουν;

Δεν ξέρω. Πρωί. Μιλάω με μένα. Μιλάω γι' αυτό που βλέπω. Και που νιώθω. Και που αισθάνομαι. Δεν πιστεύω στην προπαγάνδα, δεν πιστεύω στα ψέματα, δεν πιστεύω στην κρίση των ανιστόρητων. Αν «εθνικό είναι ό,τι είναι αληθινό» πιστεύω ότι οι Αλβανοί είναι ένας λαός αδελφός για τους Έλληνες, όχι απ' τον καιρό που έφυγαν προς το νότο, όσοι απ' αυτούς, αλλ' απ' την εποχή των αρχαίων Ιλλυριών. Αν πιστέψουμε ότι δεν είναι έτσι θα πρέπει το ίδιο να πιστέψουμε και για μας. Αλλά τότε θα καταλήγαμε στη θεωρία του Fallmeayer κι ορισμένων σύγχρονων Γάλλων ιστορικών...

Έτσι είναι όπως τα λέω. Αλλά δεν είναι έτσι για τους δικούς μας ησούιτες. Άλλα σου λένε κι άλλα σου «τσαμπουνάνε» γι' αυτό το λαό, που αν ήταν λαός της Ραχίλ, θα τον κλαίγαμε όπως κι οι Εβραίοι τους δικούς τους χαμένους άδικα. Είναι Αλβανοί αυτοί βλέπεις· είναι ένας λαός συγγενής μας. Και γι' αυτό είναι κι εχθρός μας. Ή έτσι το θέλουν να τους βλέπουμε...

Αν ήμουν Αρβανίτης, θα 'θελα ίσως να μην ακούω γι' Αλβανούς. Να μη τους ξέρω καθόλου· έστω κι αν μίλαγαν κι οι παππούδες μου κι οι γονείς μου μέχρι χτες αρβανίτικα. Είναι «ο φόβος που φυλάει τα έρημα», είναι η διαβολή, είναι η διαστρέβλωση της αλήθειας, είναι το βόλεμα· δεν ξέρω. Διάβαζα σε αρβανίτικο περιοδικό ότι οι χειρότεροι εχθροί των Ελλήνων Αρβανιτών είναι οι Έλληνες Αρβανίτες. Το πιστεύω. Αλλά το «γιατί» δεν το ψάχνω.

ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ FATOS ARAPI

Έχουμε ώρα για το πρωινό.

Μόλις ήρθε κι η Δήμητρα. Είναι η κόρη μου· τελειόφοιτη της οδοντιατρικής (Αυτό για τα επόμενα...). Κοιμάται πάντα με τη Βάσω, τη συνομήλική της· έχουν τατιάξει. Αλλά δεν είναι μόνο αυτό. Δυο εμείς δε θα 'πρεπε να ζητήσουμε τρίκλινο — τελοσπάντων.

Η Δήμητρα διαβάσει πολύ. Της αρέσει από μικρούλα να διαβάσει Έλληνες και ξένους λογοτέχνες. Ε, «το μήλο έπεσε κοντά στη ρίζα...». Κάτι που το χαίρομαι κρυφά.

– Θα σας διαβάσω τους λέω 2-3 ποιήματα του φίλου μας, του Fatos Arapi. Έχουμε μισή ώρα ακόμη. Ευκαιρία να τον γνωρίσουμε και μέσα από το έργο του... Κι εσείς βέβαια... Είναι θαυμάσιος ποιητής.

Δεν είχαν αντίρρηση.

Άνοιξα το βιβλίο του που το τιτλοφορεί: «Έκοψα το πράσινο κλωνάρι» και διάβασα σε μετάφραση, όπως είπα, του βορειοηπειρώτη Έλληνα ποιητή Θωμά Στέριου τα παρακάτω ποιήματα:

Έχετε γεια

Έχετε γεια!

Παίρνω μαζί μου

ηλιοβασιλέματα που καίγονται σε ειρηνικά απόβραδα
σιλουέτες κυπαρισσιών σε σκούρο φόντο ελαιώνων

και τους μεγάλους, τους βαριούς ίσκιους της Τσίκας
που λικνίζονται μέσα στο Ιόνιο.

Έχετε γεια!

Όπου κι αν πάω

Είμαι ένα κομμάτι τοπίο της χώρας μου.

Η ποίηση του Fatos Agari δε χρειάζεται «διεισδυτική» ανάλυση. Μιλάει μόνη της στην ψυχή του ανθρώπου. Είναι γοητευτική· πολύ ανθρώπινη, δένεται με το κάθε τι που χωράει μέσα στον τόπο του και στην εποχή του. Ο στίχος του έχει τη χάρη του μεστού λόγου, του λόγου που συναρπάζει. Και που ευφραίνει τον αναγνώστη με τη βαθιά φιλοσοφική του απλότητα.

Ο μεταφραστής του πρέπει να είναι πολύ καλός και σαν ποιητής. Σε όλα τα ποιήματα της συλλογής του Αλβανού αυτού ποιητή, βλέπω ότι κρατάει το μέτρο του πρωτότυπου. Ο ίδιος λέει στο εισαγωγικό του σημείωμα: «Κάθε λέξη στην ποίησή του μοιάζει με ταιριασμένο πετράδι μωσαϊκού και φτάνει μια άσχημη τοποθέτηση, για να χαλάσει ακέραιο το μωσαϊκό». Κι έτσι είναι. Θα το δούμε και σ' άλλα του ποιήματα.

Λέει ο Σεφέρης: «Όπου και να ταξιδέψω η Ελλάδα με πληγώνει». Τι σύμπτωση; «Όπου και να πάω είμαι ένα κομμάτι της χώρας μου», λέει ο Fatos Agari.

Εδώ συναντιούνται δυο άγνωστοι ποιητές. Μιλούν για τον τόπο τους με την ίδια αγάπη. Και την ίδια λαχτάρα. Είναι και ο F.A. ένας μεγάλος ποιητής. Τον ήξερα από το Μπενέκο. Τώρα το διαπιστώνω κι από πολλά άλλα.

Τα ποιήματα λοιπόν του Fatos Agari διαβάζονται καλά. Απαγγέρονται. Κι εγώ, ξέρω να διαβάζω ποίηση. Ο ποιητής αυτός μου αρέσει γιατί μιλάει με αδερφική κατανόηση στον άνθρωπο της εποχής του. Κι όταν ακόμα αναφέρεται σε προσωπικά του βιώματα ή αναμνήσεις βλέπει στη θέση του και τον καθένα από δίπλα του. Λατρεύει την Αλβανία, είναι «ένα κομμάτι τοπίο της χώρας του», είναι ένας πνευματικός οδηγός του καιρού του.

Σ' αυτό κατέληξα μετά και απ' τα πιο κάτω ποιήματα που διάβασα χωρίς επιλογή· ανάλογα με τη σελίδα που έπεφτε το άνοιγμα του βιβλίου.

Μια χούφτα χώμα πάνω στον τάφο

Μια χούφτα χώμα πάνω στον τάφο
Όλοι ρίχνουν μια χούφτα χώμα,
μα εγώ θα ρίξω δυο κομμάτια ουρανό,
δυο-τρια τραγούδια
και σπίθες απ' τη λίμνη
όταν ξεσπάει το κύμα στη ρίζα στην ελιά.
Αυτά ποθούσε ο πατέρας μου ο φτωχός,
ο πατέρας μου με τη χρυσή καρδιά.

Θυμάμαι το απόφθεγμα του Πυθαγόρα για τους γονείς. Λέει:
«Θεούς μεν δαιμόνων προτιμάν, ήρωας δ' ανθρώπων, ανθρώπων
δε μάλιστα τους γονέας». Ο Fatos Agari μιλάει για τους γονείς του
σα να 'ταν οι καλύτεροι φίλοι του· οι δικοί του άνθρωποι, οι δά-
σκαλοι της ζωής του, αυτοί που του 'δειξαν το δρόμο που θ' ακο-
λουθήσει και μετά απ' αυτούς. Έτσι τους θυμάται. Κι έτσι τους
ζει και μετά το θάνατό τους.

Θυμάμαι εν' άλλο ποίημά του «για τον πατέρα»· θα 'λεγα ένα
μικρό αριστούργημα. Θυμάμαι, όταν μαζί με τα βιογραφικά του
μου το 'δωσε (Μάης 1981) για την «Τριφ. Εστία» ο φίλος Γιάννης
Μπενέκος, ο θαυμάσιος εκείνος λογοτέχνης και άνθρωπος, που
πέθανε στις 19-11-90. Η μεταφράση ήταν δική του — περισσότερο
κι από πολύ καλή. Ήταν ένα ποίημα που με συγκλόνισε.

Αυτό το ποίημα λοιπόν ήταν αιτία που ήθελα να γνωρίσω από
κοντά το σπουδαίο αυτό ποιητή της Αλβανίας — θα το ξανακοι-
τάξω στην Αθήνα.

Τους διαβάζω το ποίημά του:

Στον τάφο της μάνας

Τι γρήγορα μεγαλώσαν τα λουλούδια
πάνω στης μάνας μου τον τάφο!
Ακόμα δε φλεβάρισε
μα τα μανουσάκια, οι μαργαρίτες
γέμισαν τον τόπο...

Μα είναι η μάνα μου
σαν μικρός ήλιος
εκεί
κάτω...

Διαβάζω αργά, σιγαλόφωνα, έτσι πάει. Είναι ανάλογα με το θέμα πως θα διαβάσεις ένα ποίημα. Αλλά κι ένα πεζό. Εμείς, εκεί κάτω, έχουμε συνηθίσει μόνο να κρίνουμε. Και, χωρίς να διαβάζουμε. Μας αρκεί ότι διαβάζουμε τον... Τύπο στο σπίτι ή στα... περιπτερά. Αλλά κι από την τηλεόραση κάτι... διαβάζουμε! Οπωσδήποτε ζούμε την εποχή μας στο δικό μας αιώνα.

Και λέει για τον αιώνα μας ο F.A. Διαβάζω:

Τούτος ο αιώνας μου

... Τούτος ο Προμηθέας αιώνας μου
που των επαναστάσεων την άγια φωτιά,
σαν σε γενιές φτωχικές
ανάβει στις καρδιές όλου του κόσμου.

... Τούτος ο πελώριος τάφος της σκληριάς
με στάχτη από τα δικά της οστά,
τους Μάηδες λυπαίνει, της ζωής
σε κάθε ρίζα λευτεριά, ριχνοντας 'πο μια χούφτα.

... Τούτος ο αμούραστος γεωργός της ιστορίας,
που τόσο ιδροκοπάει,
και σαν πατέρα με πολλά παιδιά,
έναν-έναν λαούς και ηπείρους ξυπνάει.

... Τούτος ο αιώνας μου, ο τυραγνισμένος,
βλέπει τις καπνοδόχους των κρεματορρίων
καθώς καπνίζουν πάνω στο κορμί του.
Και μ' όλο το βάρος των δραμάτων του
πάνω στον ίδιο τον ΧΧ αιώνα πέφτει,
τον συντρίβει.

Τούτος ο αιώνας-Προμηθέας των λαών,
στα σιδερένια του σαγόνια, κάθε μέρα,
μασάει και λιώνει κόκκαλα θεών και βωμών.

... Τούτος ο αιώνας μας, ο ανθρώπινος αιώνας,
που τόσο ιδροκοπάει,

σαν πατέρας με πολλά παιδιά,
έναν-έναν λαούς και ηπειρούς ξυπνάει.

Τούτο το ποίημα μου θύμισε κάτι άλλο. Γυρίζω στην τρίτη σελίδα με την αφιέρωση. Γράφει: «Με την αγάπη που ανταμώνονται το Ιόνιο με την Αδριατική».

Το Ιόνιο του θυμίζει τα παιδικά του χρόνια. Αυτά τα χρόνια τα απεικονίζει με εκφραστική ζωντάνια σε πολλά ποιήματά του. Το αντίκρουσμα του Ιονίου με την Αδριατική σημαίνει το ίδιο και το αυτό. Μια θάλασσα που δεν τη χωρίζει κανένα σύνορο. Έτσι θα 'πρεπε και με τις χώρες μας. Τίποτα δεν έπρεπε να τις χωρίζει. Αυτό εννοεί ο ποιητής. Και το εννοεί σωστά.

Κοντά σ' αυτό μου σημειώνει, σε ξέχωρο χαρτί.

«Εμείς τα δυστυχισμένα τέκνα της μούσας είμαστε τα πιο τραγικά ετούτου το ανεμόγνωμου ΧΧ αιώνα. Και πάλι όμως ο άνθρωπος φτιάχνει το τραγούδι του ητραγική ανθρώπινη ψυχή συνεχίζει να ζει...».

Τούτος ο Προμηθέας αιώνας μας, πόσος τι!...

Το χέρι πέφτει στη σελίδα 41. Τίποτα «Ο Σκεντέριμπεης». Διαβάζω:

Ο Σκεντέριμπεης

«Τη λευτεριά δεν την έφτιαξα εγώ,
μα τ'όλο τη βρήκα, ανάμεσα σας».

Σκεντέριμπεης

Στης φωτιάς τα θράκια, στου ψωμιού τη μπουκιά,
στον ουκινό των ματιών, στο τραγούδι των χειλιών
ήταν η λευτεριά.

Τρακιμισμένες θάλασσες, ζητούνε τα κύματα
κι ουκάνια πλάτια, ελεύθερα, ζητούν τα πουλιά.
Στα μπεντένια των κάστρων, στους τάφους των μαρτύρων
σ' ένα χόρτο με ρίζα στην πέτρα βαθιά -
ήταν η λευτεριά.

Τον ήλιο μπορεί να τον κρύψουν τα τούρκικα βέλη,
μα ο ήλιος παραμένει πάντα εκεί.

Στου σπαθιού την κόψη, στο υνί και στ' αλέτρι,
στον κόρφο της μάνας, που βυζαίνει το παιδί-

ήταν η λευτεριά.

Στη φουρτούνα ο αετός πλάι στον ήλιο πετά.

Σε μια ανθρώπινη λέξη και σ' ένα σπυρί σιτάρι-

ήταν η λευτεριά.

Δε λέω τίποτα

Σκέφτομαι την Κρούια. Το κάστρο της Κρούιας. Τις μάγες γύρω
από το κάστρο. Το Σκεντέρμπεη του μουσείου. Κοιτάζω έξω από
το παράθυρο, στην πλατεία, το γιγαντόσωμο καβαλάρη με την πο-
λεμική αμφίεση, είναι ο Σκεντέρμπεης, είναι ο εθνικός ήρωας της
Αλβανίας, ψυχή και έκφραση του Αλβανικού έθνους από τότε που
υπάρχει εκεί.

Σε πάρα πολλές σκληρές μάγες με τους Τούρκους έφερε τη ση-
μαία της νίκης μέχρι τα πέρατα του τότε χριστιανικού κόσμου. Αν
κι ο ίδιος είχε βίαια εξισλαμώσει όπως και εκατοντάδες χιλιάδες
άλλοι Αλβανοί. Όμως οι Αλβανοί είναι ανεξίθρησκοι. Πάνω απ'
όλα είναι Αλβανοί. Είναι ένας κόσμος που πολύ μας μοιάζει —
που πολύ του μιλάμε. Αν το ξέραμε!..

Δε μας αφήνουν αυτό λέω.

Ε, ακόμα ένα ποίημα λέω και φεύγουμε. Έχουμε καιρό. Και
το χέρι μου πέφτει στη σελίδα 78. Το ποίημα αναφέρεται:

Στο Χορτιάτη

Μη μου μιλάτε για τον Χορτιάτη.
Τον γνώρισα πριν τον αντικρύσω,
ξέρω καλά το θάνατό του.

Στα πονεμένα μάτια του
έχω διαβάσει των λαών τις μοίρες.
Τις διάβασα πάλι και πάλι
ώσπου τον έμαθα απ' έξω
τον κώδικα - τον τόσο γνωστό,

τον κώδικα των δραμάτων των λαών.

Γεμίστε το ποτήρι μου ρετσίνα.

Τούτο το απόβραδο,
εδώ στ' ακροθαλάσσι,
έχω βρούσει αλβανικά το χάρο του Χορτιάτη.
Κι ο χάρος με κατάλαβε.

Μη μου μιλάτε για τον Χορτιάτη,
τον ξέρω,
χρόνια πριν τον έχω ιδεί.
Έχει το λυπημένο πρόσωπο,
το πονεμένο πρόσωπο, τ' αθώο
της δική μας Μπορόβας.

Είναι παδάκια και τα δυο,
βάλτε στα χέρια τους κανά παιχνίδι
λχ. τη ζωή.

«Ο Χορτιάτης - χωριό στη Θεσσαλονίκη όπου οι Γερμανοί έκαμαν σφαγές» — επεξηγεί για τους Αλβανικούς αναγνώστες στο τέλος του ποιήματος ο ίδιος ο ποιητής. Άλλα η επεξήγηση γίνεται εδώ και για μας τους Έλληνες. Ποιος θυμάται ή ποιος γνωρίζει από τους μη Μακεδόνες Έλληνες τι είναι ο Χορτιάτης και τι έγινε εκεί από τους Γερμανούς στις 2.9.1944.

Αλλά δεν είν' αυτό. Ο ποιητής δεν γράφει ιστορία. Η αναφορά του στο Χορτιάτη μέσ' απ' τον ποιητικό του λόγο γίνεται με αδελφικό ποιητικό πνεύμα της Αλβανικής Μπόροβας και του Χορτιάτη. «Είναι παιδάκια και τα δυο», (λέει) / βάλτε στα χέρια τους κανά παιχνίδι / λ.χ. τη ζωή».

Δεν ξέρω ποιοι Έλληνες ποιητές έσκυψαν με την ίδια συγκίνηση πάνω από το δράμα του Χορτιάτη ή και μιας Μπόροβας. «Και ποιοι έχουν διαβάσει των λαών τις μοίρες / πάλι και πάλι / ώσπου έμαθιν απίξω / τον κώδικα των δραμάτων των λαών».

Ο λόγος των ποιητών πρέπει να μιλάει στην ψυχή των ανθρώπων. Πρέπει να γίνεται γέφυρα του καλού. Πρέπει να ενώνει τους λαούς. Ν' ανοίγει τους ορίζοντες του κόσμου στην αγάπη, στην ει-

ρήνη, στην πρόοδο. Ή και ν' απαθανατίζει τα ενάντια για να προβληματίζει τον κόσμο σε σχέση με το καλό και το κακό. Το αύριο πρέπει να 'ναι ανθρωπινότερο από το χτες. Κι αυτό, σε μεγάλο βαθμό, εξαρτάται από το λόγο των ποιητών — όταν οι ποιητές βέβαια φιλοσοφούν τη ζωή, όταν ο λόγος τους γίνεται τρόπος ζωής για τους άλλους.

Οι Αλβανοί ποιητές είναι πολύ ανθρωπίνοι. Μιλούν τη γλώσσα του λαού τους, τη γλώσσα που ομορφαίνει τη ζωή, που κάνει τον άνθρωπο να χαίρεται τη μοίρα του, που τον κάνει πιο δίκαιο, πιο σοφό, πιο άνθρωπο. Που τον κάνει ειρηνιστή αλλά και επαναστάτη. Κι αυτό είναι οι Αλβανοί. Άλλο η φτώχεια τους. Αυτό είναι τώρα· δεν ήταν. Ή ήταν σε μικρότερο βαθμό. Και ναι: «Η φτώχεια κάστρα πολεμά τζαι χώρες παραδίνει», όπως λέει μια παροιμία Κυπριακή. Τα αποδώ και πέρα θα περυσισουν στο χώρο του παράλογου· μιας δαιμονικής ποίησης που καταστρέφει κι αυτό το λόγο της ποίησης. Τι θα πεις λ.χ. γι' αυτούς που πεινάνε, γι' αυτούς που πεθαίνουν από στέννη, γι' αυτούς που γδυτοί, ξυπόλυτοι, πεινασμένοι σκοτώνονται σε πολέμους ή καίγονται ζωντανοί στα καταφύγια. Τι θα πεις για τους χορτασμένους, γι' αυτούς που πεθαίνουν από ευμάρια κι από αρρώστιες καλοζωϊας. Γι' αυτούς που δεν πιστεύουν σε Αλβανούς και πεινασμένους;

Η διαφορά αυτή υπάρχει και στην ποίηση. Οι χορτασμένοι λαοί γράφουν μεν ποίηση αλλά με... ψηλά νοήματα! Δεν πιάνονται! Ή να τους «πιάσεις» πρέπει να γίνεις ξεφτέρι, απτός. Αν έχεις τη δύναμη, καλά!...

Λοιπόν και η Αλβανία είναι Ευρώπη. Τι σημασία αν πέρασε το 1946 σε άλλο στρατόπεδο. Είτε για καλύτερα. Της βγήκε στραβά. Φταίνε οι Αλβανοί;

Είπα ότι γνώρισα εδώ, χτες βράδι, τον Αλβανό ποιητή Fatos Agari. Ειλικρινά δεν τον ξεχώρισα απ' τον καλύτερο Έλληνα φίλο μου. Πίστεψα ότι είμαστε μαζί στο δημοτικό, στο γυμνάσιο, ότι γεννηθήκαμε στην ίδια γειτονιά. Ότι μεγαλώσαμε σαν αδέρφια. Κι ότι είχαμε χαθεί από τότε όπως τόσοι κι άλλοι παλιοί καλοί φίλοι. Ξαναβρεθήκαμε. Κι η χαρά μας ήταν μεγάλη.

Μπροστά μας όλος ο κόσμος ήταν ένας· χωρίς σύνορα. Κι εμείς δυο αδέρφια του κόσμου τούτου. «Μικρός ο ουρανός της Αλβανίας» μου 'χε πει. «Ένας κόρφος αγάπης για τα παιδιά του».

Η Αλβανία για τους ποιητές της είναι ένας ιερός τόπος. Μια πολυλατρεμένη πατρίδα· το κέντρο της γης. Τα πάντα γύρω τους έχουν ψυχή. Τα βουνά, οι κάμποι, η θάλασσα, το φως, το σκοτάδι.

Ας το ξαναπώ: Το Σεπτέμβρη του 1982 είχα φιλοξενήσει στην «Τριφ. Εστία» 10 Αλβανούς ποιητές. Η παρουσίαση κι η μετάφραση ήταν και τότε του αξέχαστου φίλου ιστορικού και λογοτέχνη Γιάννη Μπενέκου. Εγώ είχα γράψει το εισαγωγικό σημείωμα για το αφιέρωμα της «Τ.Ε.» στη «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΛΒΑΝΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ» κι ένα δεύτερο σημείωμα για τις διαπιστώσεις από την Αλβανία της Χαρούλας Αλεξίου, που την είχε επισκεφτεί το καλοκαίρι του '82, με όσους την πλαισίωσαν στην καλλιτεχνική της τουρνέ. Αφορμή γι' αυτό από ένα χρονογράφημα του Λευτέρη Παπαδόπουλου.

Οι ποιητές που είχα γνωρίσει μέσω της «Τ.Ε.» ήταν οι: Ντιτερό Αγκόλι, Ισμαήλ Κανταρέ, Αλεξ Τσιάτσι, Αντρέα Βάρφη, Τζουλιάννα Γεωργιάτση, Κότσι Πετρίτη, Αντέμ Υστρέφι, Σπύρου Δέδε, Μάρκου Γκουρακούκι και Μουζαφέρ Τζατζίου (με τη μελέτη του «Ο Πλούταρχος και οι βίοι παράλληλοι»).

Τέσσερα χρόνια μετά, γνώρισα μέσα από την «Ανθολογία Αλβανών ποιητών», του Λάμπρου Μάλαμα, και πάρα πολλούς άλλους Αλβανούς ποιητές, παλιότερους και νεότερους, που όλοι τους γενικά είναι αυτοί που προανάφερα: Γνήσια παιδιά μιας μικρής χώρας που την υμνούν όλοι τους με συγκινητική λατρεία.

Ο λόγος όμως για το Fatos Arapi.

Ένα ποίημα ακόμη κι αυτό απόσπασμα από 'να συνθετικό του ποίημα που φέρνει τον τίτλο «Ματωμένοι Συναγερμοί». Ο λόγος του πυρώνει τα σωθικά του αναγνώστη, όχι του Αλβανού μόνο, αλλά κι εκείνου που έσπειρε την ελπίδα του στα χερσοχώραφα της μικρής πατρίδας του.

Μεγάλο ποίημα. Κι η ώρα φεύγει.

Κοιτάω κάτω τον κόσμο· βαδίζουν ασύχνωτα, βαρετοί. Πάνε στη δουλειά τους όχι για το μεροκάματο αλλά από συνήθεια. Να μείνουν στο διαμέρισμά τους δεν τους κρατάει ούτε ώρα. Η γυναίκα σωπαίνει, φοβάται. Τα παιδιά τούς κοιτάνε στα μάτια, πεινάνε. Το σπίτι έχει βουλιάξει στην ανέχεια. Μαυρίλα μέρα μεσημέρι.

Δυο λόγια ακόμα λέω. Και διαβάζω

Ματωμένοι Συναγερομοί

Απόσπασμα

Πατρίδα μου,
που ξύπναγες κι άφεγγα σηκωνόσουν,
και γρήγορα στο πόδι ρούφαγες έναν καφέ
και τράβαγες ευθύς στο εργαστήρι,
όπου η μέρα ήτανε μαύρη
όπως κι η νύχτα σου.

Πατρίδα μου,
που απ' τα μεγάλα χέρια σου
την κοφτερή φαλτσέτα δεν παράτησες ποτέ
και μέρα-νύχτα
όπως τα τσαρούχια
τις ξεσχισμένες μέρες του τις μπαλώνες
με χοντρά μπαλώματα.

Πατρίδα μου,
που πάνω στα κατσαβραχα
ξερίζωνες τα βράχια,
για να κερδίσεις λίγη γη - μονάχα μια λουρίδα,
να μεγαλώσεις όλη τη φτωχή χαρά σου.

Εσύ,
που πήγαινες κι ερχόσουν
πίσω απ' τ' αλέτρι
και στων αγρών τις αυλακιές,
στων ημερών τις αυλακιές,
το καλαμπόκι έριχνες σπυρί-σπυρί
- φύτρα για τις μελλούμενές σου μοίρες -
όπου κανείς δεν ήξερε αν θα φυλλουργιάσουν.

Στο χωματένιο σου κονάκι,
στην ψάθα πάνω, που ξημέρωνες τις νύχτες,
έστρωσα την αγάπη μου...

Μα πάλι τα πλευρά σου, σου τα χτύπησε το χώμα,

κι ήταν σκληρό και πάλι στο κεφάλι
το ξύλινό σου μαξιλάρι.

Έι, χώρα,
ηλιόλουστη και δίχως φως,
άθεη και θρόνος των θεών.
Ζούσαμε στα ψηλά βουνά
όπου τον ουρανό μπορούσαμε ν' αγγίξομε,
μα, πάλι
σε τι γκρεμούς είχαμε πέσει.

Έι, χώρα,
όπου τα χρώματα όλα του Ιονίου,
τ' αρώματα όλα απ' τ' άνθη των πορτοκαλιών,
σ' ένα τσουκάλι φασουλάδας τα 'κλείνες.
Κι ένιωθες
μες στη δική σου φτώχεια, πλούσια,
μες στα δεσμά σου, ελεύθερη.

Έι, χώρα
που απ' τον πόνο,
μ' έκανες να τρελαθώ.

Μπορεί να είχα γεννηθεί
κάτω από ψηλούς ουρανοξύστες,
κάτω απ' τον πύργο του Έϊφελ, μπορεί.
Ίσως και κάτω απ' άλλους ουρανούς
μπορεί να είχα γεννηθεί.

Μα εγώ γεννήθηκα εδώ,
μες στα βουνά μου,
και τα βουνά βυθίστηκαν βαθιά
μες στην καρδιά μου.

Η πατρίδα μικρή: πέτρες και βράχια.
Την κοιτάς στο χάρτη,
με φύλλο μοιάζει.
Σάμπως τα βουνά της, λες, δεν τα τραντάζει

ο βοριάς κι η μπόρα
μα η ίδια η αύρα.

Πετσι και κόκαλα... η ψυχή στα δόντια.
Η δική μου πατρίδα,
λιγάκι βυζάντιο,
κάμποσο Τουρκία.

Με χείλη χοντρά
και κομμένες γραμμές στ' ανέκφραστο πρόσωπο,
ο Μπενίτο Μουσολίνι κοιτά την υδρόγειο
μόνο ένα σημάδι,
μικρό, τόσο δα,
και πάνω του το δάχτυλο ακουμπά.

Με το δάχτυλό του
την πατρίδα μου όλη σκεπάζει ο Μπενίτο
και σε μας σβήνει ο ήλιος
και μαυρίζει ο ουρανός.
Και μες στο σκοτάδι ύπουλα γλιστρούν
φάλαγγες φασιστών, φάλαγγες με κράνη,
φάλαγγες μουλάρια,
φάλαγγες με νόμους και εγκλήματα άγρια.

Και στο ξέβρασμα τους φεύγει ο βασιλιάς,
σαν ληστής το σκάει.
Μα ο κοσμάκης όλος
πού να πάει;

Των παιδιών τα μάτια είναι τρομαγμένα.
Βέλασμα γιδιών έρχεται απ' τη μάντρα.
Πέρα από τ' αμπέλια
νιώθεις μυρουδιά της κληματαριάς,
μυρουδιά ελιάς.

Κάτω απ' τις ελιές
οι σταυροί κι οι τάφοι.
Και μέσα στους τάφους μάνες, πατεράδες.

Πού να πάμε εμείς; Φορτωμένοι βάσανα
είμαστε βαριοί
όπως τούτη η γη.

Για μας είναι όμοια,
όπως η ζωή
έτσι και το χώμα.
Πάνω σε τούτη γη,
είμαστε βαριοί.

Μόλις γεννηθήκαμε, μαζί της γίναμε ένα.

Δεν είναι μόνο ο Fatos Agari που τραγουδάει με τέτοια αγάπη την πατρίδα του Αλβανία. Όλοι οι Αλβανοί ποιητές μιλούν για την πατρίδα τους με λαχτάρα και πόνο. Είναι πατριώτες σε βαθμό που δεν τον βρίσκεις σ' άλλους ποιητές εύκολα. Και δεν είναι ότι αυτό που γράφουν το γράφουν για τον κύκλο τους ή για τον εαυτό τους. Ή, και για κάποιους με άτσαλα μούσια.

Αυτά, τα ενδιάμεσα, πέρασαν από τη σκέψη μου σαν ξεκομμένες εικόνες από τη φύση, τον άνθρωπο, τη ζωή. Η Αλβανία για τους ποιητές της είναι μια μεγάλη πατρίδα. Το ίδιο και για το λαό της.

Οι νεόπλουτοι λαοί είναι ασπόνδυλοι. Ας μη μιλάμε για την κρίση τους - δεν έχουν κρίση. Τέτοιοι λαοί είναι οπωσδήποτε αλαζόνες. Κι ασυνεννόητοι. Δεν πιστεύουν σε τίποτα. Πατρίδα τους και θεοί τους έχουν το τίποτα. Ζουν μεταμορφωμένοι όπως οι σύντροφοι του Οδυσσέα στο χοιροστάσιο της Κίρκης. Οι Αλβανοί είναι μόνο Αλβανοί. Για την πατρίδα τους είναι όλοι τους ένα.

Όμως δεν «πήγαινε άλλο». Έτοιμες κι οι βαλίτσες κι οι τσάντες και τα... τσαντούλια. Αλλά και οι εικόνες έσβησαν στη στιγμή όλες. Και πάμε. Κατεβαίνουμε για πρωινό.

Σε μισή ώρα έχουμε τελειώσει. Το πούλμαν μας περιμένει απ' έξω, μαζί και δεκάδες παιδάκια για ένα λεφτό ή μια τσίκλα.

Πάλι και κάποιες μάνες με τα παιδάκια τους. Το βλέπεις, πεινάνε. Ένα κατοστάρικο ή δυο τσίκλες, ή ένα μπισκότο, είναι μέγα δώρο.

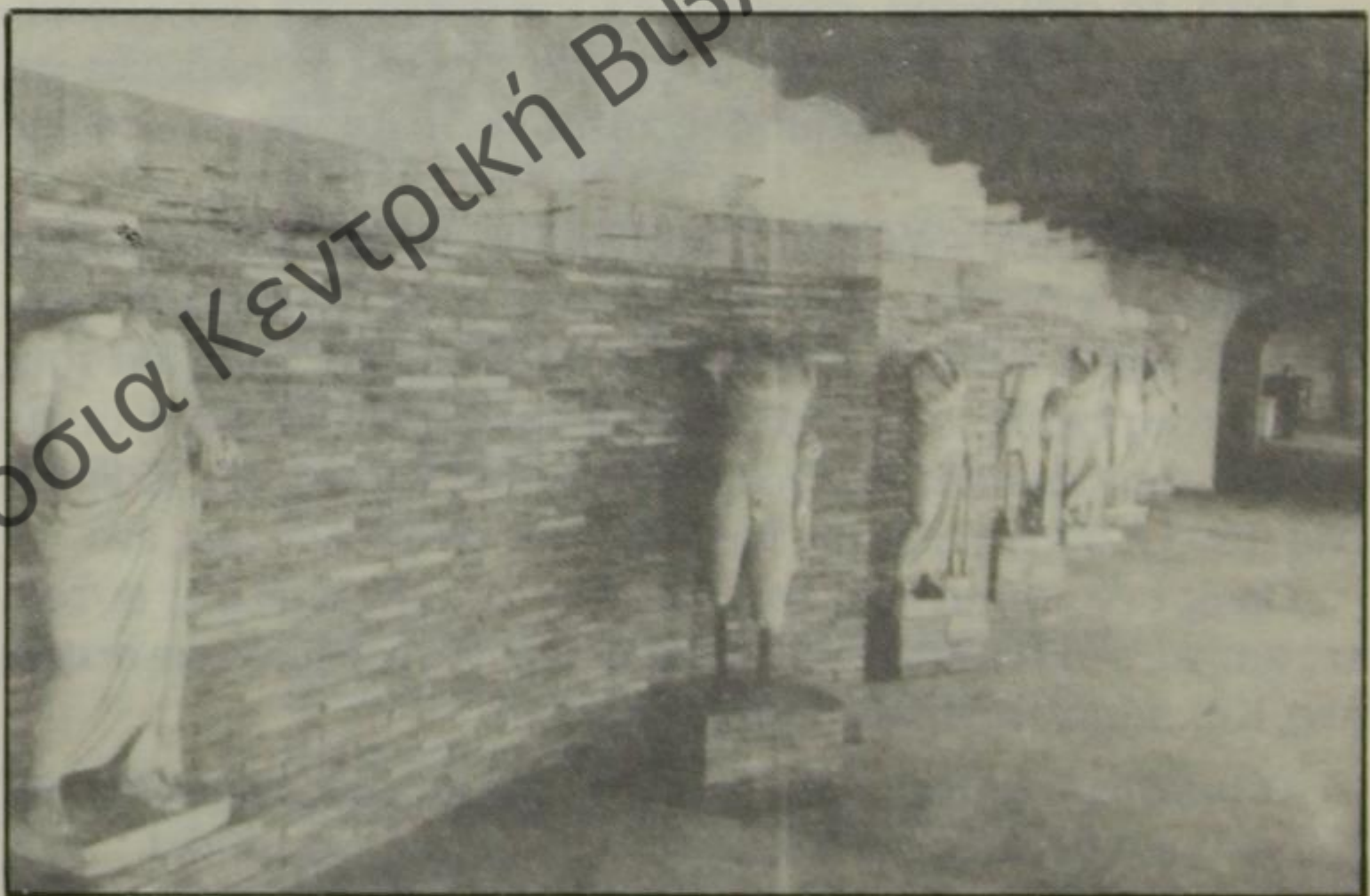
Με βάφτισαν Χριστιανό. Όμως μόνο σαν όνομα είμαι χριστιανός. Ένα κατοστάρικο μου στοιχίζει. Λυπάμαι τα παιδάκια για να λέω πως έχω καρδιά. Αν δεν είμαι εγώ κι είσαι εσύ το ίδιο είναι. «Οι Αλβανοί δεν είναι άνθρωποι», είχε πει ένας γιατρός συμπατριώτης μου, για τους Αλβανούς ποιητές.

Τι θα 'λεγε αν έβλεπε αυτά τα παιδάκια, τα μισογδυτούλια; Θα πεις, ένας ήταν αυτός κι ένας ο εαυτός του, δύο. Λόγια χαμένα. Λόγια που περιγράφουν αυτόν που τα εκστομίζει - δεν «πιάνουν...»

Ποιός... λογικός θ' αποτολμούσε να πει κάτι τέτοιο...;

Λοιπόν, υπάρχουν και οι τύποι - αυτό θέλω να πω που δεν μπορείς να τους παίρνεις τοις μετρητοίς...

Πεινάνε οι Αλβανοί, τώρα. Το βλέπεις στα μάτια των παιδιών, σε κάποιες θηλάζουσες μάνες, όμως και στην περηφάνεια των λιπόσαρκων αντρών. Κανείς, πουθενά, δε μας πλησίασε για καλό ή κακό. Μας έβλεπαν σαν έναν κόσμο χορτασμένο που δεν πιστεύει στο νηστικό.

«Οι μπέπδες του Φιέρι καίγαν σε καμίνια τ' αγάλματα της Απολλωνίας, φτιάχνοντας ασβέστη για τα σεράγια τους». - Δεν έφτανε: Το Γενάρη του '91 έκλεψαν από το Μουσείο της Απολλωνίας δέκα κεφάλια από ισάριθμες προτομές.

ANTIO TIPANA

Φεύγουμε.

Το πούλμαν ξεκίνησε σιγά. Ώρα 8 και 30'. Παίρνουμε στροφή γύρω από την πλατεία. Ο Σκεντέρμπεης καθάλα στο περήφανο άτι του καλπάζει αγέρωχος πάνω σε δώδεκα σειρές πέτρινες μνήμες προς τους αιώνες που έρχονται μετά την τουρκοκρατία.

Αριστερά μας το τζαμί.

Κι αριστερά πίσω το πνευματικό κέντρο κι η όπερα. Ακόμη, αριστερότερα, πίσω, το ξενοδοχείο «Τίρανα» και το Εθνικό μουσείο. Ο Εμβέρ Χότζα λείπει από τη θέση του. Η πλατεία άδειασε από την υπερφυσική παρουσία του.

Στροίβουμε δεξιά.

Η λεωφόρος που παίρνουμε είναι αφιερωμένη στους μάρτυρες-ηρώες του λαού. Λεωφόρος πολύ φαρδιά με άλση και πευκώνες δεξιά κι αριστερά. Εδώ και τα Υπουργεία Στρατιωτικών, Οικονομίας, Βιομηχανίας κλπ.

Αριστερά μας το ξενοδοχείο Dajti. Εδώ δυο όμορφα βράδια, διασκεδάσαμε από τις 11 μέχρι τις 3 με τη γλυκιά φωνή και τα τραγούδια της Merita Halili. Ήταν δυο βραδιές από κείνες που ενώνουν αδερφικά όλο τον κόσμο: άσπρους, μαύρους, κίτρινους, ερυθρόδερμους. Εκείνο το βράδυ, με τους Αλβανούς «πελάτες» του κέντρου, είχαμε βρει τον άνθρωπο, φίλο και αδερφό· που δεν ξεχώριζε εμάς από κείνους και κείνους από εμάς.

Λίγα μέτρα μπροστά και να μια πολύ μοντέρνα πυραμίδα. Μοιάζει απ' έξω με τις πυραμίδες του Λούβρου. Ίσως από κει και

η έμπνευση. Οπωςδήποτε είναι ένα έργο τέχνης άσχετα αν δε δένει καθόλου με τα γύρω κτίσματα. Ή με τους δρόμους και τις αλλέες.

Αλλά κι εκείνες του Λούβρου το ίδιο δε δένουν με το περιβάλλον τους. Όπως εξάλλου και το Πομπιντού. Όμως και οι δυο περιπτώσεις εξυπηρετούν χιλιάδες και χιλιάδες κόσμο. «Εδώ, σ' αυτή την πυραμίδα, στεγάζοταν το μουσείο του Χόντζα», μας είπε ο Σπύρος. «Τώρα δεν είναι τίποτα. Τα εκθέματα τα 'χουν σηκώσει...».

Ιδιόρυθμο είναι και το μουσείο του κάστρου της Κροΐας. Αλλά δένει θαυμάσια με το περιβάλλον της ιστορικής αυτής πόλης. Και περισσότερο με το περιβάλλον του κάστρου. Φαίνεται μιν ότι είναι κάτι καινούργιο, ένα παράξενο κτίριο, που ούτε μέγαρο είναι, ούτε παλιό αρχοντικό, ούτε αναστηλωμένο στρατοπεδαρχείο ή διοικητήριο του κάστρου, αλλά όπως κι αν φαίνεται είναι ένα μνημείο με καλοπελεκητές πέτρες, με διάφορα σχέδια, διάροφο, που τιμά ασφαλώς τους δημιουργούς του.

Τα σχέδια του μουσείου Σκεντέρμπεη της Κροΐας, μας είχαν πει, ήταν της κόρης του Χόντζα Γρανβίνας. Όπως και τα σχέδια αυτής εδώ της πυραμίδας ήταν σχέδια που είχαν τη σφραγίδα και του Klement Colonei, γαμπρού του Χόντζα.

Όμως άλλο τα σχέδια και τα έξοδα κι άλλο ένα έργο που μένει.

Το να βγει κανείς μπροστά απ' τον καιρό του δεν είναι άσχημο. Άσχημο και κακό είναι να καιροφυλακτεί κανείς στο σκοτάδι «για να τη φέρει» στον ανυποψίαστο διερχόμενο. Κι αυτός είναι ο λαός μας γενιάς. Ή του δικού μας καιρού. Για τα παιδιά του Χόντζα δεν άκουσα τέτοιο πράγμα.

Και πάμε.

Φάτσα μπροστά μας το παλάτι των σπουδαστών. Το Πανεπιστήμιο. Το χαίρεσαι. Είναι τεράστιο κι όμορφο. Βρίσκεται στην πιο ιδανική θέση. Σ' αυτό το Πανεπιστήμιο είχε φοιτήσει κι ο Σπύρος. Σπούδασε νομικά — πάνε είκοσι χρόνια από τότε. «Πολλοί βορειοηπειρώτες πέρασαν από δω», μας λέει. Πολλοί είναι καθηγητές, άλλοι δάσκαλοι, άλλοι μηχανικοί, άλλοι δικηγόροι, άλλοι γιατροί κι άλλοι κυβερνητικοί — οι Έλληνες είμαστε κι εδώ παντού μέσα...».

«Παντού μέσα», λέω στον εαυτό μου. Αλλά στην Ελλάδα μας «παντού μέσα» είναι οι... «ημέτεροι». Και οι καιροσκόποι. Αυτοί

συνήθως είναι και επώνυμοι. Και δυνατοί. Οι άλλοι, οι πολλοί είναι αδύναμοι. Και «προσκυνημένοι» Κρατάμε το συνήθειο από τους κοτσαμπάσηδες. Και τους επιγόνους τους. Από τους Ελληνότουρκους. Από αυτούς που κράτησαν την Ελλάδα και το λαό της κάτω από τη δική τους σκλαβιά — ενάμιση αιώνα τώρα: μετά το 21 και τους βαναρούς. Θα μπορούσαμε να «οργανώσουμε και το χάος» αν δεν είχαμε αυτά τα «κέρατα, στο σβέρκο μας. Τι να πούμε για τους άλλους εμείς. Ποιοι εμείς!..

Λέω για μένα. Και σωπαίνω.

«Αυτό εκεί είναι το Πρωθυπουργείο» μας λέει ο Σπύρος. «Δεξιά μας, απέναντι, είναι το μέγαρο της Κεντρικής Επιτροπής του Κ.Κ. (μέχρι το Σεπτέμβρη του 91 ήταν πάντως). «Το άλλο εκεί είναι το μέγαρο συνεδριάσεων. Εκείνο μέσα, αριστερά, είναι το μέγαρο του Ρ/Σ. Έχει πέντε προγράμματα στην Ελληνική.

Ήθελα να πω ότι τα Τίρανα το πρωί - νύχτα, έχουν πολύ καλό πρόγραμμα. Μιάμιση - δυο ώρες με τραγούδια παραδοσιακά - μου αρέσουν, μου αρέσει ο σκοπός τους. Και πολλές φορές, στην Κυπρισσία, χειμώνα ή καλοκαίρι, πρωί στις πεντέμιση, «έπιανα» τα Τίρανα. Ακούγεται όπως ο Πύργος ή η Ζάκυνθος. Κι είναι τα Τίρανα, εδώ. Σε τούτο εδώ τοκτίσιό κι είμαι εγώ τώρα στα Τίρανα. Τόσο μακριά από την Κυπρισσία.

Η λεωφόρος Μαρτύρων είναι βουβή. Ψυχή δε σπάει το κενό γύρω. Δεν ξέρω αν οι τάφοι μπροστά, στο κοιμητήριο των πεσόντων, έχουν κάποια έκφραση. Να πω βαθιά μελαγχολική, βαθιά τραγική; Να πω ότι το απέραντο τίποτα βγαίνει από το σύθρηνο του λαού; Από το κενό της ψυχής του; Αλλά έτσι το βλέπω εγώ. Οι άλλοι; Άλλο αυτοί. Καθένας βλέπει με τα δικά του μάτια. Καθένας σκέφτεται με το δικό του μυαλό. Φορές όμως ταιριάζουν και μάτια και μυαλά.

Σωπαίνω.

Όλα τα κτίρια, γύρω, τα περισσότερα, είναι σε στυλ παλιού ορθογώνιου αρχοντικού. Ανάμεσά τους η λεωφόρος Μαρτύρων, φαρδιά, ίσια, τέλεια. Και μόνο τα πεζοδρομιά της κάνουν το καθένα μια άλλη λεωφόρο. Δέντρα, δεντροστοιχίες, πάρκα, χώροι ελεύθεροι, τη φέρνουν από κοντά μέχρι το τέλος της· στο Πανεπιστήμιο.

Στρίβουμε αριστερά. Και ξανά δεξιά. Παίρνουμε κάποιες μι-

κρές ανηφοριές. Εδώ εκεί καμιά «βίλλα» όχι μεγαλύτερη από 'να κοινό εξώσπιτο. Σωπαίνουμε. Κάποιοι λένε για σήμερα. Κι άλλοι για μας κάτω εκεί στην Τριφυλία. Άλλοι ετούτο, άλλοι εκείνο — και πάμε.

Τα χώματα στους γήλοφους είναι πολύ εύφορα. Το βλέπεις από τα δέντρα. Κι από τα μαδημένα αμπέλια. Κρεβατίνες τα κλήματα, στρέμματα πολλά κι όλα μαδημένα από τα ζωντανά. Κι από την εγκατάλειψη.

Κανείς δε δουλεύει στα χωράφια. Η γη έχει παρατηθεί στο έλεος του Θεού. Οι εργάτες γης περιμένουν να τους μοιράσουν την κρατική περιουσία. Να τους «χρήσουν» αγρότες μετά από 45 χρόνια συνεταιριστικής πολιτικής.

Η κυβέρνηση, όπως μας είπαν, παρακαλεί τους εργάτες να δουλέψουν τη γη. «Αύριο δική τους θα 'ναι. Αν μείνει χέρσα θα πεινάσουν το χειμώνα όλοι. Θα πεθάνουν από την πείνα...».

Κανείς δεν ακούει. Προτιμούν τη φυγή. Να ζήσουν μ' ένα κομμάτι ψωμί αλλά χωρίς τους ρουφιάνους και τους επιτήδειους. Να δώσουν και στους δικούς τους μια κόρα ελπίδας από τη θυσία τους. Αύριο μαζί θα ζήσουν στον τόπο τους. Αλλά σαν άνθρωποι.

Κάπου στην Ελλάδα κάποιοι μακρινοί συγγενείς τους.

Κάπου στην Ιταλία κάποιοι δικοί τους· οι Αμπρεσέρι.

Έχει ο Θεός!

Από τα βουνά και να βλέπεις τα πίσω

Ανεβαίνουμε, κατεβαίνουμε — πάμε.

Λόφοι, βουνά, χαράδρες, τεχνικές λίμνες, κανά χωριό πέρα στο βάθος, κι ο ορίζοντας σταχτύς όπως και της Ελλάδας τέτοιο καιρό. Μερικά ανοίγματα γης έχουν μείνει ακαλλιέργητα, αλλού καπνά κατσιασμένα, αμπέλια μαδημένα, πουθενά ένα χωράφι πράσινο. Κι η γη είναι δυνατή, εύφορη. Ακόμα κι εδώ στα ψηλώματα.

Ένα κάστρο αριστερά στο μυτερό βουνό. Είναι της Μαμίτσας· διατηρείται καλά. Από το βουνό αυτό το Νται(γ)τι έχει πάρει και τ' όνομά του το ξενοδοχείο Dajti που το... «κάψαμε» τα δυο βράδια στα Τίρανα.

Όλο και ανεβαίνουμε.

Το τοπίο και τα βουνά είναι οικεία. Δεν αλλάζει σε τίποτα από το τοπίο του δικού μας γεωγραφικού χώρου. Τα ίδια πετρώματα, η ίδια βλάστηση· πουρνάρια, ρίκια, κουτσουπιές, κουμαριές, φτέρες. Εδώ ψηλά μόνο αραιά και που υπάρχουν φτελιές και λεπτοκαριές εδώ-εκεί.

Παντού, κοντά ή μακρύτερα, βλέπουμε κάποιες λιμνούλες που γυαλίζουν ήμερες στο Αυγουστιάτικο πρωινό. «Τέτοιες υπάρχουν 600 σ' όλη την Αλβανία», μας λέει ο Σπύρος. «Όλες φτιαγμένες επιτούτου για ζώα και για ξελογγωμένα ισιώματα στους λάκκους».

Βλέπεις ότι στις λίμνες αυτές έχει πνιγεί ο ιδρωτας μιας γενιάς. Βλέπεις την προσπάθεια ενός κόσμου που δε βρήκε το δρόμο του στη ζωή. Ξεκίνησε από σκλάβος, από ραγιάς, κι έμεινε σκλάβος της γης του. Κι έρημος τώρα της τύχης του.

Είσαι Έλληνας, λέω. Έχεις παρελθόν. Από πού να το «πιάσεις»; Παντού είσαι μέσα – αν σ' άφησαν βέβαια να ξέρεις ότι Έλληνας σημαίνει άνθρωπος ελεύθερος. Αλλά και σκλάβος. Και ραγιάς. Και κλέφτης. Ναι· και κλέφτης.

Τους κλέφτες του '21, εννοώ. Τα παλληκάρια εκείνα που οι Τούρκοι αγάδες κι οι κοτσαμπάσηδες τους έβριζαν και τους κατηγορούσαν για κλέφτες επειδή τους έκλεβαν κανά ζωντανό ή τίποτ' αλεύρι ή ό,τι φαγώσιμο, έστω μια ψάνη στάχυα, δυο καλαμπόκια, πέντε σταφύλια, ό,τι.

Δυο αιώνες κοντά από τότε! Και μας βάνουμε να τιμούμε και να δοξάζουμε όχι τα παλληκάρια ή τους αγωνιστές ή τους ημίθεους Έλληνες του '21, αλλά τους «Κλέφτες», πρώτα. Τ' άλλα τα βάνουμε δεύτερα. Σαν κάτι ας πούμε που χαρακτήριζε τους κλέφτες.

Έτσι την ήθελαν την ιστορία οι προεστοί. Κι οι κοτσαμπάσηδες. Κι οι τουρκογέροντες. Και μη μου πεις ότι έχω άδικο. Διάβασε τα αρχεία της Ύδρας, μελέτησε ποιοι άρπαξαν την εθνική γη, ψάξε να δεις ότι οι κλέφτες έμειναν κλέφτες για 150 χρόνια ακόμη. Θέλεις να κατηγορήσεις τους Αλβανούς; Κατηγόρα τους. Αλλά να ξέρεις ότι είσαι κι εσύ γέννημα της ίδιας μοίρας.

Η Αλβανία έγινε ελεύθερο κράτος το 1913. Μετά από 460 χρόνια σκλαβιάς. Στο διάστημα αυτό οι Αλβανοί υπόφεραν τα πάνδεινα. Όπως κι οι Έλληνες ραγιάδες. Ραγιάδες κι αυτοί· κι αυτοί χωρίς όνομα, χωρίς θεό, χωρίς έλεος.

Όταν κι η Αλβανία έπεσε στους Τούρκους, όσοι έμειναν στον τόπο τους, οι περισσότεροι, αναγκάστηκαν ν' αλλαξοπιστήσουν. Άλλαξαν θεό, άλλαξαν όνομα, έγιναν μουσουλμάνοι, τουρκαλβανοί.

Πόσοι γενίτσαροι Έλληνες! Και πόσοι οι Ελληνότουρκοι!..

Πουλημένες ψυχές κι οι Αλβανοί. Κορμιά για τα κοράκια. Αυτό ήταν. Κι αυτό έμειναν· επί τετρακόσια τόσα χρόνια. Τους Τούρκους, αφέντες, τους αντικατέστησαν κι εκεί οι κοτσαμπάσηδες. Και οι τσιφλικάδες. Και οι επιτήδαιοι. Ο ραγιάς έμεινε ραγιάς στους Αλβανότουρκους...

Το 1939, βρήκαν «καλό τον καιρό», κι ήρθαν στην Αλβανία οι Ιταλοί· όχι σα φίλοι. Αλλά «έδειχναν» φίλοι· όπως και τώρα. Βέβαια στους Αλβανούς, όπως και στους Αβυσσυζέους, παρίστανταν τους... συνεχιστές της αρχαίας Ρώμης! Αλλά δεν ήταν. Απλά ήταν οι Ιταλοί του Μουσολίνι· με τ' αεροπλάνα μυαλά!..

Τότε με τους Ιταλούς, τον Απρίλη δηλ. του '41, ήρθαν κι οι Γερμανοί. Έμπλεξαν. Όπως κι εμείς. Άλλοι με τον κατακτητή κι άλλοι αντάρτες στα βουνά. Τα θύματα πολλά. Τραγωδίες και σπαραγμοί που βουβαίνονται από τότε στα έρημα κοιμητήρια. Και στις ψυχές εκείνων που μένουν αδειανές από την απουσία τους.

Και πίσω τους η τουρκιά. Εκατόμβες τα θύματα. Μυριάδες οι ξεριζωμένοι. Αλλά πολλοί και οι προσκυνημένοι. Οι προδότες. Αυτοί βέβαια δεν ήταν τίποτα. Ούτε ανδρείκελα. Κανείς πουθενά δεν τους παίρνει γι' ανθρώπους· είναι βρυσκόλακες.

Είναι αλήθεια ότι οι Αλβανοί ποτέ δεν πίστεψαν τον Τούρκο. Αντίθετα: «*Η χριστιανοί ήσαν ή μουσουλμάνοι τον μισούσαν θανάσιμα. Συνέχεια ήταν επαναστατημένοι. Από το Δούναβη και μέχρι το Μοριά. Δεν υπήρξε δεκαετία ειρηνική με απόλυτη τουρκική κυριαρχία.*»

ΟΙ ΑΛΒΑΝΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ ΨΥΧΗ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

Αυτό που λέμε το διαπιστώνουμε από τους Αλβανούς ποιητές. Εκφράζουν στα ποιήματά τους τη βαθιά πίστη των Αλβανών στη γη των πατέρων τους. Αλλά μαζί και την απέχθειά τους στον Τούρκο δυνάστη.

Ο Αντών Ζάκο Τζαγιούπι, «ένας από τους φλογερότερους πατριώτες ποιητές του αλβανικού λαού, έλεγε για το Ζώγκου»:

«Σε τι χέρια έπεσες καμένη μου μαύρη Αλβανία, να σου στέλνουν ακόμα παιδιά για σπουδές θεολογίας στο Κάιρο, να γίνονται νεότουρκοι, αντί να τα πάνε στην Ευρώπη να μάθουν επιστήμες που έχει ανάκτηση πατρίδα κι ο λαός».

Τον Τζαγιούπι τον είδαμε στο ποίημά του: «Αλβανέ». Ας δούμε στην συνέχεια και κάποιους άλλους Αλβανούς ποιητές που μιλούν με το ίδιο πνεύμα για τον τόπο τους και τους Οθωμανούς Τούρκους — άσχετα αν το μεγάλο ποσοστό του αλβανικού λαού είχε ασπαστεί τον ισλαμισμό.

(Εμείς δεν τα βλέπουμε αυτά, δε θελήσαμε να δούμε στους Αλβανούς τις γερές πλάτες του νεότερου ελληνισμού. Και μιλάγαμε για κακούς γείτονες, για ορθοδοξίες, για ρημαγμένες εκκλησιές (όχι τζαμιά, όχι καθολικές εκκλησιές), για αβάπτιστους και για 400.000 καταδυναστευόμενους αδελφούς μας!...).

Και τι πετύχαμε μ' αυτά;

Αλλά ξεχάστηκα. Έλεγα για τους Αλβανούς ποιητές, για όσους απ' τους Αλβανούς ποιητές, μιλούν με εθνεγερωτική έκρηξη

ψυχής «για μια καινούργια κι αναγεννημένη Αλβανία».

Κι αρχή να κάνουμε μ' ένα ποίημα παραινετικής υποθήκης, για τους δυο λαούς Αλβανίας - Ελλάδας, «του εθνικού ποιητή της Αλβανίας Ναίμ Φράσιερι (1846-1900), που είχε σπουδάσει στη Ζωσιμαία σχολή Γιαννίνων και που το ποίημα αυτό το έγραψε σε γλώσσα ελληνική, καθαρεύουσα – όμως εδώ μεταγλωττισμένο». Λέει:

Ο αληθινός πόθος των Σκιπετάρων
(Απόσπασμα υποθήκης)

Ω τέκνα της πατρίδας μου, γενναίοι πατριώτες
περίφημοι πολεμιστές και συνετοί συνάμα!
Ως είμασταν όλο ζωής όλοι μας ενωμένοι,
πιστοί στην εθνικότητα και φίλοι της πατρίδας,
έτσι ταιριάζει να 'μαστε και τώρα κι σλόενα,
μάλιστα τώρα πióτερο πρέπει να ενωθούμε.

Σε τούτη μας την εποχή, σε τούτο τον αιώνα,
θέλετε τη φιλία μας, θέλετε την αγάπη;
Εμείς είμαστε Αλβανοί κι εσείς Έλληνες είστε,
σεις την Ελλάδα έχετε κι εμείς την Αλβανία·
σεις έχετε τη γλώσσα σας κι εμείς την εδική μας.
Σε τέτοια βάση δύναται να στεριωθεί η φιλία.
Εμείς με τους γειτόνους μας, μ' Έλληνες και με Σλαύους,
μ' όλους να ζούμε θέλουμε σε πλέρια ομόνοια πάντα,
σε πλέρια συναδέρφωση, σε τάξη και σε ειρήνη,
αλλά, ο καθείς να σέβεται και τ' αλλουνού το δίκιο...

Αν θέλετε για να 'χουμε αγάπη ανάμεσά μας,
να ζήσουμε σαν γείτονες, παντοτινά με ειρήνη
αυτό κι εμείς ειλικρινά πολύ το επιθυμούμε.

Μη βάζετε, αδέρφια, αντί στα λόγια των εχθρών μας
που προσπαθούνε πάντοτε να κάμουν τη θρησκεία
μέσο διχόνοιας μισαρής, μέσο ραδιουργίας,
όργανο του φανατισμού και της καταστροφής μας.
Θέλουν να μας χωρίσουνε για τα συμφέροντά τους.

Πόσο επίκαιρο, αλήθεια, είναι αυτό το ποίημα! Αυτές οι αξεπέραστες υποθήκες του Ναίμ Φράσιερι. Κι έχουν περάσει από τότε που τις διατύπωσε πάνω από 100 χρόνια!..

Δεν γνωρίζουμε τους Αλβανούς ποιητές. Δεν γνωρίζουμε την Αλβανική τέχνη. Είχαμε το «εμπόλεμο» εμείς. Η Ευρώπη, όμως, τους γνωρίζει καλά. Πολλά έργα Αλβανών δημιουργών έχουν μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες. Εμείς, αν κάποιος αποφασίσει να μας γνωρίσει τους Αλβανούς δημιουργούς, ποιητές ή πεζογράφους, τον αφήνουμε να ψάχνει στα τυφλά για φίλους της Αλβανικής κουλτούρας.

Ο Ναίμ Φράσιερι ήξερε πολύ καλύτερα τα ελληνικά από πολλούς μορφωμένους Έλληνες της εποχής του. Μπορούμε να πούμε ότι πρόβλεπε σωστά όταν έλεγε:

*Μη βάζετε, αδέρφια, αντί στα λόγια των εχθρών μας
που προσπαθούνε πάντοτε να κάμουν τη θρησκεία
μέσο διχόνοιας μισαρής, μέσο ραδιουργίας,
όργανο του φανατισμού και της καταστροφής μας.
Θέλουν να μας χωρίσουνε για τα συμφέροντά τους.*

Πόσο δίκιο είχε αλήθεια!..

Ναι, ο Ναίμ Φράσιερι υπήρξε ένας μεγάλος ποιητής «ο μεγαλύτερος ποιητής, στοχαστής και σοφός δάσκαλος και θεμελιωτής του σύγχρονου πνευματικού πολιτισμού της Αλβανίας...».

Πίστευε πολύ στην αγάπη και την αδερφοσύνη Ελλήνων και Αλβανών. Για τους Οθωμανούς δεν ήθελε ούτε ν' ακούσει. Τους μισούσε για το μεγάλο κακό που είχαν κάνει στον τόπο του.

Αξίζει να το δούμε αυτό απο 'να άλλο του ποίημα που το τιτλοφορεί: «Γιατί».

Γιατί δεν έρχεσαι, ω ευτυχισμένη μέρα!

Γιατί μας κάνεις να σε περιμένουμε;

Αρέσει τόσο στο θεό

να μας αφήνει στο σκοτάδι;

Πέτα,

τρέξε σε μας,

έλα, έλα γρήγορα,

λαμπρή μέρα.

Σε περιμένω,
θέλω να ζήσω.

Έλα, μέρα τόσο λαχταριστή,
που δίνεις ζωή εκεί που ο ήλιος πέφτει,
που φωτίζεις αυτούς τους τόπους.
Γιατί μας γυρνάς τις πλάτες;

Φως της ζωής,
της αιωνιότητας
και της αλήθειας,
χαρά του ουρανού,
λάμψε
και ξύπνα μας!

Εμπρός, Αρβανίτες, αδράξτε τα τουφέκια σας
κι ορκιστείτε, με μια φωνή,
να σώσετε την Αλβανία.
Έξω από τον τόπο μας οι Οθωμανοί!

Το «Γιατί» αναφέρεται, θα πεις, στην Τουρκοκρατία. Ναι, αλλ' αυτό δεν έχει να κάνει. Οι Αλβανοί ποιητές έχουν τη φλόγα μέσα τους της μεγάλης ψυχής του Σκεντέρμπεη. Δεν τους επηρεάζουν «τα μέσα ραδιουργίας» που μηχανεύονται οι εχθροί των Σκιπετάρων μέσω της θρησκείας.

Ο Γερονύμ ντε Ράντα (1814-1903) «επιφανής ποιητής, γεννήτορας και θεμελιωτής της αρμπερέσικης λογοτεχνίας, στην Καλαβρία», λέει για τους δικούς του, εκεί κάτω, ένα τραγούδι που φλογίζει τον ενθουσιασμό των συμπατριωτών του για συμμετοχή στον «υπέρ πάντων» αγώνα για την Αλβανία. Αυτό είναι

Το τραγούδι του Μιλοζάο

Αλβανοί!
Η μέρα της Αλβανίας έφτασε!
Αν πεθάνουμε στο κρεβάτι

τον ωραίο μας θάνατο
κι όχι πολεμώντας
μπροστά στα σπίτια μας,
οι φίλοι μας και τ' αδέρφια μας,
οι βρύσες μας και το χωριό μας
θα μας λησμονήσουν κάτου από το χώμα.

Ο Ντρε Μέντια (1866-1937) «ποιητής από τους πιο υπέροχους και τους πιο δυνατούς στην περίοδο της αναγέννησης και της ανεξαρτησίας» μιλάει για τη «Λευτεριά» με πύρινη και εκρηκτική δύναμη ψυχής.

Λευτεριά
(Απόσπασμα)

Όχι! η αρβανίτικη ράτσα δεν έσβησ' ακόμα.
Κατακουρασμένη από τα σίδερα τ' ανελέητου οχτρού,
κατάκοπη από τα σκοτάδια της σκλαβιάς,
ελπίζει πως η οργή θα την ξυπνήσει σύντομα.

Να που απλώνεται πάνου στα βουνά η σπίθα
της λευτεριάς. Ο ίσκιος του Σκεντέρμπεη,
πετώντας πάνου απ' τα καλύβια μας, με μια καινούρια πνοή
δίνει κορμάγιο στη χώρα ολάκερη.

Κ' οι μάνες του Χότι ανασταίνουν στις κούνιες
παιδιά, τραγουδώντας τους πολεμικά τραγούδια
και φυσώντας τους το μίσος στον οχτρό.

Κι εκεί ψηλά, πάνου στα βουνά, στεφανωμένος με δόξα,
ξεδιπλώνοντας τα φοβερά, λαμπρά, φτερά του
και τα νύχια σφιχτωμένα, θρονιάζει ο αλβανικός αετός.

Ο Φαν Στυλιανός Νόλι (1882-1965) «ποιητής, πεζογράφος, μουσικολόγος, δημοσιογράφος, κληρικός, ρήτορας, διάσημος συγγραφέας, μεταφραστής, πρωτοπόρος επαναστάτης, βουλευτής και πρωθυπουργός. Ένας κορυφαίος των κορυφαίων, που μετά το Ναίμ Φράσιερι, αποτελεί ένα γιγάντιο πνευματικό μέγεθος, μια

τεράστια κολόνα, στο παλάτι της αλβανικής κουλτούρας». (Λ. Μάλαμας: 'Αναφορά στην Αλβανική Λογοτεχνία 1500-1986).

Ο Φ.Σ. Νόλι γράφει από τον Έλβα, που βρίσκεται «μόνος και κατατρεγμένος», το ποίημα, «στις ακροποταμιές» σαλπίζοντας μέσα απ' τη στιφή πίκρα της ξενιτιάς και του κατατρεγμού το ξεσηκωμό των εργατών και των αγροτών ενάντια στους μπέηδες, στους τύραννους και στους προδότες.

Στις ακροποταμιές

Πρόσφυγας, κατατρεγμένος,
μόνος, αποκαμωμένος,
πλάι στο Σπρε, στον Έλβα εγώ
ασώπαστα θρηνολογώ.

Αχ, πως είναι η δόλια η χώρα,
ο άχαρος λαός μας τώρα;
Πλάι στη θάλασσα - λερός,
άφαντος - πλάι στο φως,
πλάι στην τάβλα - πεινασμένος,
πλάι στη πόρφωση - αμαθής,
πληγωμένος, συντριμμένος,
πονεμένος, κουρελής.

Τον ρημάξαν βαγαπόντες,
μπέηδες, μίσθαρνοι, προδότες,
τον πατήσαν ξένων στίφη,
τόνε στύψαν τοκογλύφοι,
τονε πνίξαν πέρα ως πέρα
με τη βία, με τη φοβέρα,
τονε κόψαν, τον ματώσαν,
πλάι στη Μπουνα, πλάι στο Βιόσα.

Έρμος, αποκαμωμένος
παραδέρονω ζαλισμένος
και ρεμβάζω απελπισμένα
πλάι στο Σπρε, στον Έλβα ωιμένα.

Ξάφνου μια φωνή βροντάει,
με τραντάζει, με ξυπνάει,
πως τοιμάζεται ο λαός μας,
πως σπαράζει ο τύραννός μας
πως ξεσπά, βογγά η φορτούνα
πως αφρίζει ο Βιόσα, η Μπούνα,
πως μουγκρίζουν Δρίνος, Σέμαν
πως οι πλούσιοι, οι μπέηδες τρέμουν,
πως νικά το Χάρο η ζήση
και το βούκινο σαλπίζει:
Απ' τη Σκόντρα ως την Αυλώνα
σηκωθείτε στον αγώνα
οι εργάτες, οι αγρότες
και χτυπίστε και πατείστε
και συντρίψτε και θερίστε
μπέηδες, τύραννους, προδοτές.
Τούτ' η πράξη με φρεσώνει,
μ' αντρυιεύει, μ' αναγώνει
με μια ελπίδα με μεθάει
πλάι στον Σπρε, στον Ελβα πλάι

Για να γνωρίσεις μια χώρα και το λαό της δε φτάνει να δεις τα βουνά, τους κάμπους, τα ποτάμια, τις θάλασσες, τις πόλεις, τα χωριά, τον κόσμο που έτσι ή έτσι συνδέει το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον της, αλλά θα πρέπει να τη δεις και μέσα από το ηθικό, το πνευματικό και το πολιτιστικό είναι το λαού της.

Η αληθινή ποίηση είναι Λόγος και Φως. Σου αποκαλύπτει όλα τα μυστικά της ζωής· κάθε εποχής. Και παράλληλα γίνεται κι οδηγός του λαού και της κοινωνίας, κάθε εποχής. Αυτό δε χρειάζεται να το αναλύσουμε. Γιατί σ' αυτό επάνω στηρίζεται όλο το μεγαλείο του Ελληνισμού. Αλλά και κάθε λαού με πολιτιστική παράδοση.

Οι Αλβανοί ποιητές έχουν ένα λόγο οδηγητικού πάθους. Γίνονται οδηγοί και προφήτες του λαού τους. Τους ξέρουν όλοι. Είναι επώνυμοι. Έχουν παντού ένα βήμα. Μιλάνε. Τους ακούνε. Τους σέβονται και τους τιμούν. Όμως δε γράφουν στο περιθώριο μιας ώρας κενής. Δεν είναι — δεν ήταν ποτέ οι ποιητές των σαλονιών...

Ας πάρουμε μια ιδέα ακόμη από το λόγο μερικών Αλβανών

ποιητών που δίνουν με το στίχο τους μια άλλη εικόνα ζωής από το χτες και το σήμερα του αλβανικού λαού.

Ο Άλεξ Τσιάτσι (1914-) «ποιητής διηγηματογράφος, νουβελογράφος, μεταφραστής, δημοσιογράφος» είναι τόσο ανθρώπινος στην ποιήσή του που ο λόγος του σε διαπερνάει ως τα κατάβαθα του είναι σου. Γεννήθηκε σ' ένα χωριό της Χειμάρας κι εκεί φέρνει τη σκέψη του με το παρακάτω ποίημα που το αφιερώνει στον πατέρα του.

Στον πατέρα μου

Εκεί στα πέτριν' ακρογιάλια
άμετρα κίτρα πορτοκάλια
θρέφεις με ιδρώτα με δουλειά.
Βόγγεις κι ο βόγγος σου ολοένα
με λιώνει ωσάν το χιόνι εμένα
και στο λαιμό με πνίγει σαν θηλειά.

Ο τίμιος σου ιδρώς θα φέρει
μιαν όμορφη ζωή καρτέρει,
τραγουδί σε γονιέ'
τα χείλη σου το πικραμένο
ένα τραγούδι πυρωμένο
μ' ανάβει μέσα μου κι εμέ.

Πριν καλοφέξει ακόμα η μέρα,
σηκώνεσαι, φτωχέ πατέρα
για τα χωράφια ξεκινάς
και κουρελής σακατεμένος
στης γης νυχτοήμερα σκυμμένος
ιδρωκοπάς.

Στ' αγαπημένα μου τα μέρη,
που άνοιξη και καλοκαίρι
μικρό παιδάκι έπαιζα εγώ
στα μέρη εκείνα, που ν' ανθίσει
ποτέ δε θα μπορούσε η ζήση
χωρίς εσέ το γεωργό.

Ο Λάζαρος Σιλίκι (1924-) «ποιητής, μεταφραστής, σεναριογράφος, λιμπρετογράφος, κριτικός και δημοσιογράφος» έπαιξε σημαντικό ρόλο στη δημιουργία της πολιτικής και μαχητικής ποίησης...». Αυτό το διαπιστώνει κανείς κι από το παρακάτω ποίημα.

Πόθος

Θέλω το στίχο λάγαρό σαν την αλήθεια,
σαν μάνας λόγο απλό κι αγαπημένο,
μ' ώμους γρανίτινους, φορτία ν' ασκώνει πλήθεια,
πλούσιον σα φθινόπωρο χρυσαφένιο.

Σαν τους αετούς που στέκουν σ' αψηλά ακρολίθια,
ποτέ κατάχαμα να μη τον δω συρμένο,
να 'ναι πυρσός τη νύχτα, φως στα στήθια
τ' ανθρώπινα, ν' ανάβει, πυρωμένο,

σάλπισμα θέλω τον, μυτερό δόρυ,
αύρα χαϊδεύτρα, θύελλα κι αγριοβόρι,
θέλω με το λαό πάντα να ζει,

φορές ορμητικός, φορές γαλήνιος να κυλάει
στον κόσμο αδερφια να 'χει, να μοσκοβολάει
μ' άρδια απ' την πανάρχαιη αλβανική μας γη.

Θιτοϊτερό Αγκόλι (1931-) «είναι ένας από τους πιο επιφανείς και κορυφαίους λογοτέχνες της Αλβανίας. Ποιητής, διηγηματογράφος, νουβελογράφος, μυθιστοριογράφος, σεναριογράφος, κριτικός και δημοσιογράφος. Αυθεντικός εκπρόσωπος του νέου κοινωνικού λυρισμού...». Ας τον γνωρίσουμε μέσ' από 'να θαυμάσιο ποίημά του που το τιτλοφορεί:

Οι αγριόχηνες

Πάνω στα χιονισμένα βουνά
μες στην αντάρα και στην ανεμοζάλη
πετάν οι αγριόχηνες
σαν το ναϊμικό το στίχο

Μπροστά πάει τ' αφεντικό.
Προσεχτικό συννετό, σαν στρατηγός,
βρίσκει κάποιο ξάνοιγμα μέσα στα σύννεφα,
κάποιο πέρασμα ανάμεσα στις βουνοκορφές

κ' η συντροφιά, ξεδιπλωμένη σε Υ,
τον ακολουθάει πιστά,
γεμάτη ελπίδα,
προς τη φουρτουνιασμένη θάλασσα.

Τα σύννεφα κ' οι πλαγιές
αντιλαλούν απ' τις φωνές τους
κι ο δρόμος μακραίνει, μακραίνει
και μοιάζει σαν ποτές να μην τελειώνει.

Κάτου από τ' ακούραστα φτερά τους,
τραντάζεται αυτή η μεγάλη χώρα,
ατσάλι βγαίνει απ' τα ψηλά καμίνια
και το μπετόν τρέχει στα φράγματα.

Η μητρότητα αγκομαχάει
κι ακούεται η φωνή του νιογέννητου.
Στο σκαφίδι το ζυμάρι φουσκώνει
κι από κάθε τζάκι ανεβαίνει καπνός...

Ω τόποι των πατέρων μας,
ω αραδιαστά βουνά, κοιτάτε τις κορφές σας
με τι χάρη ταξιδεύουν οι αγριόχηνες
πάνου στους στίχους του Ναίμ.

Μ' αυτές έρχεται η άνοιξη
κ' η βελανιδιά βγάζει βλαστάρια,

κ' η έμπνευση του ποιητή
φουσκώνει το στήθος του.
Από τα βουνά φτάνουν οι αγριόχηνες,

φέρνοντας στο λαό την ποίησή του.

Πετρώσαμε από ατσάλι και σίδηρο,
από άζωτο και σούπερ φωσφορικά,
μα η ψυχή μας έμεινε
μεγάλη και τρουφερή.

Κι έτσι, όταν περνάν οι αγριόχηνες
κακαρίζοντας στις πλαγιές,
οι σκέψεις μου, ακράτητες,
πετούν προς τον άνεμο.

Ο Ισμαήλ Κανταρέ (1936 -) «θεωρείται σήμερα ένας από τους δυναμικότερους λογοτέχνες της χώρας του»· το έργο του τον έχει καταξιώσει και στον έξω κόσμο σαν κορυφαία πνευματική προσωπικότητα της Αλβανίας.

Δείγμα γραφής και έμπνευσης ή «νοσταλγία» του. Ένα πάρα πολύ ωραίο ποίημα – από κάθε απόψη.

Νοσταλγία

1.

Με πήρε ο πόνος για την Αλβανία μας.
Απόψε σταθώς γύριζα με το τρόλεϋ,
ο κακινός του τσιγάρου «παρτιζάνι» που έπινε κάποιος,
σιγότερεμε, φτιάχνοντας γαλάζια δαχτυλίδια,
σαν να 'λεγε μυστικά στους Αλβανών τη γλώσσα
σε μένα, το συμπατριώτη.

Θέλω να περπατήσω το απόβραδο
στους δρόμους των Τιράνων,
όπου έκαμα κάποτε καμιά τρέλα
και στους δρόμους που δεν έκαμα τρέλα καμιά.
Με γνωρίζουν εκείνες οι παλιές ξύλινες πόρτες,
θα 'ναι ακόμα θυμωμένες με μένα,
θα μου κουνάν το κεφάλι,
όμως εγώ δε θα το κακοπάρω
γιατί τις νοστάλγησα.

Να περπατήσω θέλω στα σοκάκια,
γεμάτα ξηρά, χινοπωριάτικα φύλλα,
που γι' αυτά εύκολα βρίσκονται ποιητικές παρομοιώσεις.
2.

Με πήρε ο πόνος για την Αλβανία μας,
για κείνα τα μεγάλα, πλατιά, βαθιά ουράνια,
για το γαλάζιο τρέξιμο των αδριατικών κυμάτων,
για τα νέφη που το σούρουπο πυρπολούνται ως κάστρα,
για τις πρασινογένειες κι ασπρομαλλούσες Άλπεις,
για τις βελούδινες νυχτιές που φουρφουρίζουν απ' τις αύρες,
για τις ομίχλες που ως ερυθρόδερμοι στ' απόβραδα πλανιούνται
για τις ατμομηχανές και τ' άτια
που χλιμιντρούν κι αχνίζουν ιδρωμένα,
για τα ψηλά τα κυπαρίσσια, τις κοπές, τους τάφους,
με πήρε ο πόνος.

Με πήρε ο πόνος
για τους Αλβανούς.

3.

Με πήρε ο πόνος και γοργά θέλω να 'ρθω
πετώντας πάνω απ' την ομίχλη ως πάνω απ' τους πόθους. \\\nΌσο, πιο μακριά - τόσο πιο αγαπημένη είσαι, πατρίδα.
Τ' αεροδρόμιο θα τρανταχτεί απ' τον κρότο,
η ομίχλη στο μενό θα αιωρείται.
Εκείνοι που την πυραυλική ταχύτη ανακαλύψαν
απ' την πατρίδα σίγουρα μακρυνά κάποτε θα 'ταν.

(Εισαγωγικά στους Αλβανούς ποιητές και μετάφραση: Λάμπρου Μάλαμα)

Και εξηγούμαι:

Έχω μαζί μου την «Αναφορά στην Αλβανική λογοτεχνία 1500-1986» του πολυγραφότατου Ηπειρώτη συγγραφέα Λάμπρου Μάλαμα: συντροφιά χρυσή. Αναφέρεται σε 114 Αλβανούς ποιητές και λογοτέχνες. Και σε άλλους 17 ποιητές της ελληνικής μειονότητας, τους: Πάνο Τσούκα, Σταύρο Λάγιο, Βασίλη Κώτσια, Περσεφόνη Γκίνη, Βασίλη Μαριαμπά, Πέτρο Τσερκέζη, Φώτο Κυριαζάτη, Φώτο Β. Μάλλιο, Ανδρέα Ζαρμπαλά, Νίκο Κατσαλίδα, Θωμά Στέριο, Σταύρο Ντάγιο, Δημήτρη Κίκη, Θανάση Ντίνο, Σπύρο Λάγιο, Βάσο Πάνου και Βαγγέλη Ζαφειράκη.

Θα 'θελα όλους αυτούς να τους δω από κοντά και να τους σφίξω το χέρι. Μέσα από την ποίησή τους γνώρισα την ομορφιά της ψυχής τους· και τη χάρηκα. Τους ένιωσα σαν καλούς μου φίλους· παραπάνω: σαν αδερφούς μου. Μίλησαν στην ψυχή μου απλά και με ειλικρίνεια. Με πάθος φλογερό για τους ανθρώπους και τη χώρα τους.

Ναι. Μα όλ' αυτά ξεκινούν από άλλη αφετηρία. Και λέω:

— Να 'σαι καλά φίλε μου Λάμπρο Μάλαμα. Από το θαυμάσιο βιβλίο σου γνώρισα την αληθινή ψυχή της Αλβανίας. Αυτή που δίνεται καθαρά μέσ' απ' το φωτεινό λόγο των ποιητών της. Εγώ, πήρα στην τύχη όσους ανάφερα πιο πάνω για να δώσω το ταξίδι μου στην Αλβανία όχι σα μια εικόνα που περνάει και χάνεται, αλλά σα μια εικόνα ζωής που είναι και μένει.

Αυτός ο δύσκολος καιρός, που περνάει η Αλβανία, θα φύγει αύριο. Είμαστε στην Ευρώπη. Και δεν πιστεύω πως η Ευρώπη θα θέλει να βλέπει το πρόσωπό της στον καθρέφτη της Αλβανίας.

Καμιά φορά δεν ξέρεις, λες...

Μετά την κατοχή το... «πείραμα»!

Να ξαναγυρίσουμε στο σημείο που λέγαμε για τους Ιταλούς και τους Γερμανούς. Για τα θύματα εκείνης της περιόδου. Για τους σπαραγμούς και τις τραγωδίες που βουβαίνονται από τότε στα έρημα κοιμητήρια και στις ψυχές εκείνων που έμειναν αδειανές από την απουσία τους.

Λοιπόν οι γερμανοϊταλοί έφυγαν κατά τα τέλη του 44. Από τότε μέχρι σήμερα οι Αλβανοί είχαν να κάνουν με το «πείραμα» του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού. Δεν το πίστευαν έτσι τότε. Είπαν να φέρουν τη χώρα τους στο προσκήνιο μιας καλύτερης ζωής, πιο δίκαιης, πιο ανθρώπινης. Έκαναν πολλά· μόνοι τους. Αλλά έμειναν μόνοι τους. Και μόνος του, πως το λέει: δε κάνει κανείς ούτε στον παράδεισο. Αλλά δεν ήταν μόνο αυτό.

Σήμερα ό,τι κι αν πούμε τα λέμε για να επικυρώσουμε την παροιμία: «Όσοι είναι έξω από το χορό... τα ξέρουν πολλά»! Κι αυτοί δεν είναι μόνο οι βολεμένοι. Αλλά κι αυτοί που ζουν τη ζωή τους στο περιθώριο των καιρών. Οι άλλοι το συζητάνε. Το ψάχνουν. Κι όταν μιλάνε για την Αλβανία μιλάνε και για τη Ρουμα-

νία, τη Βουλγαρία, την Τσεχοσλοβακία, την Πολωνία, τη Σοβιετική Ένωση, τη Γιουγκοσλαβία.

Το «γιατί έτσι» δεν είναι του δρόμου, δεν είναι του καφενείου. Και δεν είναι ούτε κι εκείνων που μας τα λένε «επίσημα»! Καθένας τα λέει από τη δική του σκοπιά. Κι όπως τα θέλει. Το «γιατί έτσι» θα το μάθουμε - αν το μάθουμε - πολλά χρόνια μετά.

Αν πούμε ότι οι Αλβανοί και μ' αυτό το σύστημα, δεν βρήκαν τον εαυτό τους, ή μέσα στον τόπο τους δε βρήκαν ένα δρόμο που να βγάζει στο δάσος με τα πουλιά, ή σε μια εξοχή με πολλά νερά, με γρασίδια, με φως πολύ, θα πούμε απλά μια αλήθεια που τους έδενε κόμπο την ψυχή 45 χρόνια. Οι Αλβανοί είναι ένας λαός φιλελεύθερος, περήφανος, πεισματάρης. Και λίγο πρωτόγονος. Δε μπαίνει εύκολα σε καλούπια.

Ο Χότζας ήταν το μεγάλο τους ίνδαλμα. Τον πίστεψαν πολύ. Του έστησαν μεγαλοπρεπείς ανδριάντες. Όπως και του Λένιν και του Στάλιν. Χτες και προχτές μας έδειξαν στα Τίρανα και στο Αργυρόκαστρο μόνο τα βάθρα τους. Και μας μίλησαν γι' αυτούς με οργή και απέχθεια.

Σήμερα οι Αλβανοί πεινάνε. Υποφέρουν. Το είδαμε. Όσοι θα μείνουν εδώ θα φάνε «τα πετοιά» τους. Οι άλλοι, όσοι έφυγαν έξω από τα σύνορα, θα «πουληθούν» όσο κι όσο για ένα κομμάτι ψωμί. Την περάσαμε την πείνα. Και ξέρουμε.

Μια παροιμία Κυπριακή λέει: (ας την επαναλάβουμε): «*Η πείνα κάστρα πολεμά τζαι χώρες παραδίνει*». Είναι, ότι πρέπει να ξέρουμε, τι λέμε, όταν μιλάμε για έναν λαό που πεινάει· για ένα λαό μάλιστα που μας μοιάζει και του μοιάζουμε.

Ηρθαν στην Ελλάδα πολλοί. Τους φέραμε. Πίστεψαν ότι θα τους φερθούμε σαν φίλοι. Ότι κοντά μας θα βρουν κατανόηση. Κι ένα κομμάτι ψωμί, μόνο. Δίνουν γι' αυτό και την ψυχή τους. Τους είδα στη Μεσσηνία: στις πόλεις, στα χωριά, στο ύπαιθρο.

Ξεχάστηκα μέσα μου.

Το Αλβανόπουλο με τα σύκα

Καβάλα στα βουνά και πάμε. Με τα βουνά και τις κορφές τους. Και με τ' αγνάντιο πέρα. Το πούλμαν δε φεύγει. Πηδάει από κορφή σε κορφή σα φτερωτό άλογο. Στην τελευταία όμως κορφή

σταματάει.

Κατεβαίνουμε όλοι. Καιρός ήταν...

Κάτω μπροστά μας, το Ελβασάν. Μαύρη πολιτεία. Μπουκωμένη από καπνό και κάρβουνο. Η μισή σχεδόν είναι ένα απέραντο εργοστάσιο. Δουλεύουν χιλιάδες εργάτες· 12 με 15.000, μας λέει ο Σπύρος.

Είναι τρομερό, 15.000 ψυχές χωρίς ψυχή!..

Αυτό, θα πεις, δε γίνεται μόνο εδώ. Δεν είναι από τώρα...

Αλήθεια, τι πράγμα είν' ένας άνθρωπος, σήμερα;

Δεν πρόλαβα ν' αναρωτηθώ και να ένα παιδάκι μπροστά μας μ' ένα καλάθι άσπρα σύκα. Ήταν μικρά, νόστιμα. Τα δοκιμάσαμε οι περισσότεροι. Ένα κατοστάρικο είχε μεγάλη αξία για το παιδί. Τα μάτια του, το πρόσωπο του πήραν την έκφραση ενός μικρού Χριστού. Θα πήγαινε στους γονείς του με τη χαρά ότι πέτυχε να τους φέρει από το βουνό τη δροσιά της ψυχούλας του. Ήταν αυτό το κάτι μια μεγάλη ελπίδα για το παιδί.

Ευπόλυτο, με δυο ρουχάκια σάντζαλα πάνω του, μ' ένα γλυκό χαμόγελο πίκρας, σε κοίταε στα μάτια, άπλωνε τα χέρια του στο καλάθι και σου πρόσφερε 4-5 σύκα - «να τα πάρεις έτσι» σα να σου 'λεγε. «Στα χαρίζω».

Έλαμπαν τα μάτια του όπως και του μικρού Χριστού στην εκκλησιά. Εκκλησιά να πεις κι ο ουρανός της Αλβανίας πάνω απ' το Ελβασάν. Και κάτω από το θόλο του ένα παιδί αγιάζει τη μέρα εκείνη τη μισή υφήλιο: με την αγνότητά του και την καλοσύνη του. Και με το φως που έλαμπε σα μέγας ήλιος ανθρωπιάς απ' τα γλυκά ματάκια του.

«Δε σε φαντάζομαι αλλιώς Χριστέ μου» μονολόγησα. «Κι αν είναι το παιδί γιος μουσουλμάνων δεν παύει να 'ναι ένας μικρός Χριστός του κόσμου τούτου...». Κι αυθόρμητα σιγοψιθύρισα: «Κράτα το πρόσωπό σου αυτό Αλβανία κι ας λένε!..».

- Τι μουρμουράς μόνος σου, με ρώτησε η Βασιλική.

- Θυμήθηκα τα παιδικά μου χρόνια, της απάντησα.

- Τότε στην κατοχή;

- Από τότε που κατάλαβα τον εαυτό μου. Πολύ νωρίτερα. Ε, κι όχι ότι γεννήθηκα το 1821. Αλλ' από τότε δεν είδε κανάς φτωχός θεού πρόσωπο. Και να ξέρεις: Οι φτωχοί κι οι κολλήγοι ήταν οι αγωνιστές του 21. Μη το ψάχνουμε. Αλήθεια, τι σου λέει το Ελβασάν;

– Είναι χαμηλά κάτω. Δεν έχει ορίζοντα.

Είχαμε αλλάξει κουβέντα. Βρήκα κι εγώ μια ευκαιρία να πω τα δικά μου. Να ξεθυμάνω. Δεν πάει ν' ακούς συνέχεια τα ενάντια για τους Αλβανούς ή την Αλβανία όταν εσύ έχεις στο κεφάλι σου, τουλάχιστο 150 χρόνια τους άρπαγες της εθνικής σου γης· είτε προεστοί ήταν αυτοί, είτε κοτσαμπάσηδες, είτε του διαβόλου το κέρατο - κι άλλο δεν ήταν.

Μιλάμε για ιστορία που λέει τα παραμύθια των κοτσαμπάσηδων. Όμως «η ιστορία από τις πηγές της» λέει άλλα. Αν την ψάξουμε θα βρούμε φοβερά πράγματα. Κι άσε το Αρχείο της Ύδρας...

Θα πεις: Αυτά που μας λες τώρα είναι για την Αλβανία. Σου απαντώ: ναι. Η Αλβανία δεν είναι στις Σεϋχέλλες. Είναι η πέρα γειτονιά σου. Απλώνεις το χέρι σου και σφίγγεις το χέρι του Αλβανού, αν το θες. Αν δε σ' έχουν «μπαφιάσει» με κηρύγματα μίσους και εθνικιστικές σαπουνόφουσκες. Το ίδιο μπορεί να ισχύει κι από κει – αλλ' από σωβινιστές και δημεγέστες.

Ένα παιδί, αλβανόπουλο πάνω από το Ελβασάν, ξυπόλυτο, μισογδυτούλι, ήρθε δω πάνω στο βουνό, να μας πουλήσει σύκα. Στα μάτια του, στο πρόσωπό του έβλεπες ένα παιδί του Ανθρώπου να μοιάζει μ' όλους τους θεούς της γης. Και το χαιρόσουνα — βέβαια, αν γνώριες ποτέ τον εαυτό σου, αν το ταξίδι σου δεν ήταν για το θεαθήναι. Αν ήρθες στην Αλβανία με αγάπη για το λαό της και τη χώρα του. Διαφορετικά τα είδες όλα στραβά και ανάποδα. Κι αυτό το παιδί το 'δες σαν πεινασμένο σκυλί, μάλλον, παρά σα μια αθώα ψυχούλα με ανθρώπινη μορφή. Ξέρω γιατί τα λέω έτσι, φίλε...

Είχαμε χαρεί από τα βουνά του Ελβασάν ένα απέραντο αγνά-ντιο. Κάτω στα πόδια του βουνού, το Ελβασάν. Η πολιτεία των μεταλλορύχων. Ενός κόσμου που τρώει το ψωμί του μαύρο και λειψό. Όπως το θέλει η μοίρα του εργάτη, παντού· σ' όλο τον κόσμο. Να δουλεύει αυτός για να ζούνε οι άλλοι· έτσι πάει.

ΕΛΒΑΣΑΝ

Δέκα λεπτά σε κορφή βουνό είναι κάτι πολύ. Το ζεις και το νιώθεις. Γίνεσαι άλλος άνθρωπος. Κλείνεις στην ψυχή σου την ομορφιά της ζωής και τη χαίρεσαι. Είναι η σοξά σου, το πλούτος σου, η αιωνιότητά σου. Η ζωή έχει μέσα της τη θεϊκή φωτιά. Δεν είναι μέσον για ευτελείς σκοπούς. Στο βουνό έτσι το νιώθεις. Αλλά είναι κι η πολιτεία θωπεύει.

Κατεβαίνουμε αργά πάνω στην ελιόφυτη πλαγιά που πυκνά γύρω φυτρώνουν λευκές βραχόπετρες. Κάποιες συκιές στα ριζά και λίγο πράσινο σε ξεκομμένες βραγιές. Αραιά σπιτάκια στο έμπα της πόλης και ούτε σκυλί, ούτε κότα, ούτε πουλί πετούμενο.

Μεσημέρι κοντά. Το Ελβασάν δεν έχει ζωή. Οι δρόμοι, οι αυλές, οι χωράφια έξω, τίποτα. Τι γίναν οι άνθρωποι; Όλοι εδώ δουλεύουν στις φάμπρικες; Δεν έχει μικρούς, δεν έχει μεγάλους; Πού έχουν χαθεί 75-80.000 άνθρωποι;

Κάπου δυο ψυχές περίμεναν στην άκρη του δρόμου, δεξιά. Πίσω τους τρία παιδιά ξυπόλυτα μαλώνανε με τον αέρα. Μας περίμεναν. Όταν φτάσαμε πλάι τους έβαλαν τις φωνές: «να τσίκλα μπάρμα, ντόσε να τσίκλα, ντόσε ένα λεφτό». Κάποιοι τους πέταξαν μπισκότα, κι άλλοι δυο-τρεις, από ένα-δυο κατοστάρικα.

Το είχαμε συνηθίσει με τα παιδιά. Και το θέλαμε.

Μέσα δεξιά τα εργοστάσια της μουντής πόλης. Και δίπλα κοντά ο πολύβουος μέχρι χτες σταθμός του τρένου. Τίρανα-Δυρράχιο-Ελβασάν-Πόγραδετς, αυτό είναι. Άλλο δεν πρόλαβαν. Κι αυ-

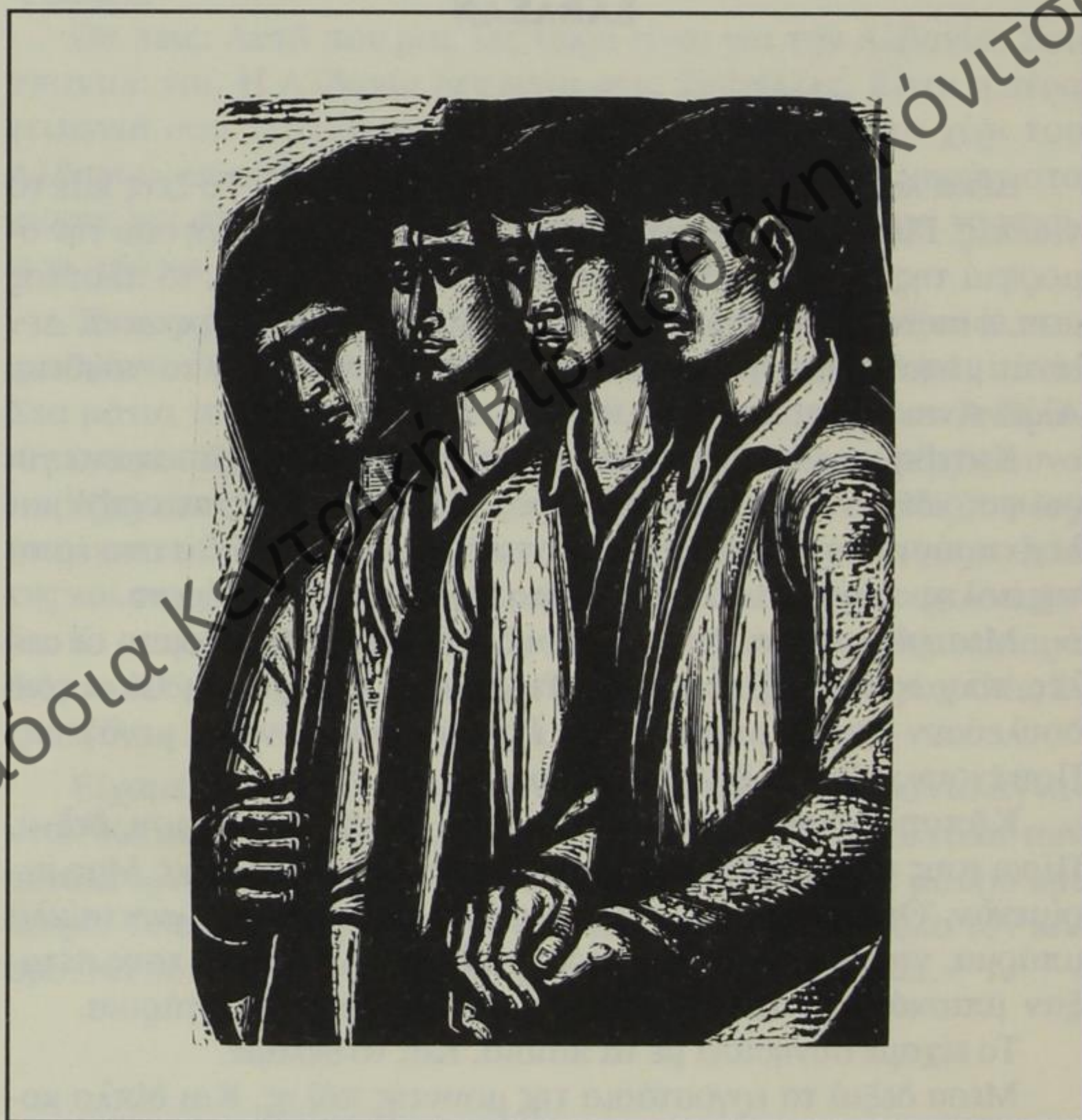
τό με τα χέρια των νεολαίων...

«Το Ελβασάν», μας λέει ο Σπύρος, έχει χτιστεί πάνω στα ερείπια μιας αρχαίας Ιλλυρικής πόλης, της Scampra. Βρίσκεται στο κέντρο της Αλβανίας. Έχει και κάστρο, στη μέση της πόλης, εκεί. Το κάστρο της χτίστηκε στα 1466...».

Δε σταματάμε.

Την πόλη τούτη της σκουριάς και της μουτζούρας την είδαμε από ψηλά. Ναι, τούτη την πόλη με τη μπρούτζινη βαθιά ψυχή, τα μπρούτζινα χέρια, το μπρούτζινο πρόσωπο.

Η Αλβανία έχει και το Ελβασάν!..

Α. ΤΑΣΣΟΥ: «Οι άντρες» (Ξυλογραφία
— Το σήμερα πικρό, το αύριο αβέβαιο.

Σκούμπι — και το γιοφύρι της Εγνατίας

Ο κάμπος κι εδώ, στεγνός· παρατημένος. Και το ποτάμι, ο Σκούμπι, δίπλα. Και πάμε μαζί· εμείς απ' τ' αριστερά.

Ο Σκούμπι φεύγει κατά πίσω· προς τα δυτικά. Είναι το ποτάμι που χωρίζει την Αλβανία στη μέση. Στη βόρεια και στη νότια.

Αφήνουμε πίσω το γλαρωμένο Ελβασάν. Έτσι το λες.

Ήμερος τόπος. Αλλά και έρημος από κόσμο. Αδιαφορία για όλα· κανείς δε νιάζεται για τίποτα. Το αύριο θα 'ναι οδυνηρό πολύ. Το καταλαβαίνεις.

Ο κάμπος δε φεύγει μόνο καταπίσω. Μας «βγαίνει» κι από μπροστά: πλούσιος, δυνατός. Αλλά και τα χαμηλοβούνια, αριστερά, δεν πάνε πίσω. Έχουν καλά χώματα, εύφορα, ευλογημένα. Και πολλά νερά.

Αριστερά μας, έξω από το δρόμο, βλέπεις το Λιμποάζντι. Μια άλλη πολιτειούλα που απλώνεται κατά μέσα, πλάι από τη δεξιά όχθη του Σκούμπι. Τα σπίτια, μέχρι διόροφα, φαίνονται κρύα κι απόξω. Κι άσε ότ' είναι καλοκαίρι ακόμη· είπαμε: αυτό δεν ισχύει στην Αλβανία αυτό τον καιρό· αυτό το μοναχικό καλοκαίρι.

Και πάμε.

Μπαίνουμε με το Σκούμπι σε μια καταπράσινη χαράδρα. Δέντρα ψηλά, χαμηλά, θάμνοι ολόδροσοι, το νερό κρυστάλλινο, το τοπίο ειδυλλιακό. «Κάπου εδώ» λες «θα 'ναι το σπήλαιο του Πάνα. Ο Πάνας μπορεί και να ζει εδώ. Μαζί κι οι Δρυάδες. Εμείς, καλά, τους διώξαμε από τον τόπο μας. Δεν ξέραμε. Μας έχασαν οι προστάτες μας...».

«Αυτή η γέφυρα εκεί μέσα στα θάμνα είναι από την Εγνατία οδό», μας λέει ο Σπύρος. «Μνημείο μεγάλης αξίας. Είναι η μόνη γέφυρα της Εγνατίας που άντεξε κοντά δύο χιλιάδες χρόνια...».

Η Εγνατία οδός άκρη άκρη στο Σκούμπι. Από τη θάλασσα, από τη Δυρράχιο μέχρις εδώ. Κι εδώ ένα γιοφύρι της Εγνατίας! Ένα γιοφύρι που αν είχε φωνή, θα μας μίλαγε για μυριάδες λεγεωνάριους, που το διάβηκαν· για Καίσαρες και στρατηγούς κι αξιωματούχους. Αλλά και δούλους και αιχμαλώτους. Για όσους το πέρασαν σα χαμένες σκιές μιας ζωής που δεν πρόλαβαν να την καλογνωρίσουν. Και χάθηκαν στην κείθε ή δώθε οδοιπορία τους.

Ανεβαίνουμε τις ντυμένες βουνοπλαγιές. Από την κορυφή

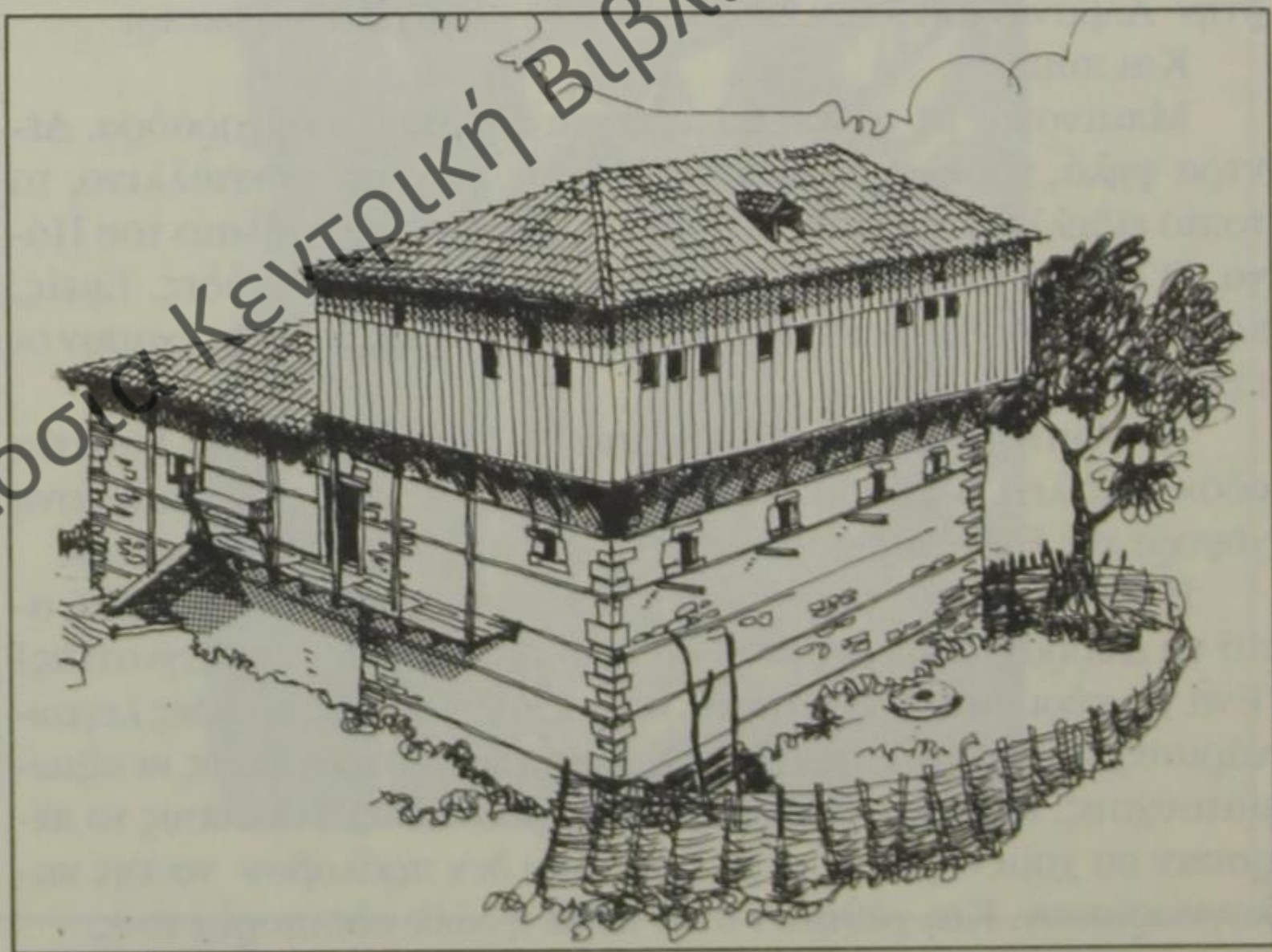
κοιτάμε μπροστά μας ένα πλατύ αγνάντιο. Ένα ιδιόμορφο άγνωστο. Το ανιχνεύουμε με δέος. «Μπροστά μας η λίμνη που γυαλίζει είναι της Αχρίδας», μας λέει ο Σπύρος. Η μισή είναι από δω και η μισή αποκεί· της Γιουγκοσλαβίας. Τα συρματοπλέγματα εκεί είναι τα σύνορα. Από μέσα οι Σκοπιοί. Στο βάθος η Αχρίδα φαίνεται...».

Κατεβαίνουμε την πίσω γδυτή πλαγιά. Ωραία είναι.

Έχουμε φτάσει ήδη πλάι στη λίμνη. Αριστερά μας, στην άκρη της λίμνης, ένα χωριό Γιουγκοσλαβικό - Σκοπιανό. Και δεξιά, πεντακόσια μέτρα έν' άλλο χωριό· αυτό Αλβανικό. Το συρματοπλέγμα εκεί, πολύ πρόχειρο μάλιστα, χωρίζει τους δυο γείτονες λαούς. Μαζί κι οι σημαδούρες μέσα στη λίμνη. Κατά τα άλλα τίποτα. «Σμίγουν αν θέλουν, όποτε· και τα λεν σαν καλοί φίλοι.»

Ο δρόμος περνάει άκρη άκρη στη λίμνη.

Σε 15 χλμ. και φτάνουμε στο Πόγραδετς. «Εκεί έχει φαΐ και ξεκούραση». Όχι παραπάνω από μισή ώρα. Έχουμε και την Κορυτσά. Και τα σύνορα. Το βράδι πρέπει να μαστε στην Κρυσταλλοπηγή. Κι από κεί στη Φλώρινα.

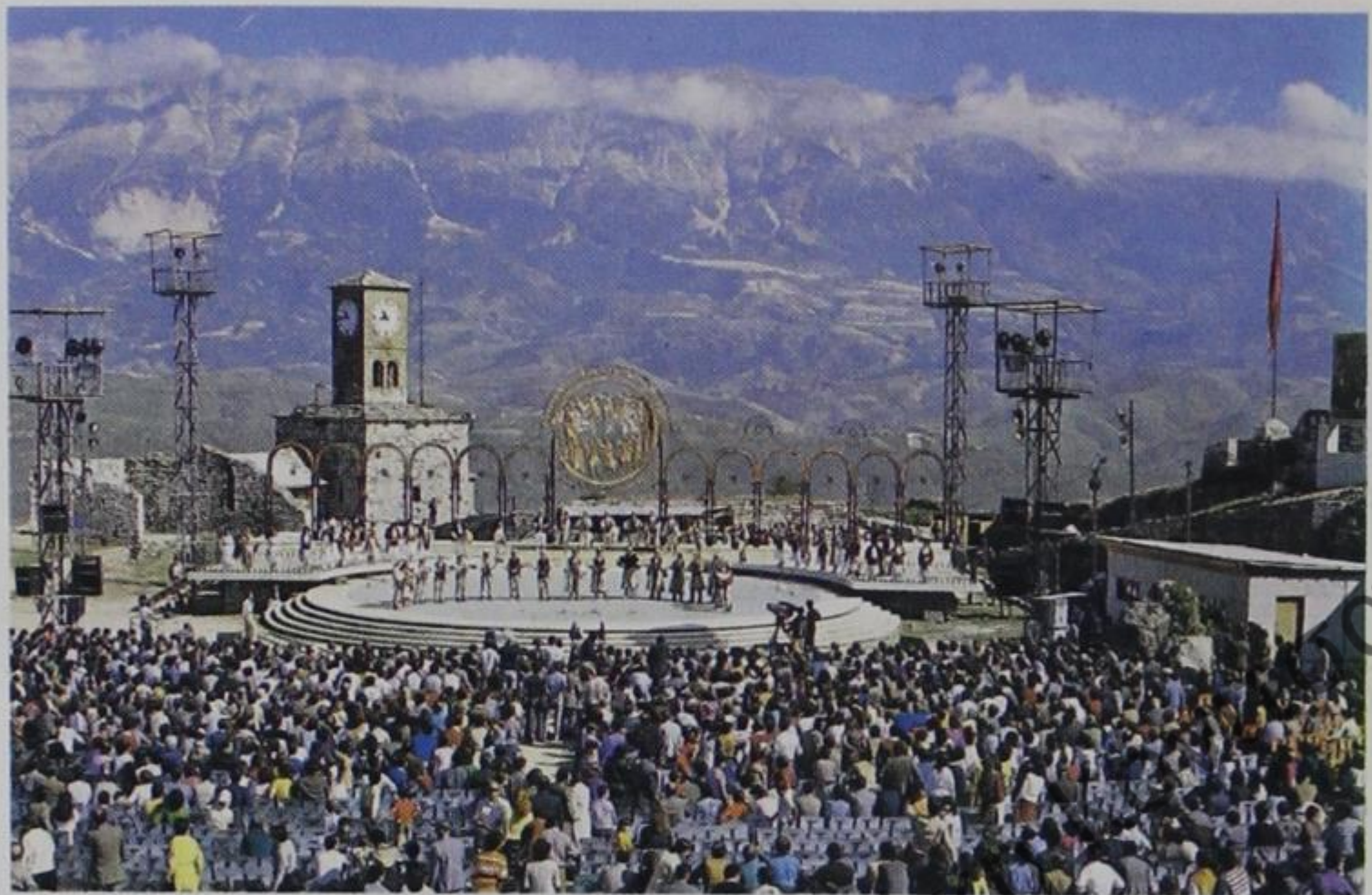
Ogenje - Λιμπράζντι: Διόροφη κατοικία

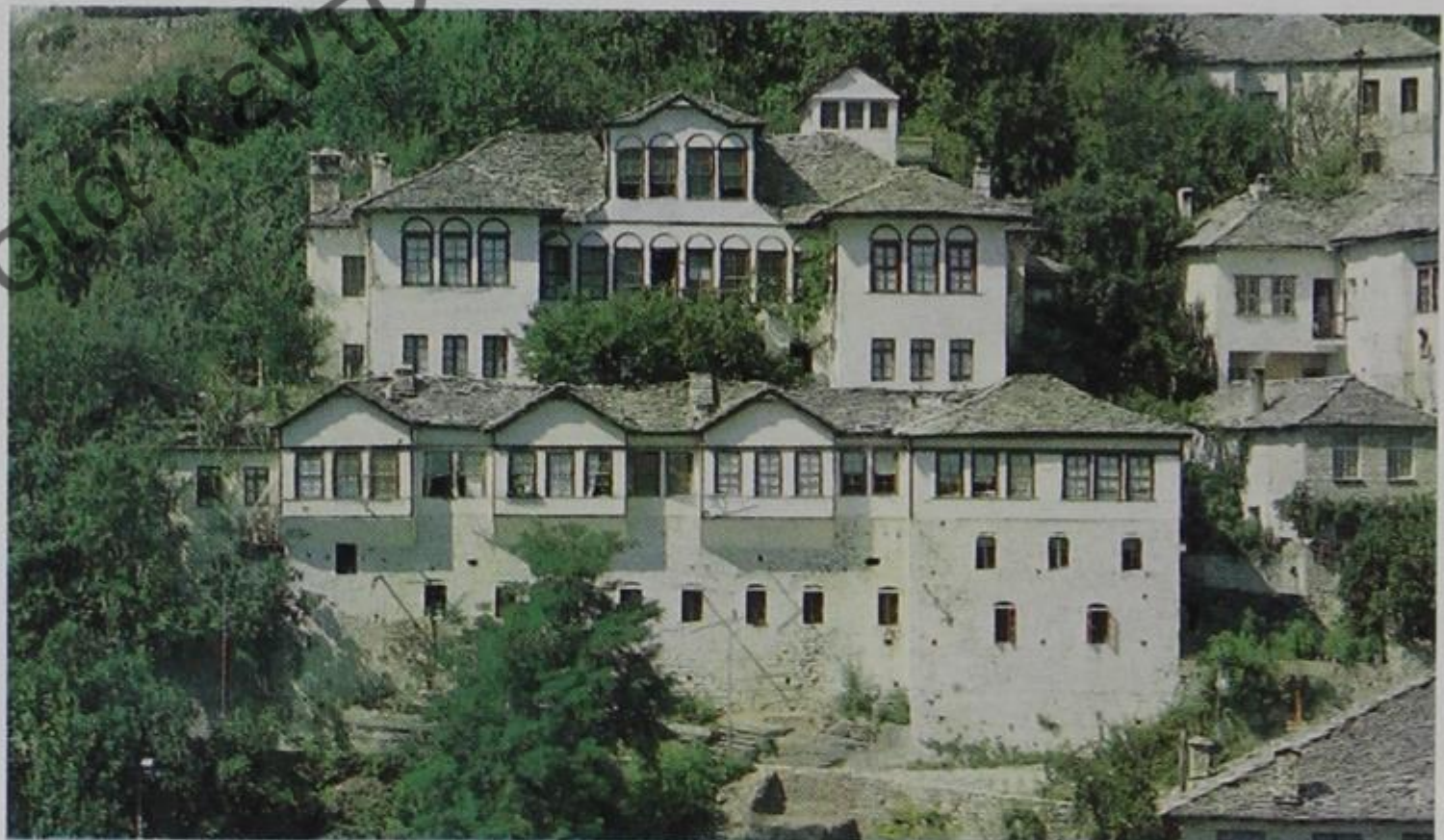
1991. Ιούλιος. Οι Αλβανοί φυγάδες «αποβιβάζονται» στο Μπάρι της Ιταλίας πέφτοντας πολλοί και στη θάλασσα. Η ΡΑΙ τους είχε ξεγελάσει το όνειρό τους!..

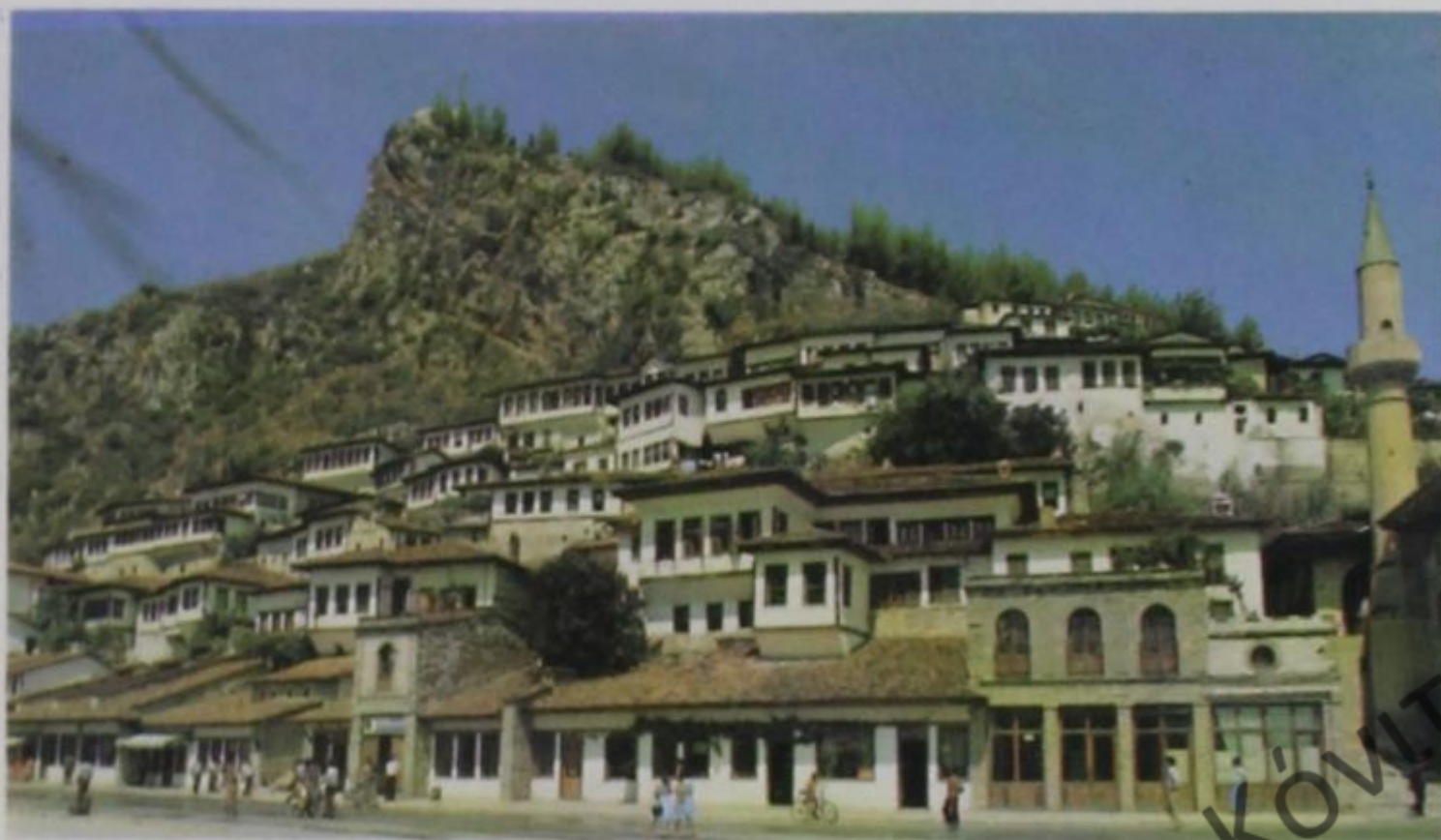
Καλοκαίρι 1991. Αλβανοί φυγάδες στο Μπάρι. Ιταλός “μασκοφόρος” ψεκάζει το γήπεδο, όπου είχαν εγκατασταθεί Αλβανοί φυγάδες, μήπως και έχουν “μολύνει” το γήπεδο από... τη στέρηση και την πείνα!!

Κάστρο Αργυροκάστρου: Λαϊκό φεστιβάλ. (Κάθε πέντε χρόνια, στον ίδιο χώρο του κάστρου, γίνεται Παναλβανικό φεστιβάλ με τραγούδια, χορούς, παραδοσιακή μουσική κ.α.)

Αργυρόκαστρο. Συγκρότημα κατοικιών του περασμένου αιώνα.

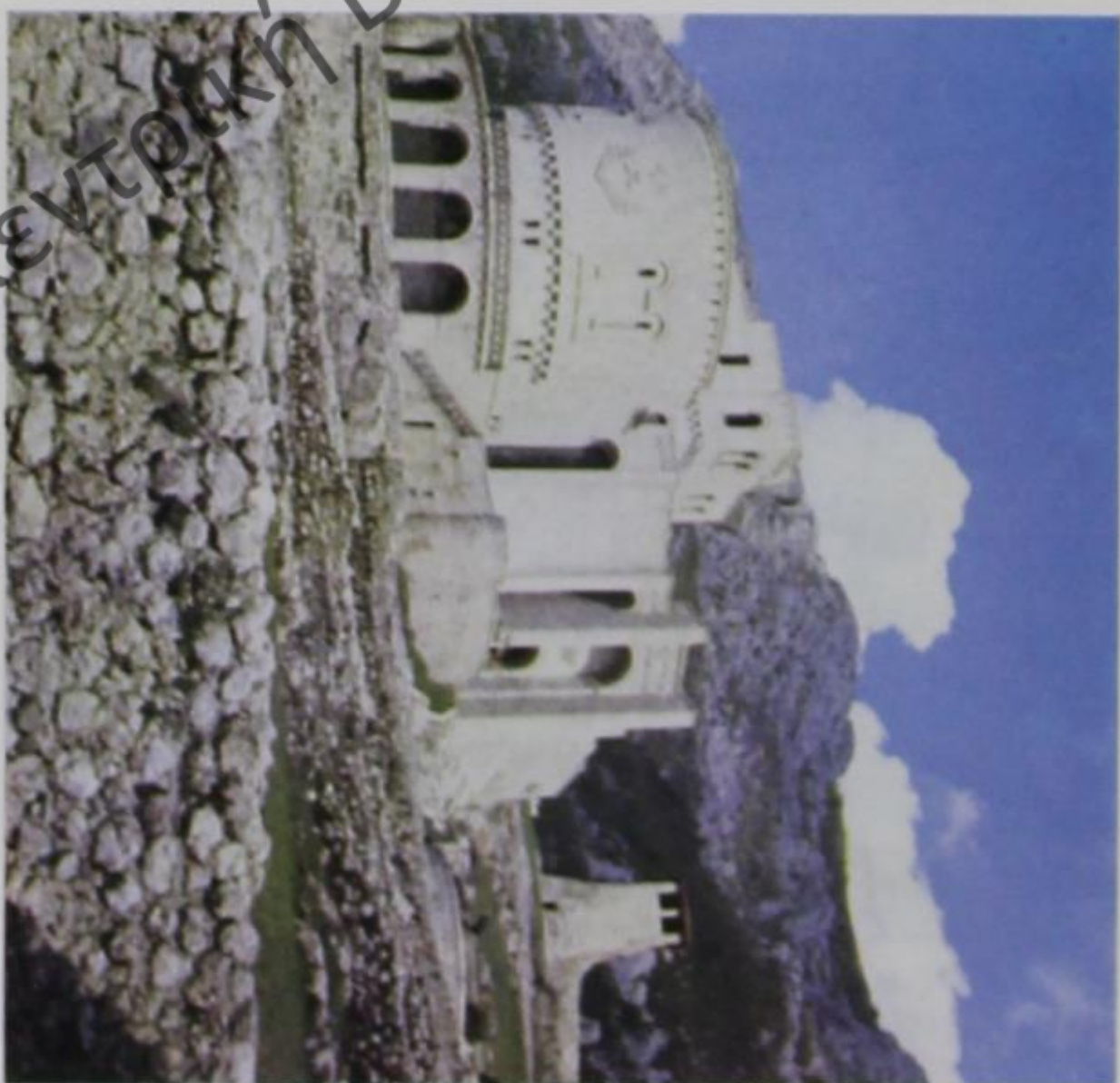
Μπεράτι. Μερική άποψη της συνοικίας «Mangalem».

Τίρανα: η πλατεία Σκενρτέμπε στο κέντρο της πόλης. Απέναντι, το λευκό κτίριο, είναι το Εθνικό Μουσείο.

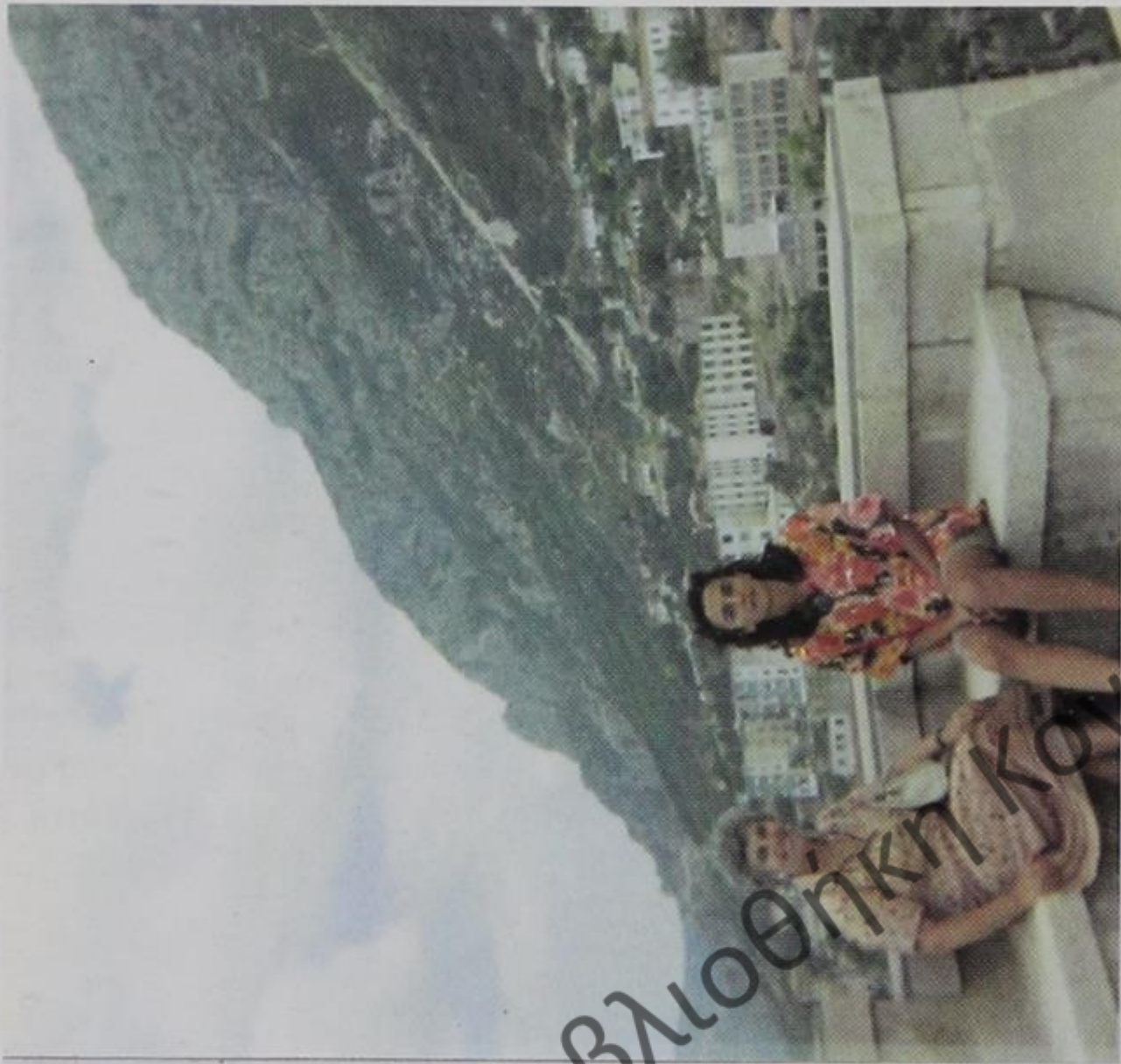
Γεώργιος Καστριώτης: - Σκεντέρμπεης: ο θρυλικός πολεμαρχός των Τούρκων.

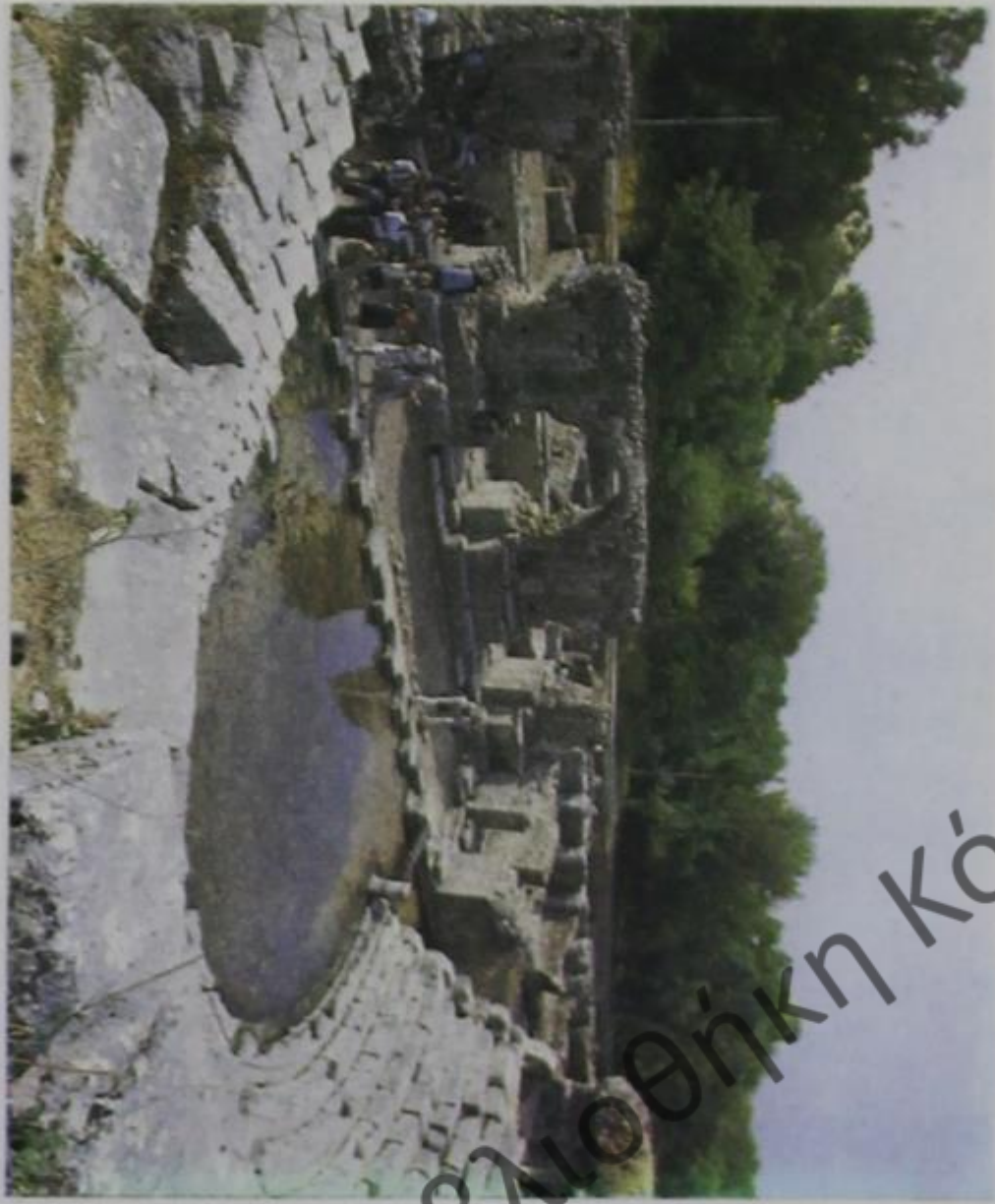
Το μουσείο Σκεντέρμπεη στο κάστρο της Κρούιας.

Η Βασιλική και η Δήμητρα μπροστά από
το Εθνικό Μουσείο στα Τίρανα .

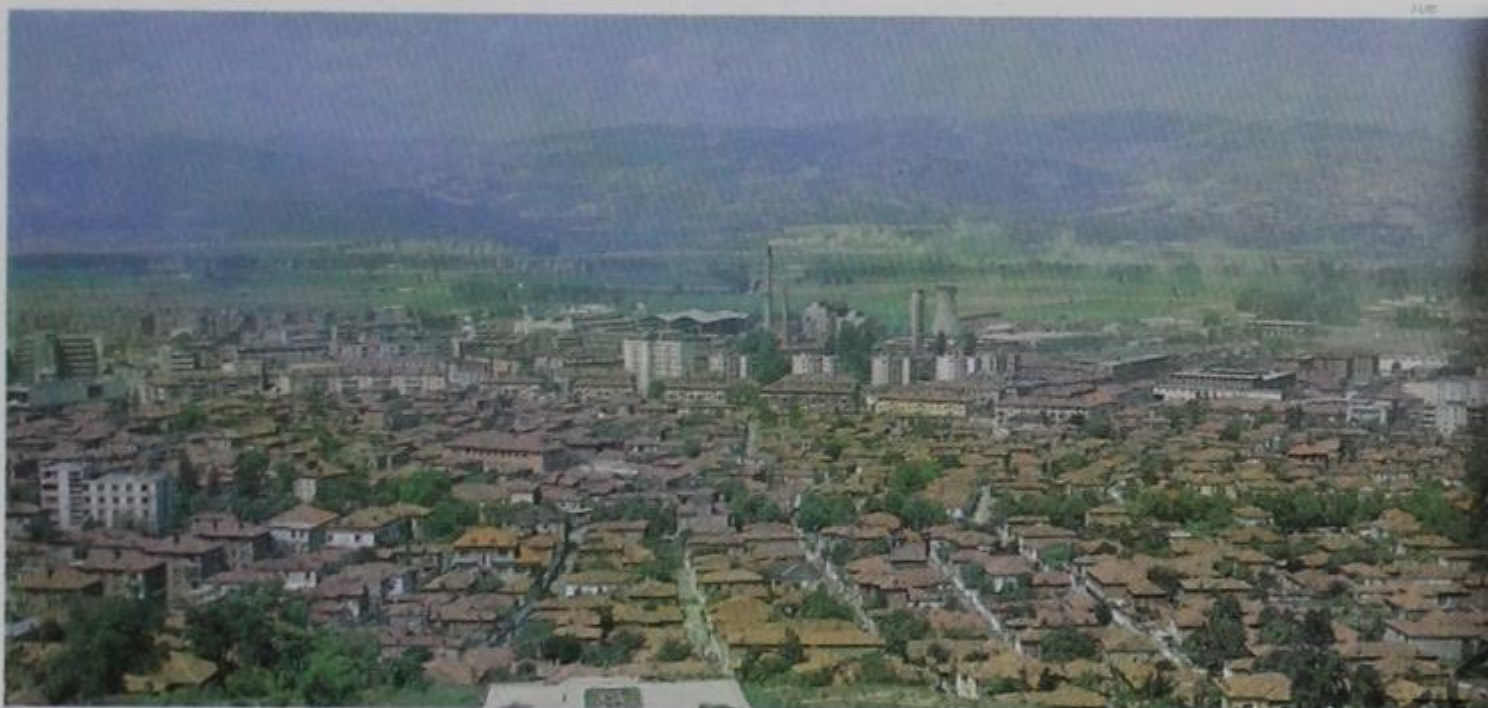
Η Βασιλική και η Δήμητρα στο κάστρο της Κρόσιας.

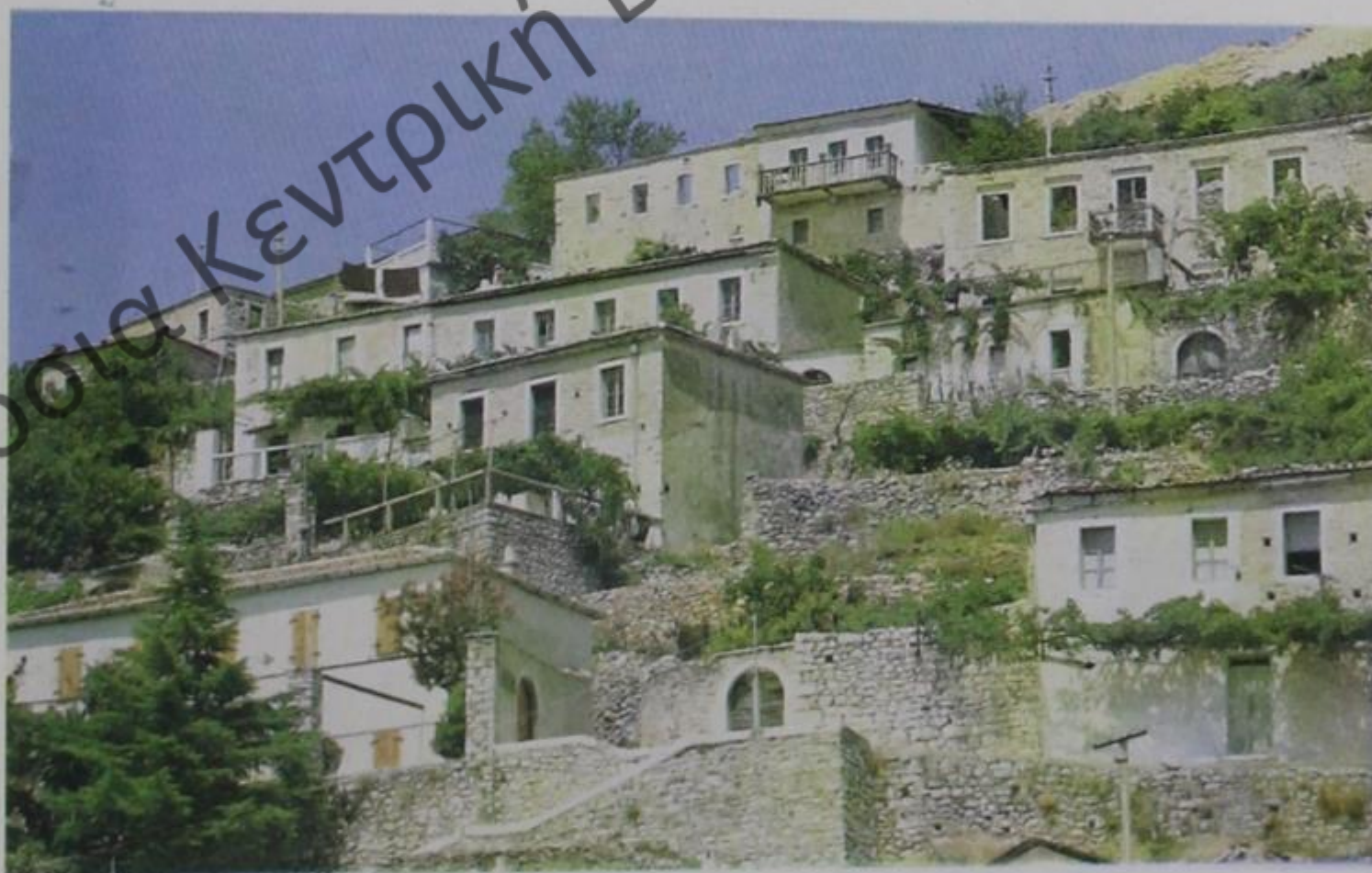
Από τις αρχαιότητες της Απολλωνίας.

Το αρχαίο θέατρο της Βουθρωτού.

Κορυτσά. Άποψη καινούργιων συνοικιών της πόλης (κατασκευασμένων κατά το ορθογώνιο σύστημα του δεύτερου μισού του ΧΙΧ και των αρχών του ΧΧ αιώνα).

Βυνο - Αυλώνας. Σπίτια - χελιδονοφωλιές στην πλαγιά του Λόφου.

Theth - Σκόδρα. Τυπικό συγκρότημα κατοικιών σε μια πεδιάδα στους πρόποδες των Άλπεων.

Σκόδρα. Άποψη του καινούργιου εμπορικού δρόμου.

ΠΟΓΡΑΔΕΤΣ

Μια σκέψη ήταν. Και φτάνουμε στο Πόγραδετς. Ώρα 3 μεσημέρι.

Πρώτη εντύπωση: καλή. Περιποιημένη πόλη, καθαρή. Αλλά παρατημένη κι αυτή στο έλεος της «νέας τούτης εποχής», που για την Αλβανία, όπως και για τις άλλες χώρες του ανατολικού μπλοκ, θα 'ναι οδυνηρή και πικρή, όσο ποτέ άλλοτε στον αιώνα που ζούμε.

Το ρεστωράν δίπλα μας. Κι εμείς αυτό θέλαμε. Πρώτα να... στομάσουμε τα γουργουρίσματα της κοιλιάς. Εμείς δεν είμαστε Αλβανοί. Η πείνα μας πιάνει· δεν την αντέχουμε. Ζούμε ευδαίμονες εμείς στον τόπο μας: «τρώμε καλά!» Και, πως να το κάνουμε; Πιστεύουμε τους όμοιούς μας. Όχι τους πεινασμένους· είναι φυσικό!..

Μας περίμεναν! Όπως και στους Άγιους Σαράντα. Και στο Αργυρόκαστρο. Και στα Τίρανα. Το μόνο πούλμαν εμείς, που ταξιδεύαμε στην Αλβανία εκείνες τις μέρες· τέλη Αυγούστου του '91. Κι εμείς όχι ένα πούλμαν γεμάτο αλλά 40 περίπου άτομα.

«Ο φόβος φυλάει τα έρημα!»

Στην Τουρκία δεν είναι το ίδιο. Εκεί δεν πεινάνε. Εκεί έχουν και... «πέτσινα» καλά! Και φτηνά! Όσο για τις «χαμένες πατρίδες», την Πέργαμο, τη Φώκαια, τις Κλαζομενές, την Έφεσσο, την Πριήνη, τη Μίλητο, την Αλικαρνασσό ή το Αϊβαλί, τη Μενεμένη, τη Σμύρνη, τα Βουρλά, το Οδεμήσιο, το Αϊδίνιο, τα Σώκια κ.ά., ε

καλά· αν είναι στο δρόμο μας καλώς έχει. Αλλιώς όπως και στην Ευρώπη, το ταξίδι γίνεται για τα... ψώνια. Ή επειδή μας... περισσεύουν! Η Ιωνία είναι λέξη κενή. Ο ελληνισμός της χαμένος στη νύχτα του καινούργιου κόσμου. Από τα δυτικά φωτάει η μέρα, σήμερα. Έτσι μας το «σφυρίζουνε». Μα κι έτσι είναι αφού μας ξεκόψανε απ' το δικό μας κόσμο...

Ό,τι ακούμε για τους Αλβανούς είναι χωρίς ουσία. Αλλά κι αυτά που λένε οι πολλοί το ίδιο είναι. Πώς να το κάνουμε; Οι «προστάτες» μας δε μας άφησαν να έχουμε ορθή κρίση. Ούτε ακόμη και για το... ποδόσφαιρο, που μας το «δίνουν» απ' όλα τα ΜΜΕ με τα οχτάωρα (στην TV και το ραδιόφωνο) και με δεκάδες σελίδες «αθλητικές» από τις περισσότερες καθημερινές εφημερίδες...

Ε, ναι: στην Αλβανία ο κόσμος είναι πολύ... πίσω! Προτιμούν την αλβανική ζωή και παράδοση. Όλοι εκεί είναι δεμένοι με τον τόπο τους, τα ήθη τους, τα έθιμά τους, το δικό τους πολιτισμό.

Αύριο θα ξυπνήσουν απ' το άλλο πλευρό· όπως ξυπνήσαμε κι εμείς. Και θα 'ναι καλύτερα από μας. Γιατί δε θα 'χουν τους επιγόνους κάποιων επιτήδειων στο κεφάλι τους, όπως τους είχαμε εμείς από παλιά μέχρι τώρα. Γι' αυτό και μας είπαν ότι δεν έχουμε σχέση εμείς με τους αρχαίους Έλληνες. Επειδή μας κυβέρνησαν πάντα οι... ελληνότουρκοι. Αυτοί που ατίμασαν το 21 με τα έργα τους και την πολιτική τους. Αυτοί που άφησαν το λαό να ψάχνει για τη μοίρα του στα τυφλά σκοτάδια. Που τον χώρισαν σε δικούς τους και μη.

Να μη τα λέμε έτσι; Ξέρω ότι η αλήθεια δεν πουδραρίζεται. Κι ότι εθνικό είναι ό,τι είναι αληθινό. Επιτέλους ας πάνε στο διάολο εκείνοι που μας έφεραν σε άλλους δρόμους από τους δρόμους του δικού μας κόσμου – από τους δρόμους του Ελληνισμού.

Να 'σαι στην Αλβανία, στο Πόγραδετς, να κοιτάς γύρω ό,τι πιάνει το μάτι σου: την πλατεία, τα στεγνά παρτέρια, την αποβάθρα στη λίμνη, τα σπίτια, πεντέξη ανθρώπους στο δρόμο, τα παιδιά που ήρθαν για τσίκλες, την πλαγιά απέναντι· «από κει μπήκαμε στο Πόγραδετς», μας λέει ο κυρ Μήτσος.

«Τι λέει αυτός», λες. «Εκείνοι τότε ήταν παιδιά, λεβέντες. Πηδάγανε στο χιόνι από κορφή σε κορφή, από πλαγιά σε πλαγιά· δεν υπολογίζανε τίποτα. Αυτός ο παπούς είναι από κείνους;

Σωπαίνεις.

Μια σκηνή από την εποποιία του 1940. (Αλ. Αλεξανδράκη Ελαιογραφία)

Αφήνεις να κυλήσει μέσα σου ένα δάκρυ καυτό για τα παιδιά που πέσανε στ' απέναντι βουνά, στην πλαγιά που βλέπουμε, πάνω από το Πόγραδετς. Αυτά έμειναν νέοι για πάντα, αλλά δίχως όνομα. Όπως και αυτοί των βαλκανικών και της Μικρασίας. Όπως αυτοί του 21. Όπως αυτοί, όλοι, που πέφτουν για την πατρίδα όπου της γης τ' όνομά τους όμως θα 'πρεπε να 'ναι οικείο μας. Όπως του μπάριμπα Μήτσου τώρα. Και του μπάριμπα Σωτήρη. Τι λέει ένα πρόχειρο μνημείο πεσόντων; Στην Αλβανία δεν είναι το ίδιο. Οι νεκροί των πολέμων είναι ημίθεοι. Αλλά και άγιοι.

«Στρωνόμαστε» στα τραπέζια.

Το φαγητό κι εδώ είναι το ίδιο για όλους. Πρώινό - μεσημέρι είναι στο πρόγραμμα. Το κρασί είναι έξω. Αλλά το κρασί τους εδώ είναι φάρμακο. «Ανασταίνει και πεθαμένο». Δεν έχει νερό, νοθείες, κόλλα. Το φχαριστιόμαστε.

Τα γκαρσόνια σου φέρνουν τα πάντα στη στιγμή. Όχι με δουλικότητα, βέβαια. Όχι για το ρεγάλο. Αυτά δεν τα ξέρουν. Κάνουν τη δουλειά τους με σεβασμό στη δουλειά και στο πόστο τους. Είναι περήφανος κόσμος. Ότι εμείς ζούσαμε σε διαφορετικό κλίμα δεν ήταν αυτό που τους πείραζε. «Εσείς είσατε μπόσηδες», μας είχε πει ένα παιδάκι. Κι ένας μεγάλος: «Εσείς είσατε Αμερική

στα Βαλκάνια· οι μόνοι». Και είχαν δίκιο. Είμαστε Αμερική σε πολλά. Αν φωνάζουνε μερικοί να μείνουμε στα δικά μας, να κρατάμε από τους άλλους μόνο τα καλά, φωνάζουν στο βρόντο. Δε συνακούγονται ούτε μεταξύ τους. Φυσάει άγριος βοριάς σ' όλο τον κόσμο. Και το «πιάνει» και στην Ελλάδα. Μας αλλαλιάζει.

Οι Αλβανοί μας βλέπουν με καλό μάτι. Μας θέλουν δικούς τους. Μας θέλουν Έλληνες. Με τους Έλληνες έχουν τα ίδια χνώτα. Από τον καιρό των Ιλλυριών και των Πελασγών. Κι από τότε συνέχεια. Αυτό πιστεύουν. Κι αλήθεια: είναι οι μόνοι γείτονες που κρατάνε από πολύ παλιά.

Εντάξει.

Έχουμε καταπραΰνει την πείνα μας. Και σηκωνόμαστε.

Το ρεστωράν έχει και μερικά τουριστικά είδη. Πεντέξη πράγματα. Απλά περιεργαζόμαστε τα λίγα αυτά πραγματάκια. Μαγαζιά, περίπτερα, δεν έχει, δεν είδαμε. Ο καιρός δεν είναι για τίποτα. «Κι αυτά και πολλά είναι», λέμε κάποιοι μεγάλοι. Στην κατοχή χειμώνα καιρό φορέσαμε τσόκαρα από σαγίδια. Ή από λάστιχα αυτοκινήτων· και που τ' αυτοκίνητα τότε! Κι άσε από ρούχα: σακκάκια ή παντελόνια με δέκα μάτια.

Σου λένε: Απέτυχε εδώ το σύστημα. Όπως και στη Σοβιετική Ένωση, στη Ρουμανία, Τσεχοσλοβακία, Πολωνία, Ουγγαρία, Βουλγαρία κλπ. Αλλά το σύστημα δεν ήταν για ν' αποτύχει. Σύμφωνοι: απέτυχε. Μόνο ότι και το δικό μας... «σύστημα» από το 1821 μέχρι την κατοχή, δεν είδαμε σε τι επέτυχε — κι ας μην ήταν κομμουνιστικό. Αυτό που μας λένε ορισμένοι Γάλλοι ιστορικοί ή άλλοι ότι δεν είμαστε από τους Έλληνες; Αυτό το πέτυχαν σίγουρα. Το ομολογούν τα... «απόκρυφα κιτάπια» του νεότερου Ελληνισμού (που αποκρυπτογραφούν τους Ελληνότουρκους).

Γιατί όλ' αυτά; Μα γιατί άλλο. Τι άλλο καλύτερο από την ιστορική αλήθεια. Σου ανοίγει τους ορίζοντες όλου του κόσμου. Άλλο όμως η ιστορική αλήθεια κι άλλο η ιστορική ψευτιά και διαστρέβλωση κάθε αλήθειας. Αυτό είναι έξω από το ελληνικό πνεύμα. Αυτό μας εκμεταλλεύτηκαν οι φωστήρες ιστορικοί της Ευρώπης, δυστυχώς.

Σ' ένα ταξίδι, μέρες, τα σκέφτεσαι κι αυτά. Δεν είναι κι άσχημο. Ακονίζεις τη σκέψη σου. Κι όχι μόνο.

Ξεκινάμε. Ένας δρόμος παράλληλος με την παραλία μας βγάζει έξω από την πόλη. Ένα μπουλούκι παιδιά έμειναν έξω από το ρεστωράν με τα μάτια στραμμένα κατά το πούλμαν που έφευγε. Ποιος ξέρει πότε θα ξαναδούν άλλο πούλμαν με τουρίστες.

Ρωτάμε το Σπύρο. «Τι πληθυσμό έχει το Πόγραδετς;» «Γύρω στις 15.000», μας λέει. Αλλά τώρα τι να το κάνεις. Όλες οι πόλεις και τα χωριά είναι να μη ρωτάς για τίποτα.

Κατεβαίνουμε νότια. Η γη κι εδώ έρημη, στεγνή, παρατημένη. Μακριά κάποια χωριά, ένα εδώ κι ένα δυο ώρες κείθε, έχουν γλαρώσει κάτω από τον απογευματινό ήλιο. Κι από την πίκρα χίλιων αποριών. Ήταν το κάποτε, ήρθε το χτες, πέρασε. Το σήμερα έχει βουλιάξει σε μια λίμνη μαύρης απελπισίας. Το αύριο κανείς δε θέλει ν' ακούσει για τέτοια παραμύθια. Δεν έχει αύριο.

Οι περισσότεροι τον έχουν πάρει για τα καλά. Και τύφλα να 'χει το κρεβάτι τους. Εδώ είναι κι ο Θανάσης. Που ξέρει να διαλέγει τη μουσική για όλες τις ώρες. Τώρα έχει τραγούδια νανουριστικά, σιγαλόφωνα. Και να μη θέλεις να κοιμηθείς σε ηρεμούν και σε ξεκουράζουν.

Είχαμε τουλάχιστο αυτό το καλό!..

Και πάμε.

Αριστερά μας μια περιέργη απλωσιά. «Ήταν λίμνη», μας λέει ο Σπύρος. «Μαλίκη» την έλεγαν. «Μαλίκι» επαναλαμβάνω μέσα μου. Και θυμάμαι κάτω σ' εμάς το χωριό Μαλίκι, στον Αετό. Απέναντι απ' το Σουλιμά και του Κλέσουρα. Τώρα το λένε αλλιώς.

Λίγα χιλιόμετρα μπροστά και φτάνουμε στην Κορυτσά.

Γι' αυτή την πόλη έχεις πολλά να σκεφτείς. Αλλά πώς να το κάνεις όταν τα πράγματα δεν είναι όπως θα τα 'θελες αλλά όπως τα θέλησαν οι... προστάτες - «σύμμαχοι» των μικρών λαών!. Και πριν απ' όλους οι Ιταλοί...

Όμως όσο να δεις τούτο ή εκείνο ή τ' άλλο, όσο να ψάξεις να δεις στον κάμπο μέσα, πέρα στο Ιβαν ή στα γυρίσματα του Μοράβα, φτάνεις στην πόλη. Φτάνεις στο κέντρο, στην πλατεία.

ΚΟΥΤΣΑ

Πάλι τα παιδιά. Ένα μπουλούκι ξυπόλυτα παιδάκια σε κοιτάνε στα χέρια, στις τσέπες, στις τσάντες. Πεινάνε. Το βλέπεις στα φωτεινά ματάκια τους. Μαζί όμως με τα παιδιά ήρθαν και δυο-τρεις άντρες, εικοσιπεντάρηδες. Ο ένας με πέτρες. Τις πέταξε στις ρόδες και πίσω.

Απορούμε: Τώρα στο τέλος; Και στην Κορυτσά;

Ένας αστυνομικός τον έκανε πέρα με τρόπο που έδειχνε ότι δεν είχε πια εξουσία για τίποτα. Εκτός κι αν ήταν τρελός· και τον ήξερε. Αλλά οι άλλοι δυο; Μπορεί και να 'ταν αβανταδόροι της τρέλας του. Που κρατάει κι εδώ από παλιά όπως και σ' εμάς μέχρι το 50-60, όπως και σε πολλούς άλλους λαούς μέχρι τότε ή και μετά. Η Κορυτσά όπως κι όλη η Αλβανία έχει μείνει σ' αυτή την εποχή των κάποιων βλαμμένων που τους αποτρελαίνουν οι... λογικοί!

Σκορπάμε στην πόλη· όπου θέλει η κάθε παρέα.

Πρώτα ένας καφές. Το καφενείο απέναντι. Έχει πελάτες ντόπιους· γεμάτο. Εμείς περνάμε σε μια δίπλα αίθουσα. Είναι και άλλοι. Δυο-τρεις μας χαιρετάνε ελληνικά. «Εμείς εδώ· η καρδιά μας όμως είναι εκεί· στην Ελλάδα... Να μας βοηθήσετε... Είμαστε αδέρφια σας...».

Οι περισσότεροι στο καφενείο ήταν βορειοηπειρώτες. Αλλά και πολλοί έξω στους δρόμους μας χαιρέταγαν ελληνικά. Όμως και οι Αλβανοί μας κοίταγαν με μάτια φιλίας. Στην Κορυτσά ήταν όλοι το ίδιο. Η διαφορά μεταξύ Αλβανών και μειονοτικών ή-

ταν στη θρησκευτική τους παράδοση. Κι αυτό μέχρι τώρα. Αύριο κι ο Θεός κι ο Αλλάχ θα τα βρουν και στην Κορυτσά, όπως και οι... πιστοί τους — αν τους αφήσουν!..

Τέσσεροι φίλοι και παίρνουμε βόλτα στους δρόμους της παλιάς πόλης. Μα όπου περνάμε τα σπίτια είναι βιλίτσες όμορφες: Με τις πρασιές τους, τα λουλούδια τους, τις δαμασκηνιές τους, άλλα δέντρα· δε διαφέρει σε τίποτα από μια παραδοσιακή ελληνική πόλη. Κι εννοούμε μια πόλη από τις καλύτερες βέβαια.

Η Κορυτσά έχει ζωή. Το βλέπεις παντού. Στους δρόμους, στις πλατείες, στα σπίτια. Μόνο ότι κι από 'δω λείπει το χαμόγελο. Καμιά ελπίδα δεν αναπνέει το φως της μέρας.

1η Σεπτέμβρη, σήμερα. Απόγευμα. Η μέρα δροσερή· κι εμείς στους δρόμους της Κορυτσάς. Μιας πολιτείας που έζησε με το παρελθόν της από τους πίσω αιώνες μέχρι τα χτες. Σήμερα έχει χάσει κάθε ελπίδα για το αύριο. Είναι δέσμια των καιρών. Και μένει. Τα παραμύθια των φαντασμένων είναι για φαντασμένους. Όχι σ' αυτούς και στους εφιάλτες άλλη τιμή. Αυτή τους ανήκει κι ας την κρατήσουν. Η Κορυτσά περιμένει κι αυτή άλλες μέρες.

Παντού κι εδώ μνημεία, προσόψεις, ανδριάντες. Κάθε ελεύθερος χώρος ανήκει σ' εκείνους που θυσίασαν τη ζωή τους για μια καλύτερη πατρίδα. Για να πω την αμαρτία μου: αυτό στην Αλβανία το ζήλεψα...

Με τις πρασιές γύρω, τα λουλούδια, τα κόκκινα γαρύφαλα, θυμήθηκα το ποίημα για την Κορυτσά του φίλου Αλβανού ποιητή Fatos Agari που το 'χα διαβάσει στο δρόμο. Έβγαλα από την τσάντα μου το βιβλιαράκι του και το ξαναδιάβασα και για τους άλλους.

Στην Κορυτσά χωρίς εσένα

*Είναι μια μέρα λιόχαρη εδώ στην Κορυτσά.
Ένας ήλιος μεγάλος διαπερνάει το σώμα μου.
Πουλούν στους δρόμους κόκκινα γαρίφαλα,
ένα δεκάρικο το ένα.*

*Είναι μια μέρα ολόξανθη, μια μέρα κορυτσαία,
ξεκούμπωτο το μπούστο της, μοσχοβολάει Σεπτέμβρη
κι ανάμεσα στους κόρφους της - γαρίφαλα φωτιά,*

ένα δεκάρικο το ένα.

*Εχ, ουρανέ! Πώς μπορώ κι αντέχω τέτοια μέρα,
όταν της Κορυτσάς τα κόκκινα γαρίφαλα
αβάσταχτον, μοσχοβολάν τον πόνο μου για σένα;*

Οι ποιητές σου χαρίζουν μια άλλη αίσθηση της ζωής. Που τη δέχεσαι σαν ουσία πρώτη της ύπαρξής σου. Είσαι άνθρωπος. Και το θέλεις: αυτό να 'σαι. Οι ποιητές αυτή τη γλώσσα μιλάνε.

«Είναι μια μέρα λιόχαρη», όπως κι η σημερινή, «μέρα κορυτσαία», μας λέει ο ποιητής. Και ναι, η μέρα της Κορυτσάς έχει κάτι δικό της. Δώθε από τα αγέρωχα βουνά της λάμπει αλλιώς ο ήλιος.

Σήμερα όμως δεν είναι έτσι. Η ζωή έχει πάρει άλλο δρόμο. Κανείς δεν πουλάει στους δρόμους «κόκκινα γαρίφαλα». Λουλούδια και άνθρωποι έχουν χάσει το άρωμα της Σεπτεμβριάτικης μέρας. Το ίδιο θα 'ναι και το χειμώνα. Και χειρότερα. Αλλά το ίδιο θα 'ναι και την άνοιξη. Και το καλοκαίρι.

Η Κορυτσά δε λέει τίποτα για το άλλοτε. Το ψάχνεις μόνος σου μέσ' από εγκυκλοπαιδείες ή άλλα βιβλία. Καλό είναι πριν ξεκινήσεις. Αλλά και μετά καλά είναι. Έτσι θα ξέρεις να πεις ή

Κορυτσά: Κατοικία των αρχών του XX αιώνα.

να λες ότι πήγες εκεί κι εκεί για να δεις τον κόσμο – κι όχι για κάποια... «ψώνια»!

Βγήκαμε ως την άκρη της πόλης· απ' τ' ανατολικά. Αλλάζουμε δρόμους, γειτονιές. Τα σπίτια στο ίδιο περίπου στυλ. Με ωραία εμφάνιση προς το δρόμο: πόρτες, παράθυρα, περβάζια, εσοχές, μπαλκόνια, γλάστρες, πετρόσκαλες, πρασιές, τα πάντα παντού με ηπειρώτικη τάξη.

Εδώ δε βλέπεις τη διαφορά πουθενά. Και σε τίποτα. Οι άνθρωποι, τα σπίτια τους, οι ασχολίες τους, η πείνα τους τώρα, έχουν τον ίδιο λόγο, τα ίδια γνωρίσματα. Δεν είναι όπως στη Μικρασία ή στον Πόντο. Εκεί οι Έλληνες δεν είχαν τίποτα κοινό με τους Τούρκους. Άλλο εδώ. Οι Αλβανοί πιστεύουν ότι είμαστε δυο αδελφοί λαοί.

Γυρίζουμε στην πλατεία. Εκεί και οι άλλοι. Όλοι στην ώρα μας. Και φεύγουμε.

Τα παιδάκια κι εδώ μ' ένα στιμένο προσιπάκι τρέχουν ξωπίσω μας σαν ξεκομμένα κλωσσοποτάκια. Μας φέρνουν μέχρι την άλλη άκρη της πλατείας. Εκεί σταματούν και μας ακολουθούν με τα μάτια.

Τ' αφήσαμε έτσι μέχρι που μας έχασαν απ' τα μάτια τους. Έφυγαν; Αυτό δεν είναι να το ρωτώ. Όμως για μένα είχαν απολιθωθεί στην άκρη της πλατείας σαν αγγελούδια που άπλωναν τα χέρια τους στο θεό για μια φέτα ψωμί.

Δεν είχαμε καρδιά. Τα παιδιά τα είπαμε αλητάκια· τίποτα δε μας μίλησε μέσα μας γι' αυτά. Ούτε τα ματάκια τους, ούτε η ικεσία τους· «μια τσίκλα μπάριμπα, ένα κατοτάρικο – ντόσε μπάριμπα...».

Ο λόγος δε ρίζωσε στην ψυχή μας: «άφετε τα παιδιά και μη κωλύετε αυτά ελθείν προς με· των γαρ τοιούτων εστίν η βασιλεία των ουρανών». Αυτό ήταν του Χριστού, θα πεις. Εμείς το Χριστό τον έχουμε για να βολευόμαστε στα «καλά και συμφέροντα» κι όχι μόνο «ταϊς ψυχαίς ημών». Τα αλβανόπουλα, όπως και τόσα άλλα παιδιά του τρίτου κόσμου, δεν έχουν ψυχή για τους θεομπαίχτες, είτε χριστιανοί είν' αυτοί είτε μουσουλμάνοι, είτε βουδιστές, ινδουιστές ή ότι άλλο.

Τα παιδάκια της Κορυτσάς, όλα τα παιδάκια της Αλβανίας, ατσαλώνουν την ψυχούλα τους στο καμίνι της σκληρής ανάγκης. Αύριο θα ξέρουν ότι η ζωή είναι και γι' αυτούς, ότι τους ανήκει

όπως και στους άλλους κι ότι πρέπει να τη ζήσουν κι αυτοί σαν άνθρωποι. Κι όπως θα το επιβάλουν οι νέες συνθήκες ζωής – οπωσδήποτε καλύτερες.

Φεύγουμε προς τα έξω.

Αριστερά μας ένα στρατιωτικό νεκροταφείο εγκαταλειμμένο από χρόνια. «Είναι των Γάλλων που έπεσαν εδώ στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο». μας λέει ο Σπύρος.

Τι να σκεφτείς; Η μνήμη γι' αυτά τα παιδιά δεν κράτησε τ' όνομά τους μέχρι τις μέρες μας. Έσβησαν μαζί, σχεδόν, από τότε. Έτσι γίνεται με όλους, θα πεις. Σε κάθε πόλεμο: ΟΙ «πεσόντες» χάνουν και τ' όνομά τους. Γίνονται «άγνωστοι». Και μένουν.

Αντίο Κορυτσά!

Και με την ιστορία της Κορυτσάς και... πάμε

Ένας φίλος ρωτάει: «Τι πληθυσμό έχει Σπύρο η Κορυτσά»; – «Περίπου 62.000», του απαντάει. «Είναι Διοικητικό Κέντρο μιας μεγάλης περιοχής. Μεγάλη ανάπτυξη εδώ έχει η κτηνοτροφία. Ελληνικά όμως δεν ξέρουν ούτε οι παλιότεροι Έλληνες. Δεν είχαν σχολεία· έφεραν κι άλλους· έγιναν αλλαγές. Αυτά από σας· εξαιτίας σας....».

Έχουμε φύγει καταέξω. Ο κάμπος γύρω στεγνός. Και τα ποτάμια πλούσια σε νερά ανάμεσά του. Δώθε ο Μοράβας και κείθε, αριστερά ο Δεβόλης. Και μέσα, ίσια, το αγέρωχο Ιβάν. Το βοιινό που ποτίστηκε με πολύ αίμα στον πόλεμο του '40.

Όμως με φέρνει απόκοντα η Κορυτσά. Παιδάκι τότε που χτύπαγα τις καμπάνες της Αγιά Τριάδας, μια ολόκληρη μέρα, γιατί «έπεσε» η Κορυτσά. Στην Κυπαρισσία, κείνη τη μέρα, χόρευαν και οι πέτρες. Και την άλλη μέρα. Και την άλλη. Δεν άκουγες άλλη κουβέντα: «ο στρατός μας, τα παιδιά μας, οι ήρωές μας· Ιβάν, Μοράβας· έπεσε κι η Κορυτσά. Οι Ιταλοί το 'βαλαν στα πόδια...».

Η Κορυτσά!..

Έβγαλα απ' την τσάντα μου κάποιες αντιγραφές μου. Πήρα το φύλλο με τις σημειώσεις μου για την Κορυτσά. Διάβασα:

«Κορυτσά. Πόλη της Β. Ηπείρου με 25.000 κατοίκους. (Απ' αυτούς) οι περισσότεροι είναι Έλληνες. (Το κείμενο αναφέρεται σε στοιχεία του 1965 – αν τα στοιχεία είναι αδιαμφισβήτητα δεν το ψάχνω). Ανήκει στην Αλβανία. Βρίσκεται σε μεγάλη κι εύφορη πεδιάδα, όπου υπάρχουν ποτάμια, χείμαυροι και άφθονες πηγές. Η Κορυτσά πλαισιώνεται από βουνά ψηλά και αγέρωγα. Μέσ' από την πόλη περνά το ποτάμι Μοράβας. Είναι έδρα μητροπολίτη. (Ήταν κάποτε· δεν είναι).

Ως το 1487 ονομαζόταν Επισκοπή και ήταν χωριουδάκι ασήμαντο. Η ακμή της άρχισε από τον 18ο αιώνα, κι εξελίχθηκε σ' ένα αξιόλογο πνευματικό, πολιτικό και εμπορικό κέντρο του ελληνισμού. Τα ελληνικά σχολεία και τα λογής ιδρύματα της Κορυτσάς θεωρούνται από τα καλύτερα. (Μάλλον μέχρι το πρώτο τέταρτο του αιώνα). Πλούσια δράση ανέπτυξε και στην Κ. ο Πατροκοσμάς ο Αιτωλός.

Πολλοί νέοι της Κορυτσάς πολέμησαν σαν εθελοντές στην Επανάσταση του 1821. Σπουδαίο ρόλο έπαιξε η πόλη και κατά το μακεδονικό αγώνα (1902-1908). Οι κομιτατζήδες για εκδίκηση, έσφαξαν το μητροπολίτη της Φώτιο (1906).

Το 1912 απελευθερώθηκε από τα ελληνικά στρατεύματα, μα το 1913, με την επιμονή της Ιταλίας, ενσωματώθηκε και πάλι στο αλβανικό κράτος. (Οι Ιταλοί δε μας είδαν ποτέ με καλό μάτι. Όπως και τους Αλβανούς, βέβαια. Άλλοι ήταν οι λόγοι που τους έκαναν να... επιμένουν). Όμως ο ελληνικός πληθυσμός της αντιδρώντας αποφασιστικά, διατήρησε στο ακέραιο την εθνική του αυτοτέλεια· τη θρησκεία του και τη γλώσσα του. Παράλληλα ανέπτυξε ζωηρότατη οικονομική δραστηριότητα...»

Τι να τα λέμε: Οι Ιταλοί είχαν πετύχει εκείνο που ήθελαν. Τα άλλα είναι λόγια. Ο χρόνος και το «εμπόλεμο» με την Αλβανία τους είχαν στερήσει κάθε ελπίδα για καλές σχέσεις με τους Έλληνες αδερφούς τους – και όχι μόνο. Άσε που το κακό τώρα φουντώνει όλο και πιο πολύ – (έτσι όπως το πάνε!)

«Το 1914, στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ύστερα από εντολή των Μεγάλων Δυνάμεων, η Κορυτσά (όπως και οι άλλες βορειοηπειρώτικες πόλεις) ξανακαταλείφθηκε από τις ελληνικές δυνάμεις, που έμειναν ως τον Οκτώβριο του 1916, οπότε

καταλήφθηκε από το γαλλικό στρατό κι ύστερα πάλι από τον αλβανικό. (Ναι, είναι κάποια στοιχεία ιστορίας. Αλλά έτσι δε λένε τίποτα).

Κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο, 1940-41, μετά τη μάχη του Μοράβα, μπήκαν για τρίτη φορά ελληνικά στρατεύματα, αποθώντας τα ιταλικά και πετώντας θριαμβευτικά από νίκη σε νίκη. Τότε η Κορυτσά είχε 30.000 κατοίκους και η επαρχία της 169.000 με υπεροχή πάντα του ελληνικού στοιχείου. Τέλος, όταν εκδηλώθηκε η βάρβαρη γερμανική επίθεση της 6.4.41, ο ελληνικός στρατός αναγκάστηκε να φύγει από την Κορυτσά, όπως κι από τ' άλλα αλβανικά εδάφη, που κατέλαβε με τόσο ηρωισμό και πάμπολες θυσίες, καταδιώκοντας τους επιδρομείς του Μουσολίνι...».

Αυτά για την Κορυτσά από τη «Νέα Σχολική Εγκυκλ. Τομ. Δ', σ. 123). Αλλά είχα μαζί μου κι όλο το λήμμα για την Αλβανία (11 σελίδες από το «Εγκυκλ. λεξικό του Ηλίου».

Τόσα ακούγαμε και μεταξύ μας. Κι άσε από τους κιβδηλοποιούς της ιστορίας μας: πολιτικούς, δημοσιογραφίσκους, εθνικιστές, ρατσιστές και γενικά ανθρώπους χωρίς ιστορική κρίση.

Διαβάζω στο κεφάλαιο: «Η Αλβανία κράτος», λέει:

Με την κήρυξιν των βαλκανικών πολέμων του 1912 οι Έλληνες αποβλέποντες εις την Βόρειον Ήπειρον, εις την οποίαν υπήρχε συμπαγής ελληνικός πληθυσμός, προήλασαν και κατέλαβον ικανόν μέρος αυτής, οι δε Σέρβοι επροχώρησαν εντός του αλβανικού εδάφους, σπεύδοντες να καταλάβουν όσον το δυνατόν μεγαλύτερον μέρος αυτού και έφθασαν μέχρι του Δυρραχίου. Αι παλαιαί όμως βλέψεις της Αυστρίας και της Ιταλίας ανέκοψαν τας επιθυμίας των δύο βαλκανικών κρατών. κατόπιν αιτήσεως της πρώτης υπεχώρησαν οι Σέρβοι, κατόπιν αιτήσεως της δευτέρας εσταμάτησαν οι Έλληνες. Επειδή όμως αι απαιτήσεις των Σέρβων και Ελλήνων ήσαν έντονοι, αι δύο ως άνω ενδιαφερόμενοι δυνάμεις ενόμισαν ότι επέστη ο καιρός της δημιουργίας αλβανικού κράτους, εις το οποίον, η κάθε μία ενόμιζεν ότι θα ηδύνατο ευκολώτερον να διεισδύση. Αλλά και οι Αλβανοί, βλέποντες ότι τακτοποιούνται τα ζητήματα των άλλων

βαλκανικών λαών, εθεώρησαν κατάλληλον την περίστασιν να προβούν εις τα αρμόζοντα διαβήματα προς τας μεγάλας δυνάμεις. Και την 28ην Νοεμβρίου 1912 εις Αυλώνα ζητούν τούτο δια του αντιπροσώπου των Ισμαήλ Κεμάλ Βλόρα. Ούτω προβάλλει το λεγόμενον αλβανικόν ζήτημα, με το οποίον ήρχισαν εντατικώτερον πλέον να ασχολούνται αι μεγάλαι δυνάμεις και το οποίον από τον 17ον αιώνα είχε θέσει η Αυστρία δια της επεμβάσεώς της και από τον 18ον αιώνα η Ιταλία, προσπαθούσα να αποπέμψη εκ της χώρας τους Αυστριακούς και να αντικαταστήση αυτούς εις την επιρροήν επί της Αλβανίας. Δι' οικονομικής και πνευματικής διεισδύσεως κατ' αρχάς, δια της καλλιέργειας του εθνικού αισθήματος των Αλβανών έπειτα δια του εστερνισμού τέλους των Κουτσοβλάχων της χώρας, αναγνωρισθέντων ως μειονότητος το 1905 κατόπιν ιδίως της επεμβάσεως, η Ιταλία έθεσεν επί τάπητος το αλβανικόν ζήτημα, την ανεξαρτησίαν δηλαδή της χώρας, αλλ' υπό ιταλικήν επικυριαρχίαν. Από του 1899 μέχρι του 1914 έγιναν επανειλημμένα διασκέψεις των δύο δυνάμεων της Ιταλίας και της Αυστρίας, αι οποίαι εις ουδέν κατέληγον, παρά εις την πολιτικήν της απραξίας, την οποίαν είχαν εγκαινιάσει από την πρώτην συνάντησιν αυτών. Η αίτησις των Αλβανών δια του αντιπροσώπου των Ισμαήλ Κεμάλ και ο βαλκανοτουρκικός πόλεμος ανάγκασουν εις την επίσπευσιν της λύσεως του αλβανικού ζητήματος, εφ' όσον αι δύο μικραί δυνάμεις, η Ελλάς και η Σερβία, ήγειρον αξιώσεις.

Αλλά το μεγαλύτερον πρόβλημα του νέου υπό κατασκευήν κράτους ήτο τότε και εξηκολούθησεν επί πολύ να είναι το πρόβλημα των συνόρων. Δυνάμεθα μάλιστα να είπωμεν ότι αλβανικόν ζήτημα ήτο η οροθεσία του κράτους και τίποτε άλλο, εφ' όσον εκ του ανταγωνισμού των δυνάμεων Ιταλίας και Αυστρίας προέκυψεν η ανάγκη της αναγωγής της Αλβανίας εις κράτος. Και εις το σημείον τούτο ο ανταγωνισμός των δυνάμεων υπήρξε πολύ μεγάλος. Η Ιταλία και η Αυστρία και μετ' αυτών η Γερμανία ήσαν της γνώμης ότι το κράτος τούτο ώφειλε να λάβη τα ευρύτερα δυνατά όρια, η δε Ελλάς, η Σερβία και το Μαυροβούνιον επεζήτουν το αντίθετον, λαμβανομένων υπ' όψιν των βλέψεων τας οποίας είχαν επί των εδαφών της. Αλλά συμφώνως προς την συνθήκην του Λονδίνου το 1913, οι αρχηγοί

των εξ μεγάλων δυνάμεων της Αγγλίας, Γαλλίας, Ιταλίας, Ρωσίας, Γερμανίας και Αυστρίας ανέλαβον «την φροντίδα του διακανονισμού των συνόρων της Αλβανίας και πάντων των αφορώντων εις την Αλβανίαν ζητημάτων» (άρθρο. 3). Πράγματι συνήλθε προς τον σκοπόν τούτον η πρεσβευτική συνδιάσκεψις εις το Λονδίνον και ησχολήθη με τα εξής ζητήματα, τα οποία αφεώρων την συγκρότησιν της Αλβανίας: 1) Την οργάνωσιν του κράτους. 2) Την διαγραφὴν των συνόρων και 3) Την εκλογὴν ηγεμόνος.

Ὡς προς την οργάνωσιν του κράτους η πρεσβευτικὴ συνδιάσκεψις συνέστησε «Διεθνή Επιτροπὴν Ελέγχου» ἀπὸ αντιπροσώπους των εξ μεγάλων δυνάμεων και ἓνα της Αλβανίας. Εἰς αὐτὴν ἐδόθη ἐξουσία διαρκείας δέκα ἐτῶν καὶ ἀνετέθη ἡ πολιτικὴ και οικονομικὴ οργάνωσις τους κράτους. Πρῶτη πράξις αὐτῆς υπήρξεν ἡ συγκρότησις της χωροφυλακῆς ἀπὸ Αλβανούς ἐπὶ τῆ βάσει υποδείξεων ξένων αξιωματικῶν, οἱ οἱοὶ ἐκλήθησαν ὡς οργανωταί.

Δυσκολώτερον ὅμως ἦτο τὸ πρόβλημα των συνόρων του νεοπαγούς κράτους. Ἡ Ἑλλάς και ἡ Σερβία εἶχον ἀξιώσεις, ἡ μὲν ἐπὶ της Βορείου Ἠπείρου, ἡ δὲ ἐπὶ της Βορείου Αλβανίας, διότι ἤθελε να ἔχη διέξοδον εἰς την Ἀδριατικὴν θάλασσαν και ἤθελε να καταλάβῃ ὠρισμένα σημεῖα της χώρας, δια τα οἱοία ἡ Αυστρία ἔφερεν ἀντιρροήσεις. Αἱ ἐπὶ της βορείου Αλβανίας βλέψεις της Σερβίας και Αυστρίας φέρουν τας δύο αὐτάς χώρας εἰς μεγάλην ἀντίθεσιν. Ἡ δευτέρα αὐτὴ υποχωρεῖ τέλος, αφενός μὲν ἐξασφάλισα εἰς την Σερβίαν δια συμφωνίας ἐμπορικὴν διέξοδον εἰς τὸ Ἀδριατικόν πέλαγος, αφ' ἐτέρου δὲ ἐνδώσα να μὴ δοθῆ εἰς την Αλβανία ἀλλ' εἰς την Σερβίαν ἡ Διάκοβα, ὑπὸ τον ὅρον να παραμείνη ἡ Σκόδρα ἐντὸς των ὁρίων του αλβανικού κράτους. Ἡ Σερβία και τὸ Μαυροβούνιον ἠρνήθησαν να συμφωνήσουν εἰς τὸ τελευταῖον τούτο ζήτημα. Οἱ Μαυροβούνιοι μετὰ πολιορκίαν, καταλαμβάνουν την πόλιν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, κατόπιν ἐπιμονῆς της Αυστρίας και ναυτικῆς ἐπιδείξεως των μεγάλων δυνάμεων, ἀναγκάζονται να υποχωρήσουν. Ὡς προς τα νότια και νοτιοανατολικά σύνορα την 8ην Αὐγούστου 1913, αἱ μεγάλοι δυνάμεις ἀποφασίζουν να ἀφήσουν εἰς την Αλβανίαν την περιοχὴν Κορυτσάς και την ἀκτὴν του Φτελιά. Διεθνὴς ἐπιτροπὴ ἀπεφασίσθη να μεταβῆ ἐπὶ τόπου δια να ὀρίση ἀκριβῶς τα

εθνολογικά και γεωγραφικά όρια μεταξύ Αλβανίας και Ελλάδος. Η επιτροπή αυτή, μεροληπτήσασα υπέρ των Αλβανών, εδημοσίευσε το πόρισμα της ερεύνης της την 17ην Δεκεμβρίου 1913, γνωστόν υπό το όνομα «πρωτόκολλον της Φλωρεντίας». Την 13ην Φεβρουαρίου 1914 ανακοινούν οι δυνάμεις εις την Ελλάδα την νέαν ταύτην οριοθετικήν γραμμήν, κατά της οποίας αυτή διαμαρτύρεται. Μετ' ολίγον η Ελλάς, αφού εξήτησεν εγγυήσεις δια τον ελληνικόν πληθυσμόν, ο οποίος επεδικάζετο εις την Αλβανίαν, αρχίζει να αποσύρη τα στρατεύματά της. Εκ της αφορμής ταύτης εξερράγη τότε η βορειοηπειρωτική επανάστασις, αποτέλεσμα της οποίας υπήρξεν η ειδική αυτόνομος οργάνωσις (πρωτόκολλον Κερκύρας 17 Μαΐου 1914) δια τας δύο επαρχίας Αργυροκάστρου και Κορυτσάς, προβλέπουσα τοπικήν αστυνομίαν, ειδικήν διοίκησιν, διδασκαλίαν της ελληνικής γλώσσης εις τα σχολεία και ειδικά προνόμια εις την περιοχήν της Χειμάρρας.

Το τρίτον ζήτημα με τον οποίον απησχολήθη η πρεσβευτική συνδιάσκεψις ήτο ο καταρτισμός του καταστατικού χάρτου του κράτους. Την 19ην Ιουλίου 1913 η Αλβανία ανακηρύσσεται «αυτόνομος ηγεμονία», της οποίας το έδαφος κηρύσσεται ουδέτερον υπό την εγγύησιν των εξ μεγάλων δυνάμεων, αν και ουδέποτε η ουδέτερότης αυτή ετηρήθη υπ' αυτών καθ' όλους τους μετά ταύτα χρόνους και μέχρι της ανακηρύξεώς της εις λαϊκήν σοσιαλιστικήν δημοκρατίαν υπό τον Εμβέρ Χότζα (1976)..... («Εγκυκλ. Λεξ. Ηλίου»).

Είχα την υπομονή να μάθω ό,τι δεν ήξερα. Αυτό ήταν. Σε δυο ώρες θ' αφήναμε πίσω μας την Αλβανία και τον κόσμο της. Η Κορυτσά, με όσα είχα διαβάσει, μου άφηνε πολλά ερωτηματικά. Γιατί οι Ιταλοί επέμεναν στην οριοθέτηση των συνόρων Αλβανίας-Ελλάδας εκεί που το 'θέλαν. Εκεί που καθορίστηκαν (και) με το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας στις 17.12.1913;

Και σωστά. Είναι έτσι όπως τα λέμε εμείς. Αλλά θα 'ταν καλύτερα να ξέραμε και το πως τα είπαν οι άλλοι. Εθνικό — να το ξαναπούμε — είναι ότι είναι αληθινό. Εκεί που φταίμε εμείς δε μπορεί να φταίνε και οι άλλοι. Η Μικρασία χάθηκε γιατί το θέλαμε εμείς. Η απερισκεψία μας. Η εξαλλωσύνη να γίνουμε μια κι έξω... αυτοκρατορία! Δεν είδαμε το φιάσκο. Ότι έτσι θ'

«αδειάζαμε» τη Μικρασία από το ελληνικό στοιχείο. Το ριζωμένο εκεί από χιλιάδες χρόνια. Δεν είδαμε τις οχιές του ελληνισμού!

Τα ίδια πάθαμε και στην Κύπρο. Και το κακό συνεχίζεται.

Κάπου τα έβαλα με τους «γραικύλους». Αυτοί πάντα είναι οι αίτιοι του κακού. Αν ξαναβρούμε την περπατησιά μας θα γίνουμε και πάλι οδηγητές των λαών — το καλεί ο τόπος μας. Είμαστε Έλληνες. Κι όχι αυτό που θέλουν οι οποιοιδήποτε. Δεν τα λέω αυτά από σωβινισμό. Αντίθετα. Από αγάπη στον άνθρωπο. Και στον προορισμό του. Δε δέχομαι λογουχάρη ότι οι Αλβανοί είναι κατώτερης ράτσας. Τους θεωρώ και φίλους και συγγενείς — κι ας μην έχω αρβανιτική ρίζα.

Είναι σωστό εκείνο που έλεγαν οι αρχαίοι, ότι: «Πας μη Έλην βάρβαρος». Αλλά το βάρβαρος πιστεύω, δεν το εννοούσαν μόνο για τους αλλόγλωσσους· αλλά και γι' αυτούς που βαρβαρβάριζαν: τους απαίδευτους· και τους ημιμάγριους. Για εκείνους που ζούσαν με πρωτόγονους τρόπους. Αυτό όμως δεν έπαψε να ισχύει μέχρι σήμερα και για μας. Αιτία θα πεις η τουρκοκρατία. Αλλά κι ο ραγιαδισμός του νεοέλληνα. Σαμάρι που του το φόρεσαν οι κροσσοπάσηδες από παλιά.

Οι Αλβανοί σήμερα

Ναι, ταξιδεύω στην Αλβανία. Είναι μισή ώρα κοντά που φύγαμε απ' την Κορυτσά. Το ξέρω: αυτά που σκέφτομαι, αυτά που θέλω να μάθω δεν είναι της ώρας. Τώρα ανεβαίνουμε για τα σύνορα. Σε λίγο θα 'μαστε στην Ελλάδα. Αυτό ακριβώς ήταν εκείνο που με γύριζε πίσω. Που μ' έκανε ν' ανασκαλεύω τη μνήμη μου ή κάποιες αντιγραφές μου.

Και, ναι: η Αλβανία αυτή ήταν: Όση γνωρίσαμε. Ήταν και η βορεινότερη, βέβαια: Της Σκόδρας, της Τροπόγια και του Κούκση. Αλλά το πράγμα δεν άλλαζε, όπως μας είπαν. Η ίδια κατάσταση κι εκεί. Φτώχεια, δυστυχία. Περιμένουν να τους «ελεήσουν» οι Ιταλοί. Τους έχουν συνηθίσει από παλιά. Άλλο τι έπραξαν με τους φυγάδες του. «Βλόρα»!.. Οι Ιταλοί έχουν καλούς τρόπους!..

Φεύγουμε Β.Α.

Αγέρωχα βουνά της Β. Αλβανίας

Λευτεριά
Απόσπασμα

Να που απλώνεται πάνω στα βουνά η σπίθα
της Λευτεριάς. Ο ίσκιος του Σκεντέρμπεη,
πετώντας πάνω απ' τα καλύβια μας, με μια καινούρια πνοή
δίνει κουράγιο στη χώρα ολάκερη

Ντρε Μέντια

Μέσα, μπροστά, κάποια βουνά. Πίσω οι Πρέσπες. Απέναντι
η κοιλάδα του Δεβόλη. Κοντά μας, αριστερά, η Μπίλιστα. Η
τελευταία αλβανική κωμόπολη πριν απ' τα σύνορα. Περιοχή
αγροτική. Αλλά οι αγροί... ξεκουράζονται»!

Ο δρόμος γυρίζει προς τα ΝΑ. Σε μια ώρα θα 'μαστε στα
σύνορα. Κι είναι ακόμα απόγευμα.

Όλοι κοιτάμε προς τα έξω. Καταλαβαίνουμε. Σε λίγο θα

’χουμε αφήσει πίσω τη χώρα των Σκιπετάρ. Ή του Αλία, όπως τη θέλουν μερικοί. Τη χώρα που τόσα μας δίδαξε αυτές τις μέρες για τον άνθρωπο και τους θεούς του.

Λέω: «μας δίδαξε». Αλλά το λέω για μένα. Κι άλλους πεντέξη. Οι περισσότεροι, το δράμα της Αλβανίας, το είδαν σαν αποτέλεσμα της διακυβέρνησης της χώρας από το κομμουνιστικό καθεστώς. Πιστεύουν ότι αυτό που συνέβη κι εδώ είναι το ίδιο αυτό που συνέβη και στη Σοβιετική Ένωση, τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, σε όλες τις χώρες, σχεδόν, του υπαρκτού σοσιαλισμού. Κι έχουν δίκιο, ασφαλώς. Αλλά το θέμα κι εδώ κι εκεί και παντού είναι ο άνθρωπος. Τι φταίνει τόσα εκατομμύρια άνθρωποι, εδώ κι αλλού, να ζουν και να υποφέρουν από πείνα και δυστυχία; Κι αλλού πάλι, εκατομμύρια άνθρωποι, να ζουν ευδαίμονες κι απλησίαστοι μέσα σε μια παχύδερμη κοινωνία, που δε χορταίνει ποτέ και με τίποτα; Και που αντιστρέφει κάθε αλήθεια· που το μαύρο το κάνει άσπρο και το άσπρο μαύρο;

Η Αλβανία θα βρει το δρόμο της συντομα. Το βλέπεις στο κλίμα ζωής κάθε πόλης. Κι όπου περνάς. Παντού νέοι άνθρωποι. Και τα παιδιά μιλούνια. Είναι γεγονός ότι η Αλβανία μέσα σε μια γενιά αυξήθηκε σε πληθυσμό κατά 100%.

Ότι δεν έχουν τώρα να φάνε; Ή να ντυθούν; Μα αυτά δεν είναι τίποτα. Τα περάσαμε. Κι όχι μόνο εμείς. Αλλά και πολλοί άλλοι λαοί που ζουν σήμερα πλουσιοπάροχα. Εμείς όπως και οι Αλβανοί, ζήσαμε για αιώνες κι αιώνες σε σκοτάδι βαθύ. Βγήκαμε κάποτε στο φως αλλά οι δρόμοι μας μικροί. Οι Αλβανοί δε βρήκαν ακόμη την καλύτερη ευκαιρία.

Στην Αλβανία δεν έχεις να φοβηθείς το περιβάλλον. Αντίθετα. Το ζεις και το χαίρεσαι. Είναι παρθένο· ανθρώπινο. Πουθενά δε βλέπεις το βιασμό της φύσης από κάποιους «έξυπνους». Ούτε στο βουνό, ούτε στη θάλασσα, ούτε στον κάμπο. Μόνο σε κάποια χωματοβούνια έχουν αλλάξει τη φύση προς το καλύτερο. Σε παράλληλες αναβαθμίδες έχουν καλλιεργήσει ελιές, αμυγδαλιές, οπωροφόρα δέντρα· ανάλογα με το κλίμα και το έδαφος. Κι αυτό για το σύνολο. Αύριο αν δεν είναι έτσι δε θα ’ναι σίγουρα και για κάποιους που θα θέλουν να βγουν μπροστά απ’ τους άλλους, όπως παλιά σε μας οι επιτήδειοι και οι άρπαγες.

Γι' αυτά όλα είχαν γνώση οι Αλβανοί. Κι όχι μόνο γι' αυτά. Οι ειδήσεις από την τηλεόραση ή το ραδιόφωνο συζητούνται την άλλη μέρα απ' όλους τους Αλβανούς. Και κρίνονται. Προχτές το βράδι από την τηλεόραση είπαν στο λαό να προσέχει: «Τα ναρκωτικά και το Έιτς χτυπούν την πόρτα μας», είπαν. «Αλβανέ μην ανοίξεις την πόρτα σου σ' αυτούς τους δαίμονες που θα σε πλησιάσουν σα φίλοι...».

Πρωί την άλλη μέρα, στα Τίρανα, το συζητούσαν σα θέμα φοβερότερο κι από την πείνα. Κι από τον πόλεμο. Αυτά τα καλά του πολιτισμού τα θεωρούσαν επιδημικά και ολέθρια για τη χώρα τους. «Φτωχέ λαέ», είπα μέσα μου, «έχεις μεγάλη ψυχή».

Ένα τραγούδι για τις Πρέσπες και την Ελένη

Γυρίζουμε άλλοι άνθρωποι. Καθένας με τη δική του γνώμη. Συμφωνούμε όμως και σε πολλά. Ότι στην Αλβανία είναι χειρότερα τα πράγματα απ' ότι τα φανταζόμαστε. Η πείνα, η δυστυχία, η εξαθλίωση, τα άγρια πάθη, κάθε μέρα και εξαπλώνονται σαν κακιά λοίμωξη στη γειτόνισσα τούτη χώρα.

Απέναντι κοντά μια λουριίδα της μικρής Πρέσπας. Αυτή είναι της Αλβανίας. Αλλά κι απ' τη μεγάλη Πρέσπα, αριστερότερα, έν' άλλο κομμάτι μεγαλύτερο, ανήκει κι αυτό στην Αλβανία.

Οι Πρέσπες μου θύμισαν ένα ωραίο ποίημα του φίλου ποιητή Χο. Πλακονούρη. Αυτό και το απαγγέλω σιγαλόφωνα στη Βασιλική, δίπλα μου:

*Πως να το πεις τόσο μικρό
πικρό τραγούδι οχτώ του Μάη χωρίς πανσέληνο
που έχει τις Πρέσπες παγωμένες στο σκοπό του.*

*Και μιαν Ελένη από αχάτη και χαλκό
με των Μολάων την ερημιά στα σωθικά της.*

*Που είναι η μισή ζωή ανθός.
Που είναι τάφος η υπόλοιπη ζωή
και το κρυφό κρυφό κορμί της μαύρο χιόνι.*

Κι ακούς να πέφτει μια βροχούλα νυφικό.

Κι η νύχτα σέρνεται
ερπετό βαλσαμωμένο.

Ήταν οι Πρέσπες· κι ήταν κι η Φλώρινα. Κι ήταν ένα κορίτσι «από αχάτη και χαλκό». Και «που είναι η μισή ζωή ανθός / που είναι τάφος η υπόλοιπη ζωή».

Και που ήταν μια Ελένη - ένα είδωλο· όπως κι η άλλη της Τροίας, (κατά τον Ευριπίδη και το Σεφέρη). Ή μια ιδέα αγαπημένη της εφηβείας...

Ο Γράμμος, οι Ιταλοί του 40, και τα τρία Ελληνόπουλα του Σταυρού

Πλησιάζουμε στα σύνορα.

Δεξιά μας βαθιά τα βουνά του Γράμμου. Τα κοιτάω συνέχεια. Και θυμάμαι εκείνο το παιδί, το ατίθασο, που τα δρασκελίσε, στον εμφύλιο, ένα - ένα από το Μπάμπας, τη Στράτσανη, το 1615, το Κάμενικ, τη Μαρία μέχρι τη Γράμμουστα.

Η αποσκιά έχει πεσει βαριά στις δώθε κορφές τους. Κι έτσι βαριά και γεράνια κατέβαινε μέχρι τα χαμηλά. Ήταν μια ώρα ξεκομμένης σελήνης. Εκεί σκυμένη τ' απόβραδα, από τότε, νεκροφιλεί τα παιδιά της η μάνα Ελλάδα. Κι είναι η μόνη αλήθεια αν το δει κανείς έτσι.

Από τα ίδια βουνά του Γράμμου είχαν περάσει στο ελληνικό έδαφος το 40, οι Ιταλικές δυνάμεις της 3ης Μεραρχίας Αλπινιστών «Τζούλια» του Στρατηγού Τζιρότι.

Έφτασαν μέχρι τη Βασιλίτσα της Πίνδου, στο Σταυρό. Από κει πήραν τα πόδια τους καταπίσω μέχρι το Πόγραδετς, την Κλεισούρα, το Τεπελένι. Κι αν δεν ήταν οι Γερμανοί στις 6 Απρίλη του 41, που επιτέθηκαν στην Ελλάδα, θα πλήρωναν οι Ιταλοί, στην Αλβανία, όχι μόνο για τα «λεγεωνάρια» σχέδια τους, αλλά και για πολλές άλλες μπαμπεσιές τους σε βάρος της Ελλάδας.

Στο Σταυρό (που το λέγαν έτσι από το σταυρό που έστησε

εκεί σε ανάμνηση της διδαχής του στους ορεσίβιους της Πίνδου ο Κοσμάς ο Αιτωλός), έπεσαν πολεμώντας το Νοέμβρη του 40 τρία ελληνόπουλα στρατιώτες.

Το καλοκαίρι του 1956 βρέθηκα στο χωριό Φιλιππαίοι (χωριό της Βασιλικής). Μια μέρα πρωί, μαζί μ' ένα φίλο από το χωριό ανεβήκαμε στο Σταυρό — δυο ώρες ανήφορο. Από κει «ανίχνευσα» τον τόπο μέχρι το Σμόλικα, τη Γκαμήλα, τη Βασιλίτσα, μέχρι τη Σαμαρίνα, το Δοτσικό, τη Σμίξη και πέρα βαθιά μέχρι την Καστοριά κι ακόμα.

Γύρισα στο χωριό κι έκατσα κι έγραψα τούτο το ποίημα:

ΣΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΑΝΤΕΡΕΙΣΜΑ

Άλικο φύτρωσε απ' τα χείλη το χαμόγελο της πιο στερικής ανατολής
με τους Νοτιάδες που έφεραν τις μνήμες του αποχωρισμού
απ' το γαλάζιο πέλαγο.

Κι έγιναν σφήνες τα όνειρα της φλογισμένης ανοιξης
κι έγιναν άστρα και σιωπή κι απόηχο τα γέλια των Σειρήνων.

Στο τελευταίο αντέρεισμα κοιμούνται τρεις λεβέντες
στο τελευταίο αντέρεισμα του Σμόλικα, στην Πίνδο την ηρωική.

Κι έχουν τον Ήλιο οι θύμησες να περπατάει τις μέρες τους αγνάντια
στους καημούς της άρνησης κι αγνάντια στα φαντάσματα

Μάτια που νύσταξαν τους ασημένιους πόθους τους
στη μάταιη προσμονή του αγαπημένου,
μάτια που στέρειψε το δάκρυ τους στην προσμονή του αφέντη τους
ας είναι από την πίκρα που σας βούρκωσε ν' ανθίσει ένα τραγούδι

Δέστε χορό στον Ήλιο τους, οι αδερφές, οι αγάπες τους.
Δέστε χορό στον Ήλιο τους — χέρια που τους χαιρέτισαν ζεστά
κι όσες οι μνήμες που έσκυψαν στο μοιρολόι της μάνας τους
κι όσες οι λάμιες του γιαλιού, κι αυτές κι ακόμα κι όλοι
δέστε χορό στον Ήλιο τους...

Εδώ που οι νύχτες αγρυπνούν στη φωτεινή συνέχεια του αιώνιου

φλογέρες την ηρωϊκή, θυσία σας υμνούν: φίλοι κι αδέρφια μας.

«Ω ξειν αγγέλειν» στους λαούς
οι Θερμοπύλες είν' αθάνατες».

Κι έτσι ως έρχεται η αυγή με χίλια ολόσγουρα χτενίσματα
σμίγουν οι πετροπέρδικες με τους αητούς αντάμα
και λένε και κρυφομιλούν με της ιτιάς το θρόϊσμα
και λένε και κρυφομιλούν με τις βαθιές χαράδρες
και λεν για τον ανασασμό της γης
και για το σκόρπιο αντίλαλο της μακρινής πατρίδας.

Ξύπνα χαρά που φτέρωσες το πικραμένο απόηχο,
σε κάμπους, σε βουνά, σε θάλασσες.

Ξύπνα χαρά και πλάτυνε τους
άβαθους οριζόντες

πέρα στις στράτες του Νοτιά και στον χελιδονιών το πέρασμα.

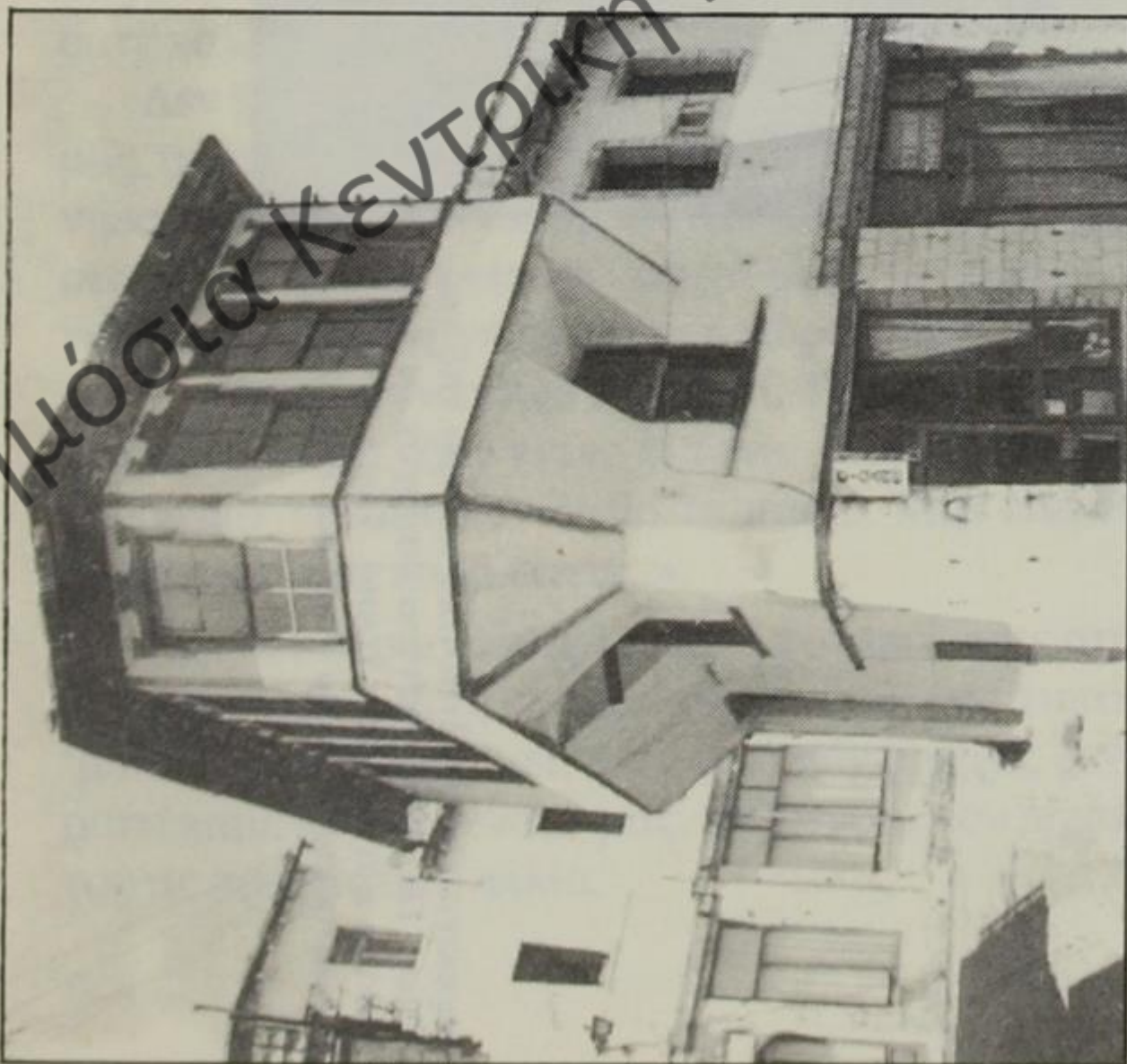
Ξύπνα χαρά στη σκόλη μας και πες ένα λεβέντικο
και πες ένα τραγούδι...

«Πάντα θα ζη ένας λαός που ξεδιψάει σε χίλιες βρούσες λησμονιάς
που πάντα στέκεται ορθός πάνω από χίλια μνήματα
πάντα θα ζη η Ελλάδα».

Δημοσιεύτηκε τον ίδιο χρόνο στη «Φιλολογική Βραδυνή» και
συμπεριλήφθηκε στη συλλογή «Ο Αινείας στα παράλια της Αυγής» (1959).
Δημοσιεύτηκε επίσης στο περ. «Τρίφ. Εστία», τ. 11 Σ/βρης 1976.

Ήταν τρία παιδιά ελληνόπουλα, χωριατόπουλα. Καμιά στήλη αναφοράς στη θυσία τους. Και στη μικρή πατρίδα τους, πίσω, ποιος άραγε να τους θυμάται; Ή ποιος θα ξέρει γι' αυτούς: ότι έπεσαν στο Σταυρό της Πίνδου ή στα υψώματα της Αννούλας, όπως λέγονται στους τοπογραφικούς χάρτες, πιστοί στο θέλημα της πατρίδας;

Αυτά για τους δικούς μας νεκρούς στον πόλεμο. Όχι και για τους Ιταλούς. Θυμάμαι στο Μπράτο της Ιταλίας, έξω από το ναό της πόλης, κολλητά στον τοίχο, ήταν μια στήλη μαρμάρινη με ο-

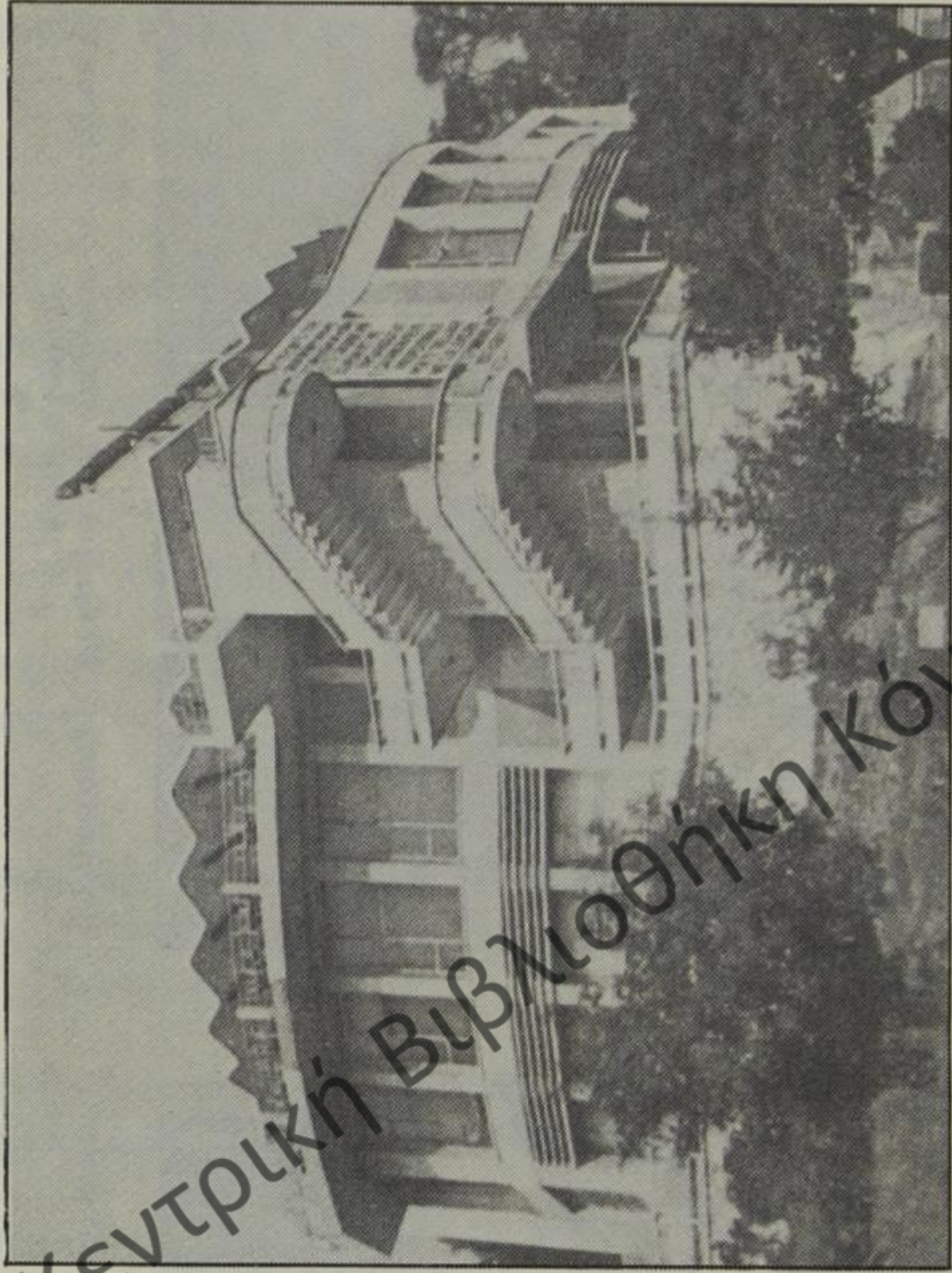

Κρούγια: Έχει χαρακτηριστικό — παραδοσιακό σπίτι της ιστορικής πόλης.

Αργυρόκαστρο: Οι δρόμοι του παζαριού συγκλίνουν σε μια μικρή πλατεία.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δυρράχιο: το Πολιτιστικό κέντρο της νεο-
λαίας. Παρόμοια κέντρα υπήρχαν σε κάθε
πόλη και σε κάθε χωριό. Τώρα οι νέοι
παίρνουν τα μάτια τους και φεύγουν).

χτώ εσοχές κι ανάλογες μέσα φωτογραφίες στρατιωτών που έπεσαν στην Πίνδο και στην Αλβανία. Δίπλα ακριβώς είχαν χαράξει τ' όνομά τους, τα χρόνια τους, την ημερομηνία και το μέρος που έπεσαν.

Ήταν οχτώ μικρά εικονίσματα για τους πολίτες του Μπράτο. Αλλά κι εγώ έτσι το είδα. Έτσι το ένιωσα βαθιά μέσα μου. Και βούρκωσα απόνα παράπονο πικρό: «Στην Ιταλία οι νεκροί του 40 δεν έχουν περάσει στη λήθη. Η μορφή τους έχει γίνει οικεία για όλους τους πίσω. Κι η θέση τους είναι κοντά στους αγίους και τους μάρτυρες...».

Με το πνεύμα της Αλβανίας...

Αυτά σκεφτόμουν σε μια στιγμή που είδα το Γράμμο να τον σκεπάζει νωρίς το βράδι εν' απέραντο πέπλο γερμανίας μελαγχολίας. Έτσι το βλέπεις αν ξέρεις το τι σημαίνουν για τον καθένα αυτά τα βουνά, τα απέναντι.

«Το χωριό δίπλα μας είναι η Καψτίτσα, το τελευταίο χωριό μέσα στην Αλβανία. Σε λίγο θα ζήμαστε στα σύνορα. Η Αλβανία σας χάρισε την αγάπη της. Αυτό διέθετε. Πιστεύω να το διαπιστώσατε και μόνοι σας...».

Δεν ήταν ο καλός λόγος του Σπύρου που μας θύμησε το χρέος μας, απέναντί του. Εμείς συνεννοηθήκαμε χώρια του. Και συμφωνήσαμε να συγκεντρώσουμε ένα ποσό - δώρο εκτίμησης για τις τόσες μέρες που τον είχαμε κοντά μας, για όσα έκανε για μας, για την περίφημη ξενάγησή του στη χώρα των αετών.

Στάθηκε αδύνατο να τα πάρει. Τον παρακαλέσαμε, τον θερμοπαρακαλέσαμε· δεν έγινε τίποτα. «Εγώ πληρώνομαι από τον τουρισμό· ευχαριστώ· δε θα τα πάρω. Μην επιμένετε. Εμείς έτσι το έχουμε - και καλά είναι...».

Και δεν πέρασε ούτε τέταρτο που φτάσαμε στα σύνορα.

Στο Αλβανικό φυλάκιο μας έκαναν ένα τυπικό έλεγχο σα να 'μαστε δικοί τους. Εκεί, μετά από πέντε μέρες ξενάγησης, αποχωριστήκαμε με τον ξεναγό μας, το Σπύρο, που είχαμε συνδεθεί μαζί του με πραγματική φιλία.

Στα σύνορα: Αντίο Αλβανία

Στο ελληνικό φυλάκιο τα ίδια. Τυπικός έλεγχος. Και φεύγουμε. Περνάμε κατά μέσα: στο δικό μας έδαφος.

Η Ελλάδα και στα σύνορα είναι παράδεισος. Τα βουνά, τα κοντόθαμνα, τα δέντρα, τα χέρσα ανοίγματα, η ερημιά του τόπου, ο αέρας, μας φέρνουν καταμεσίς στον παράδεισο. Έτσι το νιώθουμε. Και χειροκροτάμε μ' ενθουσιασμό, παρατεταμένα.

Λίγο μπροστά, δεξιά μας, η εγκαταλημένη Κρυσταλλοπηγή: Σπίτια μικρά, κλουβάκια, άδειες φωλιές μιας ζωής χωρίς μοίρα, τα περισσότερα σκεπασμένα με τσίγκους, πόρτες, παράθυρα κλειστά, μερικά χάσκουν σαν ξεγυμνωμένα μαντριά, σκυλιά, γιατί, ένα ζο, ένα ρούχο στο φράχτη, τίποτα.

Η Κρυσταλλοπηγή και τα βουνά της, στον ερημικό, άναβαν φωτιές τις νύχτες, σαρκοβόρες, που έπνιγαν το αχ του στρατιώτη ή του αντάρτη στη λάβα του πυραχτωμένου μισους.

Και πάμε.

Φτάνουμε στο Ανταρκτικό. Ας μη πούμε τα ίδια. Μόνο ότι ο δρόμος μας εδώ σμίγει με το δρόμο Φλώρινας-Καστοριάς. Και που εδώ είναι η μέση. Εμείς ταράχουμε για Φλώρινα. Σε μισή ώρα θα 'μαστε εκεί.

Και αυτό ήταν.

Πέρασε κι η μισή ώρα. Και μέρα ακόμη, μόλις που νύχτωνε, κατεβαίνουμε μπροστά από το ξενοδοχείο «Μέγας Αλέξανδρος». Εδώ και να διανυκτερεύσουμε.

Το ταξίδι στην Αλβανία είχε τελειώσει. Αλλά η σκέψη άρχισε να τρέχει καταπίσω. Ξαναζωντάνευε κάποιες εικόνες από τα σημερινά. Κι ακόμη δεν είχαμε ανεβεί στο ξενοδοχείο. Κι ακόμη είμαστε τόσο μακριά από την Αθήνα. Και τόσο μακριά από την Τριφυλία!...

Η Αλβανία είναι Ευρώπη όσο και η Ευρώπη. Αλλά η Ευρώπη δεν το γνώριζε! Και την προσπέρασε. Για να συναντηθεί με τους Σουλτάνους και τους τοποτηρητές τους. Κι αυτό από το Μεσαίωνα και δώθε. Νωρίτερα το 'χε γυρίσει στο πλιάτσικο των αρχαίων μνημείων. Και στα μεσαιωνικά «ήθη» με έμβλημα το Σταυρό!...

Κι άλλο να πεις και τα Βαλκάνια.

Η Αλβανία έχει βαθιά ψυχή. Θα τη βρεις δυνατή και περήφανη

στα βουνά της, στους βράχους της, στους αετούς, στους ανθρώπους, στα πάντα — βέβαια αν ξέρεις να διαβάσεις τον κόσμο και πίσω από τα φαινόμενα.

Από αύριο θα 'χουμε πολλά να λέμε για την Αλβανία. Πιο πολλά απ' όσα θα λέγαμε αν γυρίζαμε από το Παρίσι, τη Ρώμη, το Βερολίνο, το Λονδίνο, τη Μαδρίτη. Οι Αλβανοί είναι μικρός λαός. Πέρ' απ' τη σκούφια τους δεν έκλεψαν τίποτ' άλλο. Κι από κανέναν. Πάντοτε κάτω απ' το σκήπτρο κάποιων δυνατών. Όπως κι εμείς — αδερφοί λαοί κι αδερφοί στην τύχη είκοσι αιώνων ζωής.

Αντέξαμε.

Θα μπορούσαμε να δούμε το μέλλον των δυο λαών μας από κοινή σκοπιά. Με τους Αλβανούς μας ενώνουν πολλά, ελάχιστα μας χωρίζουν. Άσχετα αν αυτά τα ελάχιστα τα μεγαλοποιούν σε στιγμές κρίσης άνθρωποι με λουφία φουσκωμένων ινδιάνων. Και δε λέω γι' αυτά που συμφέρουν και Τούρκους και Ιταλούς, όπως παλιότερα τους Γάλλους και τους Αυστριακούς. Αυτοί δεν ήθελαν την Ελλάδα μεγάλη. Αυτοί δεν ήθελαν την Τουρκία μικρή.

Από τους Έλληνες Αρβανίτες του 1899. Μια πολύ χρήσιμη προκήρυξη.

Πριν από 100 χρόνια, περίπου, στα 1899, οι απόγονοι των Αρβανιτών πολεμαρχών του 21, κυκλοφόρησαν, μέσω του Συνδέσμου τους, μια προκήρυξη που θα μπορούσε και σήμερα να μελετηθεί σαν επίκαιρη αλλά και πολύ χρήσιμη για τους δυο λαούς μας, Ελλάδα - Αλβανίας.

Όποια άλλη λύση θ' αφορά άλλες δυνάμεις, που φαινομενικά δείχνουν πως είναι φίλοι και σύμμαχοι της Ελλάδας, ενώ στην ουσία είναι αυτές οι ίδιες που ήταν και στη Μικρασία. Αλλά και στην Κύπρο· και όχι μόνο.

Η εισαγωγή που κάνει στο κείμενο της προκήρυξης η συγγραφέας του βιβλίου: «Οι Έλληνες Αρβανίτες» κ. Μαρία Μιχαήλ-Δέδε, ειδική ερευνήτρια σε θέματα αρβανίτικης ιστορίας και παράδοσης, μας βγάζει απ' οποιαδήποτε σκέψη ή απορία για κάποια σημεία της προκήρυξης. Λέει στο βιβλίο της (σελ. 176-177):

Στα 1899, ο «Αρβανίτικος Σύνδεσμος» κυκλοφορεί μια προκήρυξη, που για πολλούς λόγους πρέπει να μην περάσει απαρατήρητη.

ρητη. Πρόκειται για ένα κείμενο που η καλή θέληση για συνεννόηση, υπαγορεύει λέξεις και φράσεις οι οποίες αγγίζουν τα όρια της παρακλητικής πειθούς. Οι Έλληνες Αρβανίτες δεν έχουν μόνον ξεχάσει το αίμα και το φονικό, την αρπαγή και την κάθε είδους βιαιότητα που διέπραξαν οι Σκιπετάρ στο σύνολό τους απέναντί τους, αλλά προσπαθούν υπερβάλλοντας ακόμη εινοϊκά προς τους παλιούς αυτούς εχθρούς, να τους πείσουν πως το απώτερο παρελθόν, ήταν η κοινή καταγωγή, η αδελφικότητα και πως με ό,τι κι αν έγινε, το αίμα δεν μετεβλήθη σε νερό αλλά παραμένει αίμα αδελφικό και γι' αυτό δεν πρέπει ποτέ να είναι έτοιμοι χωρισμένοι Έλληνες Αρβανίτες με τους εξωμότες Τόσκηδες και τους «Λατίνους» ακόμη της Γκεκαριάς. Όλα αυτά, με την ανοχή και την συναίνεση του ελληνικού κράτους, που δεν μνησικακούσε, έβλεπε στους Σκιπετάρ τους παραπλανημένους αδελφούς και στενούς συγγενείς. Γνώριζαν και οι άνθρωποι του Αρβανίτικου Συνδέσμου και η Ελληνική Κυβέρνηση κι όλοι οι Έλληνες πως ξένα είναι μισικά τα συμφέροντα που χώριζαν αδελφούς λαούς που τότε και πολλοί εξισλαμισμένοι δεν είχαν πάψει στο βάθος της ψυχής τους να είναι Έλληνες και ακριβώς αυτή την συνείδηση προσπαθούσαν να ξυπνήσουν και να την κάνουν να ωθήσει στην πλήρη συμφιλίωση με κάποιο σχήμα που θα άφηνε την ανεξάρτησία ουσιαστικά και στις δύο μεριές. Βεβαίως διαφορετικά κινούνται και διακηρύσσουν με μίσος ακόμη σήμερα οι Σκιπετάρ (βλ. για παράδειγμα HISTORIA E SHQIPERISE... γενικό τμήμα), αλλά η ιστορία δεν γράφεται με μίσος παρά με τα πραγματικά γεγονότα, ούτε και μονόπλευρα με κομματικά, καθεπτωτικά κλ. πάθη, που τελικά μόνον τα ξένα συμφέροντα εξυπηρετούν. Η προκήρυξη του Αρβανίτικου Συνδέσμου, είναι και στο σημείο αυτό πάρα πολύ σαφής και εκατό περίπου χρόνια μετά την εμφάνισή της, παραμένει το ίδιο χρήσιμη και λογική:

Επειδή όμως το θέμα αυτό δεν έχει μόνο ιστορική αξία αλλά και αξία πραγματική, που μπορεί να ισχύσει και τώρα ή σε σύντομο χρόνο, (για καλύτερες σχέσεις με την Αλβανία, σχέσεις στενές, αδερφικές· είτε), θ' αναφερθούμε εδώ και στη γνώμη ενός άλλου ερευνητή και ιστοριοδίφη του κ. Αριστείδη Π. Κόλλια, που στο έργο του «Αρβανίτες» (σ. 532, 6η έκδοση), πραγματικά έργο ζωής, μας λέει για το ίδιο αυτό θέμα (σ. 495-497) τα ακόλουθα:

[.....]

Στα 1895, στην Καλαυρία της Ιταλίας όπου βρίσκονταν και βρίσκονται άλλωστε οι περισσότεροι Αρβανίτες της Ιταλίας, ιδρύεται η «Εθνική Αλβανική Εταιρεία» που όμως πατρонаρείται από την Ιταλική Κυβέρνηση και μάλιστα από τον τότε πρωθυπουργό Κρίσπι, που διατείνεται πως είναι αρβανίτης. Σκοπός της είναι η σύσφιξη των σχέσεων με την Ιταλία και η καθιέρωση του Λατινικού Αλφάβητου στην Αλβανική γλώσσα. (σ.σ. Αυτό και το πέτυχαν...)

Στα 1897, χρονιά καθοριστική για την πορεία της Ελλάδας και ενώ επαπειλείται ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος και η ταπεινωτικότερη ήττα της Ελλάδας, από αίτια που μέχρι τώρα δεν έχουν αποκαλυφθεί, ιδρύεται στην Ελλάδα ο «Αρβανίτικος Σύνδεσμος της Αθήνας», όπου μετέχουν οι γόννοι όλων των ηρώων του 21. Πρόεδρος είναι ένας Μπότσαρης, μα η ψυχή του συνδέσμου είναι ο Λεόντιος Λεοντίου.

Ο Λεόντιος, παράλληλα με την ίδρυση του συνδέσμου, απευθύνεται προς τον Βασιλιά Γεώργιο τον Α' μ' ένα βιβλίο του που το τιτλοφορεί «Το Αλβανικόν ζήτημα».

..... Ο Λεόντιος δεν γράφει ό,τι του κατέβει. Αναφέρεται στον Βασιλιά του και δεν μπορεί να του λέει πράγματα και γεγονότα φανταστικά. Άλλωστε μέχρι το 1912, ο Ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης, ο πρώτος Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας, έδινε παραγγέλματα στ' αρβανίτικα, απ' ό,τι μας διαβεβαίωσε ένας κατόνταχρονος ναύτης του πριν λίγα χρόνια από την Τηλεόραση.

Ο Λεόντιος βλέπει ένα πολύ απλό πράγμα: Σε μια πολεμική περιπέτεια που είναι αναπόφευκτη, η Ελλάδα πρέπει να έχει κότσια δικά της. Τα δικά της κότσια είναι ο Λαός της και ειδικότερα οι Αρβανίτες, γιατί αυτοί παθιάζονται για την Ελλάδα και ρίχνονται στη φωτιά, από αιώνες και αιώνες. Οι Αρβανίτες είναι αυτοί που έχουν πάντα ανοιχτό πόλεμο με τους Τούρκους, άσχετα αν είναι Χριστιανοί ή Μουσουλμάνοι. Η Εθνική ενότητα λοιπόν και η σύμπραξη όλων των Αρβανιτών, Χριστιανών και Μουσουλμάνων, μόνον αυτή εγγυάται μια Ελλάδα δυνατή και δυσπροσμάχητη, ικανή ν' ανταπεξέλθει στους κινδύνους που την απειλούν. Αυτό είναι ένα γεγονός ή μάλλον μια υπόθεση που δεν έχει αντίλογο και καθένας καταλαβαίνει τι ρόλο μπορούσε να παίξει ο Ελληνισμός αν είχε όλους τους Αρβανίτες στους κόλπους του. Μια τέτοια Ελλάδα με κανένα τρόπο δεν θάπαιζε δεύτερο ρόλο στον κόσμο

και αυτό το ήξεραν και το ξέρουν πολύ καλά αυτοί που μοιράζουν σήμερα και χτες τις τύχες των Λαών. Τόνιζε λοιπόν ο Λεόντιος στον Γεώργιο ότι «... η εν πολιτική και θρησκευτική ισότημη ένωση των Ελλήνων και των Αλβανών, θα είναι η κοινή αμφοτέρων ηθική και υλική δύναμις» (σελ. 98).

Φωνή βοούντως εν τη ερήμω... Στην Ελλάδα 150 χρόνια τώρα κυβερνούν άνθρωποι αόρατοι και από τα παρασκήνια των παρασκηνίων, αν και πολλοί Αρβανίτες αναδείχτηκαν πολιτικοί ηγέτες, πρωθυπουργοί και στρατιωτικοί. Η κίνηση του «Αρβανίτικου συνδέσμου της Αθήνας» ήταν η τελευταία λαϊκή κίνηση για την ενοποίηση Χριστιανών και Μουσουλμάνων Αρβανιτών και μετά απ' όσα είχαν προσυμβεί, καταδικασμένη σε σίγουρη αποτυχία. Δεν ξέρω τι απάντησε ο Γεώργιος, αλλά υποθέτω πως αυτά που άκουγε του φαίνονταν Κινέζικα. Αυτός ένας Δανός πρίγκηπας, ήλθε εδώ να βασιλέψει. Εκεί τελείωνε η αποστολή του...

Για μια ακόμα φορά οι Αρβανίτες του 1897 αποδεικνύονταν πολυ αφελείς.

Ο «Σύνδεσμος» με την ίδρυσή του, θεώρησε καθήκον του να απευθυνθεί στους Μουσουλμάνους Αρβανίτες με μια συγκινητική διακήρυξη ερήμην όμως των εδώ κρατούντων τα εξουσιαστικά σκήπτρα και σε λάθος εποχή.

Ή πριν το ταξίδι ή και μετά έχεις τις απορίες σου. Και το «ψάχνεις» αν έχεις αυτή την περιέργεια. Αν θέλεις να πεις ότι εκείνο που είδες το είδες και πίσω από τα φαινόμενα. Αυτό είναι τώρα στο τέλος που μας φέρνει και το ψάχνουμε.

Μιλούσα για τους Έλληνες Αρβανίτες του π. αι. Για τις προσπάθειές τους να συνεννοηθούν με τους Αρβανίτες μουσουλμάνους της Αλβανίας· για μια κοινή συνύπαρξη μέσα σε μια ομόσπονδη χώρα Ελλάδας-Αλβανίας. Το έβλεπαν σωστά; Ας το δούμε κι εμείς μετά από 100 χρόνια, μέσα από την ιστορική τους εκείνη προκήρυξη. Κι ας το συστήσουμε να το δουν σαν κάτι καλό (που μπορεί να ισχύσει και σήμερα), εκείνοι που καθορίζουν τις τύχες των δύο γειτονικών χωρών Ελλάδας και Αλβανίας ή Αλβανίας και Ελλάδας. Το κείμενο της προκήρυξης έλεγε:

«Αδέλφια μας.

Σας λέγομε και σας ονομάζομε αδέλφια, διατί όσο κι αν μας χωρί-

ζουν ο τόπος και η θρησκεία, δεν παύουμε να είμαστε αδέρφια... Επειδή τέλος πάντων έχουμε την ίδια πατρίδα, το ίδιο αίμα, τα ίδια φορέματα και την ίδια γλώσσα. Αδέλφια, λογής λογιών εχθροί μπήκαν ανάμεσά μας και μας χώρισαν... Σήμερα βρισκόμαστε σε εποχή, που αναγεννιούνται τα έθνη. Κυττάξτε τους Έλληνες. Ημείς μοναχά οι Αρβανίτες είμαστε ακόμη στον ύπνο και οι εχθροί μας μας περικυκλώνουν, μας ζώνουν σφιχτά απ' όλες τις μεριές και θέλουν να μας καταξεσχίσουν και να μας κατακομματιάσουν. Η Αυστρία έχει το μάτι καρφωμένο στην Αρβανιτιά μας. Θέλει να την αρπάξει όλη, και να κατεβή στη Θεσσαλονίκη. Η Ιταλία θέλει τον Αυλώνα μας. Το Μαυροβούνι θέλει τη Σκόντρα μας, η Σερβία, η Βουλγαρία και η Βλαχία αντιμάχονται για τα Μπιτώλια μας, για το Ντουράτσο μας, για την Πρισρένη μας και για την Κρόσια μας... Το μόνο κράτος απ' όλα, όσα ξεφύτρωσαν από τες στάχτες κι από τα χαλάσματα της Τουρκίας, που έχει εγγυημένη την ύπαρξή του από όλη την Ευρώπη, είναι η Ελλάδα. Το γόμο της Ελλάδας δεν μπορεί να το πατήσει κανένας... Η ιστορία μας λέγει ότι οι Έλληνες είναι απόγονοι των Πελασγών, των παλπούδων μας, ότι Έλληνες κι Αρβανίτες κατά τους Βυζαντινούς χρόνους είχαν μια θρησκεία, ένα βασίλειο, μια πατρίδα, ότι ο Σκεντέρμπεης, μιλούσε κι αρβανίτικα και ελληνικά κι έγραφε την ελληνική γλώσσα... Οι σοφοί γλωσσολόγοι της Ευρώπης θεωρούν την ελληνική γλώσσα τελειοποίηση της αρβανίτικης. Ελλάδα χωρίς Αρβανιτιά κι Αρβανιτιά χωρίς Ελλάδα, είναι πράγματα μισά...

Όπως είμαστε, έχουμε ανάγκη ν' ακουμπήσουμε στις πλάτες ενός γείτονά μας. Αν μείνωμε με την Τουρκία, κιντυνεύομε να χαθούμε μαζί μ' αυτή. Αν πάμε με την Ιταλία, θα μας ρουφήσει κι ύστερα από λίγα χρόνια θα χάσωμε τον εθνισμό μας και θα γίνωμε Ιταλοί, γιατί το συμφέρο της, είναι να μην είμαστε Αρβανίτες και σηκώσωμε κεφάλι μια μέρα. Αν πάμε με την Αυστρία, θα πάθουμε τα ίδια και χειρότερα, απ' ότι θα πάθουμε με την Ιταλία. Αν πάμε με τους Μαυροβουνιώτες, τους Σέρβους ή τους Βουλγάρους, θα γίνουμε μια μέρα ρούσικο κυβερνείο...

Δεν μας μένει άλλος τρόπος, αδέρφια, παρά νάρθωμε στο νου μας το γρηγορώτερο, να λησμονήσωμε ποιοι είμαστε μωαμεθανοί και ποιοι χριστιανοί και ποιοι από τους μωαμεθανούς είμαστε μουσουλμάνοι, ποιοι μπεκτασλήδες και ποιοι ρουφαϊδες και ποιοι από τους χριστιανούς είμαστε ορθόδοξοι και ποιοι παπιστάνοι

και ν' ακουμπήσουμε στην Ελλάδα, και να κάμωμε το ελληνοαρβανίτικο βασίλειο, όπως οι Ουγγαρέζοι με τους Αυστριακούς και η Σουηδία με τη Νορβηγία. Είναι πολλοί λόγοι, που μας αναγκάζουν να κάμωμε αυτό και μόνο:

1ο. Ότι ο τόπος της Ελλάδας, είναι εγγυημένος και κανένας άλλος δεν μπορεί να πατήσει στο χώμα της, κι αν πατήση γλήγορα φεύγει.

2ο. Ότι οι Έλληνες είναι γενεά δική μας κι είμαστε ξεμακρυσμένα αδέρφια, γιατί είναι κι αυτοί, παιδιά των παππούδων μας των Πελασγών...

3ο. Ότι τα καθ' αυτό αρβανίτικα γράμματα είναι τα ελληνικά και όντας ημείς με τους Έλληνες ανταμωμένοι θα έχουμε τα φυσικά μας γράμματα, τα γράμματα των παππούδων μας, και όχι βλάχικα ή ιταλικά γράμματα, σαν εκείνα που μας έφτιασαν στο Βουκουρέστι κι αλλού.

Ό,τι είναι ελληνικό είναι και αρβανίτικο, κι ό,τι είναι αρβανίτικο είναι ελληνικό. Το αίμα νερό δεν γίνεται...

Εμπρός αδέρφια! Ελάτε να γίνωμε ένα ελληνοαρβανιτικό βασίλειο και πρέπει να γίνωμε, γιατί έχουμε ένα αίμα, μια Πατρίδα κι ένα Θεό.

Σέχος, Μπότσιαρης, Τζαβέλλας

(Σ.Σ. Σε όλα τα ξένα κείμενα διατηρήσαμε τη δική τους ορθογραφία).

Από το 1899 έχει περάσει κοντά ένας αιώνας. Στο διάστημα αυτό έγιναν πολλά· άλλαξαν πολλά· οι δυο παγκόσμιοι πόλεμοι έφεραν τα άνω κάτω. Και τελευταία, τώρα, έγιναν πράγματα που ξεπέρασαν και την πιο μυθοπλαστική φαντασία. Όμως το θέμα φιλίας και αδερφοσύνης των δυο λαών Ελλάδας-Αλβανίας θα πρέπει να ιδωθεί από καλή σκοπιά. Για τους λόγους που αναφέρονται στην προκήρυξη. Αλλά και για πολλούς άλλους στους οποίους και έχω αναφερθεί μέσες-άκρες — άσχετα με κάποιες μικροδιαφορές στα «επί μέρους» στοιχεία της προκήρυξης. Τέλος πάντων...

Είχαμε αποφάει όλοι μας. Αλλά δε φεύγαμε. Κάτι σα να μας έλειπε. Καθήσαμε για καφέ. Και τα λέγαμε. Η κουβέντα μας ήταν

για την Αλβανία.

Πέρασε ώρα έτσι. - Μεσάνυχτα. Έπρεπε να ξεκουραστούμε.

— Αύριο θα ξημερώσει μια καινούργια μέρα και για σένα, Αλβανία, σιγοπιθύρισα. Το είδα στα μάτια του λαού σου. Και στα μάτια των μικρών παιδιών που μας γυρόφερναν για μια «τσίκλα», ένα μπισκότο, ένα λεφτό. Και θα 'ναι καλά...

Από αύριο εμείς θα σκεφτόμαστε το... μαγκανοπήγαδο.

Πέρασε η ώρα. Είναι αργά. Καληνύχτα σας...

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΜΗΝΥΜΑ ΜΠΕΡΙΣΑ

«Επωφελούμαι της ευκαιρίας να στείλω μήνυμα στον ελληνικό λαό τώρα που γιορτάζουμε τα 80 χρόνια της ανεξαρτησίας της Αλβανίας (28-11-1912). Και το μήνυμά μου αυτό θα είναι και για όλους τους Αλβανούς, γιατί θα πρέπει να θυμούνται ότι για να έχουν φίλους θα πρέπει πρώτα να είναι οι ίδιοι φιλικοί...»

Σαλί Μπερίσα
(Πρόεδρος Αλβανίας)

(Συνέντευξη στον Κ. Παπαγεωργίου εφ. «ΤΑ ΝΕΑ», 28.11.91)

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	ΣΕΛ.
ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΟΙ: ΔΥΟ ΑΥΤΟΧΘΟΝΕΣ ΛΑΟΙ	9
Η τραγική αλήθεια για τους «τουρκαλβανούς» του 21	12
Σχετικά με τη Β. Ήπειρο και το βορειοηπειρωτικό	13
Για τους Ιταλούς στην Αλβανία: Ας όψονται οι Γερμανοί	
του Χίτλερ	» 18
ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΒΑΝΙΤΕΣ ΣΤΥΛΟΒΑΤΕΣ ΤΟΥ 21	» 21
Οι φυγάδες της πείνας	» 25
ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1991:	
ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΠΕΙΝΑΣΜΕΝΩΝ ΑΕΤΩΝ	» 27
Οι τρεις του Αλβανικού έπους ήταν τρεις γέροι	» 28
Μουργκάνα: Μνήμη τραγική του Κώστα Χ.	» 32
ΚΑΚΑΒΙΑ - ΑΓΙΟΙ ΣΑΡΑΝΤΑ	» 35
BUTRINTI: Ηταν μια ωραία - αρχαία πόλη το Βουθρωτό	» 38
Οι Άγιοι Σαράντα και οι Άγιοι Μάρτυρες της πατρίδας	» 40
ΑΓΙΟΙ ΣΑΡΑΝΤΑ-ΔΕΡΒΙΤΣΑΝΗ	» 44
ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟ	» 48
ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟ - ΤΥΡΑΝΑ	» 52
Αώς - Τεπελένι - Φιέρι	» 55
Δεν έχει... Απολλωνία	» 58
Αρδενίτσα: Ο Γολγοθάς του Κοσμά του Αιτωλού	» 59
«Χιλιάδες Εβραίοι θέλουν το θάνατό μου...»	» 61
Από την Αρδενίτσα μέχρι τη Λούσνια	» 68
Από τη Λούσνια μέχρι το Δυρράχιο	» 71
Δυρράχιο: Η αρχαία Επίδαυρος αιτία του Πελοποννησιακού	» 75
Εγνατία - από το Δυρράχιο μέχρι τα Κύπελα	» 81
Από το ο Δυρράχιο ως τα Τίρανα	» 82
ΤΙΡΑΝΑ: ΑΛΛΟ ΤΟ ΣΗΜΕΡΑ ΑΠ' ΤΟ ΧΤΕΣ	» 85

Με τη Μερτα στο Δαχί	*	87
Στο Εθνικό μουσείο	*	89
ΚΡΟΥΤΙΑ: Η ΑΕΤΟΦΩΓΙΑ ΤΟΥ ΣΚΕΝΤΕΡΜΕΙΗ	*	
Με τον Αλβανό ποιητή FATOS ARAPI	*	96
Αλλά μας νύχτα στο Δαχί	*	103
Εγκυκλίου ποιητής	*	103
ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ FATOS ARAPI	*	106
ANTIO TIPANA	*	119
Από το βουνό και το βάλτο, το πλάι	*	122
ΟΙ ΑΛΒΑΝΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ ΨΥΧΗ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ	*	125
Μετά την αλληλεγγύη το... ποιητής	*	137
Το Αλβανικό με τα άλλα	*	138
ΕΛΒΑΣΑΝ	*	141
Σκέρτα - και το γένος της Εθνομίας	*	143
ΠΟΙΗΜΑΤΑ	*	153
ΚΟΥΤΣΑ	*	156
Και με τη φωνή της Κορνήλης και... ποιητής	*	162
Οι ποιητές της	*	166
Οι ποιητές για τις Πράξεις και την Ελπίδα	*	171
Ο Γράμμας, οι Πράξεις και '80, και τα άλλα	*	
Ελληνοποίηση των Στοιχείων	*	172
ΣΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΑΝΤΙΦΡΑΣΜΑ	*	173
Με το ποίημα της Αλβανίας...	*	177
Στα ποιήματα Άντιο Αλβανία	*	178
Από τους Έλληνες Αλβανούς του 1990	*	
Μια άλλη πρόταση ποιητικής	*	179
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	*	187-188

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΗ ΠΙΤΤΑΡΑ
Στη χώρα των πεινασμένων αετών:
Α Λ Β Α Ν Ι Α
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ
ΤΟ ΝΟΕΜΒΡΗ ΤΟΥ 1992

ΦΩΤΟΣΥΝ ΑΒΕΕ
ΣΟΛΩΝΟΣ 68-6ος Οφ.
ΤΗΛ. 361.0035 - 361.70.51

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιας

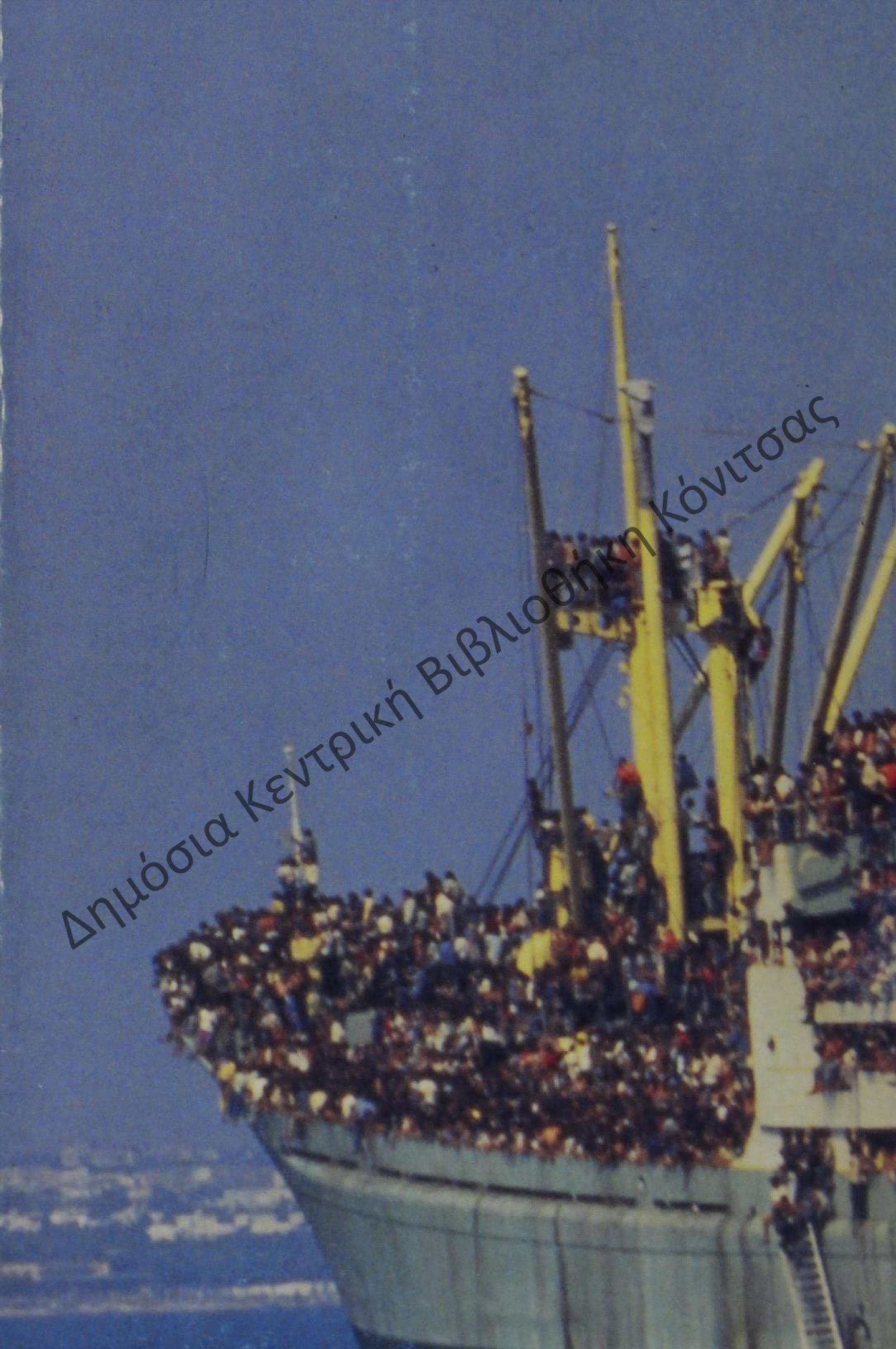
Διονύσης Πιπταράς: Μια ζωή φορτωμένη με μνήμες πικρές και βιώματα τραγικών στιγμών: Κατοχή, πείνα, εμφύλιος, θάνατοι, τραυματισμοί, νάρκες, δυναμίτες, πολυβόλα, όλμοι – τα συνεργα του διαβόλου, στη θάλασσα, στο βουνό, στα σύνορα και ο κόσμος να 'ρχεται αιχμηρό το μέλλον: αισιόδοξος, ελπιδοφόρος, ανθρώπινος. Ύστερα ήταν το πάθος: για προσφορά, για δημιουργία, για αγάπη στον άνθρωπο. Και στον κόσμο: Εφημερίδες, περιοδικά βιβλία – κι η ζωή συνεχίζεται...

Η φωτογραφία του εξωφύλλου με τους Αλβανούς φυγάδες σαν τσαμπιά από ακρίδες, στο κατάστρωμα και στα ξάρτια του *Vloga*, όπως κι αυτές των σελίδων 74 και 145, είναι προσφορά του Δ/ντή του καλλιτεχνικού της εφ. «ΕΘΝΟΣ» **Σωτήρη Δ. Δεληγιάννη.**

Με τη Merita στο Dajti	»	87
Στο Εθνικό μουσείο	»	89
ΚΡΟΥΓΙΑ: Η ΑΕΤΟΦΩΛΙΑ ΤΟΥ ΣΚΕΝΤΕΡΜΠΕΗ	»	91
Με τον Αλβανό ποιητή FATOS ARAPI	»	99
Άλλη μια νύχτα στο Dejti		103
Πρωινές σκέψεις	»	103
ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ FATOS ARAPI	»	105
ΑΝΤΙΟ ΤΙΡΑΝΑ	»	119
Από τα βουνά και να βλέπεις τα πίσω	»	122
ΟΙ ΑΛΒΑΝΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ ΨΥΧΗ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ	»	125
Μετά την κατοχή το... πείραμα	»	137
Το Αλβανόπουλο με τα σύκα	»	138
ΕΛΒΑΣΑΝ	»	141
Σκούμπι – και το γιοφύρι της Εγνατίας	»	143
ΠΟΓΡΑΔΕΤΣ	»	153
ΚΟΡΥΤΣΑ	»	158
Και με την ιστορία της Κορυτσάς και... πάμε	»	162
Οι Αλβανοί σήμερα	»	168
Ένα τραγούδι για τις Πρόσπες και την Ελένη	»	171
Ο Γράμμος, οι Ιταλοί του '40, και τα τρία Ελληνόπουλα του Σταυρού	»	172
ΣΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΑΝΤΕΡΕΙΣΜΑ	»	173
Με το πνεύμα της Αλβανίας...	»	177
Στα σύνορα: Αντίο Αλβανία	»	178
Από τους Έλληνες Αρβανίτες του 1899. Μια πολύ χρήσιμη προκήρυξη	»	179
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	»	187-188

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΗ ΠΙΤΤΑΡΑ
Στη χώρα των πεινασμένων αετών:
Α Λ Β Α Ν Ι Α
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ
ΤΟ ΝΟΕΜΒΡΗ ΤΟΥ 1992

ΦΩΤΟΣΥΝ ΑΒΕΕ
ΣΟΛΩΝΟΣ 68-6ος Οφ.
ΤΗΛ. 361.0035 - 361.70.51

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας